DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TOPLUMSAL
Tarih
170
ŞUBAT
2008

Suraiya Faroqhi ile
Osmanlı Sınırlarında Gezinti
Salih Özbaran

Nizamname Dışı Bir Evlilik
Şehzade Sayılmayan İki Çocuk
Cevdet Kırpık

Kıbrıs Rum Toplumunda Milliyetçi Tarih ve Siyaset Anlayışı
Kıbrıslı Türkler
Niyazi Kızılyürek

Tam Zamanında Gözlerinizin Önünde
Londra Panoramalarında İstanbul Sergileri (1)
Namık Erkal

Mehmed Emin Paşa'nın 1860'taki Rumeli teftişi belgeleri ışığında

Sessiz Toprak Reformu

19. Yüzyıl'da gelişmelere ayak uydurmaya çalışan Osmanlı'nın kuzeybatı Bulgaristan'daki düzenlemeleriyle, Rusya'daki toprak reformunun karşılaştırması.
Yonca Köksal'ın kaleminden 24. sayfada.

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | YAPI KREDİ YAYINCILIK A.Ş. TİCARETİNDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-3

170. SAYIMIZLA MERHABA

Viyana'daki Türkoloji bölümünde okurken, Avusturyalı profesörlerin ara sıra Türkiyeli öğrencilerin aşırı politize olmalarından şikâyet ettiklerini duyardık. Gerçekten de o yıllarda Viyana Türkoloji'de, Türkiye'deki sistemden dışlanan imam hatip mezunu kız ve erkek talebeler ve onların yarattıkları politizasyon, akademik ortamı boğuyordu. Benzer şekilde, başka gruplardan talebelerin takındıkları tutumlar da derste işlenen konuların, alakalı olsun olmasın kestirmeden Türkiye'deki politik tartışmalara bağlanmasına yol açardı. Tarihle veya başka bir disiplinle ilgili olarak bu sorun hep aklımdadır: Bence belli bir amaçla oluşturulmuş platformlar, kurumlar öncelikle o amaç için kullanılmalıdır; başka kaygıların bu alanı daraltmasına ve erozyona uğratmasına izin verilmemelidir.

Böyle düşünmeme rağmen, şimdi ikinci olarak editör yazısı tarih dışı bir konuya, Hrant Dink'in öldürülmesine ayrılıyor. Hrant'ın öldürüldüğü 19 Ocak tarihi, iki seferdir şubat sayısı hazırlıklarının tam ortasına düşüyor. Geçen sene olduğu gibi, bu sene de *Agos*'un önüne gidip, Rakel Dink'i dinleyip allak bullak, hüzünle dergiye geri döndük. Dink cinayeti demokrasi ve adalet için verilen mücadelenin öyle bir aşamasında gerçekleştirildi ve öyle göz bebeği bir insana kıydılar ki, Türkiye'deki insanların birbirlerinin farklılıklarını sevmesini, birlikte yaşama iradesini hiçe saydılar. Bu cinayette de kamuoyunun adalet talebi karşılanmaz ve cinayeti planlayanlar bu işten yara almadan başka hedeflere yönelirlerse, Türkiye'deki çürüme önü alınamaz bir yaygınlığa ulaşmış ve iyi insanların barınamayacağı bir ülke haline gelmiş demektir ya da bana öyle geliyor. Ama Dink cinayetini birçok insanın da benzer şekilde algıladığını 19 Ocak 2007 günü, ertesi günler ve 19 Ocak 2008 Cumartesi günü *Agos* gazetesinin önünde biriken kalabalıklardan anladık. Esasen bu öyle bir konu ki, birçok özerk alanın ama belki de en çok dürüst tarihçiliğin var olma mücadelesi aynı zamanda. Ama tabii sadece tarih için değil, sevgili Hrant Dink'in kendisi için de ilgisiz kalmak mümkün değil. Daha iyi günlere...

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

6 ALLİANOİ'NİN GELECEĞİ ÜZERİNE AHMET YARAŞ İLE SÖYLEŞİ
ALLİANOİ "BİLİMSEL" BİR KARARLA ÇAMURA GÖMÜLECEK
Ece Zerman, Fatih Tatari

10 FRİGLERİN GİZEMLİ UYGARLIĞI
Oğuz Tekin

11 TARİHİ ESER KAÇAKÇILIĞI VE TÜRKİYE
Güliz Atsız

12 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN DÜŞÜNCE AKIMLARI
BATICILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK
Sacit Kutlu

15 ARUNDHATİ ROY İLE SÖYLEŞİ
SİZE BAKAN MİLYONLARCA HİTLER HAYAL EDEBİLİYOR MUSUNUZ?
Ece Zerman-Fatih Tatari

18 BÜYÜK SARAY BÖLGESİNE İNŞA EDİLEN OTEL NEDENİYLE
ARKEOLOJİK PARK İSTANBUL İÇİN BİR HAYAL Mİ?
Zeynep Ahunbay

22 22 EKİM 1898
İKİ ARKADAŞ!

24 19. YÜZYILDA KUZEYBATI BULGARİSTAN
SESSİZ TOPRAK REFORMU
Yonca Köksal

32 KIBRIS RUM TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİ TARİH VE SİYASET ANLAYIŞI
KIBRISLI TÜRKLER
Niyazi Kızılyürek

40 TAM ZAMANINDA GÖZLERİNİZİN ÖNÜNDE
LONDRA PANORAMALARINDA İSTANBUL SERGİLERİ (I)
Namık Erkal

48 NİZAMNAME DIŞI BİR EVLİLİK
ŞEHZADE SAYILMAYAN İKİ ÇOCUK
Cevdet Kırpık

56 İSTANBUL 1912 HAMLET'İN TEMSİLİ
Zeki Arıkan

64 EMANUEL KARASU BİYOGRAFİSİNE KATKI (I)
KARASU VE II. ABDÜLHAMİD İLE İLİŞKİSİ
Necmettin Alkan

70 1915 ERMENİ TEHCİRİNİN "DÜRÜST TÜRKLERİ"NDEN BİRİ
BAŞMÜFETTİŞ HASAN BEY
Rıfat Balı

72 ESKİÇAĞDA TAPINAK TIBBI
BİR TEDAVİ YÖNTEMİ OLARAK AELİUS ARİSTİDES'İN RÜYALARI
Turhan Kaçar

78 BİZANS HAYATININ BİLİNMEYEN BİR YÖNÜ
BİZANS EDEBİYATI
Eirini Afentoulidou

84 SURAIYA FAROQHI İLE
OSMANLI SINIRLARINDA GEZİNTİ
Salih Özbaran

92 RESİMLİ ROMAN
Hazırlayan: Gökhan Akçura

6 ALLİANOİ "BİLİMSEL" BİR KARARLA ÇAMURA GÖMÜLECEK

Ece Zerman ve Fatih Tatari, Allianoi antik kentindeki arkeolojik kazıları yürüten Ahmet Yaraş ile Allianoi'deki son durumu konuştular.

56 HAMLET'İN TEMSİLİ

Zeki Arıkan'ın araştırması: Hamlet'in ilk kez İstanbul'da temsil edilmesi basınımızda, edebiyatımızda, tiyatro tarihimizde ne gibi yankılar yapmıştı?

64 KARASU VE II. ABDÜLHAMİD İLE İLİŞKİSİ

Necmettin Alkan, II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında ilginç ve önde gelen şahsiyetlerden biri olan Emanuel Karasu hakkındaki bilgilere katkıda bulunuyor.

72 TEDAVİ YÖNTEMİ OLARAK AELİUS ARİSTİDES'İN RÜYALARI

Turhan Kaçar, Asklepios ile bağ kurduğuna inanan Aristides'in notlarından yola çıkarak, eskiçağ tapınak tıbbını irdeliyor.

78 BİZANS EDEBİYATI

Eirini Afentoulidou'nun Türkiyeli okura Bizans edebiyatını tanıtan çalışması.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 170 Şubat 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Canan Balcı, Peri Efe, Başak Kilerci, Akın Terzi, Harun Turgan

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 227 37 33 (Dahili 27)
(0212) 227 37 32 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
A4 Ofset Ltd. Şti.
Yeşilce Mahallesi Donanma Sokak No:16 Seyrantepe/İstanbul

BASKI TARİHİ
30.01.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 439 12 61

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 16)
(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

Futbol

İKDAM

9 ŞUBAT 1908

Spor muhabirimizden:
Kadıköyü'nde Papaz'ın Bağı'nda "Pera- Kadıköy" (maç)ı bu gün suret-i katiyyede icra edilecektir. Ancak havanın kar tipili olması ve karın yerde kalın bir tabaka teşkil etmesi müsabakayı tehir edebilir. Binaenaleyh vakti muayyen olan alafranga saat bir buçukta hangi kulüp müsabaka meydanında isbat-ı vücut etmezse "lig" nizamında muharrer olduğu vechile mağlup addedilecektir.

Bu sene şehrimizde sporun futbol kısmında Pera- Moda- Kadıköy kulüpleri arasında birincilik iddiası vardır. Fakat Moda'nın birinci çıkması futbol mütehassısları tarafından muhakkak görülmektedir. Şu halde ikincilik şerefinin ihrâzı "Pera" ile "Kadıköy" kulüpleri arasında kalmış olduğundan bu gün icrası mukarrer olan (futbol maç)ı son derece câlib-i merak ve mühim bir müsabaka olacaktır. (Lig maç)ları dahi rumî Şubat'ın üçüncü gelecek Pazar günü "Moda- Kadıköy" ve onuncu Pazar günü dahi (Pera- Kadıköy) maçlarıyla nihayet bulacak ve altın kupayı kazanmak şerefinin hangi tarafa ait olacağı bildirilecektir.

Balık Hırsızı Kuşlar

İKDAM

13 ŞUBAT 1908

Dün sabah balıkçının birisi balıkhaneden almış olduğu balıkları tekneye yerleştirdikten, üzerini de peştamal ile örttükten sonra Galata tarafına gitmek üzere Köprü'den geçmekte olduğu halde bir hayli martı kuşları başındaki tekneye üşüşmüşler, gagaları ile peştamalı bir tarafa çekip birer birer balıkları kaparak havalanmışlar. Martıların bu hücumundan bihaber bulunan balıkçının ise kendi kendisine pes perdeden tutturduğu şarkıyı tegannîde ve ağır ağır hatevâtıyla (adımlarla) yolunda devam etmekte ve kuşların da balıkları kapışıp savuşmakta olduğunu gören mârrîn ve âbirîn (gelip geçenler) kahkahalarla gülmekten kendilerini alamazlar. Herife de hiç malumat vermezler. Nihayet bunlardan bir insaflısı balıkçıyı vakadan haberdar eder, herif alelacele tekneyi yere indirir. Yarıdan ziyade balıkların martılar tarafından aşırıldığına vakıf olarak hiddetinden kendi kendini şetme (sayıp sövmeye) başlar.

Memalik-i Şahane - Amerika

İKDAM

16 ŞUBAT 1908

Bu ser levha ile (Asr) refikimizde okunmuştur.

Bu hafta gelen Newyork gazeteleri Hükümet-i seniyyece Amerika'nın merâkiz-i mühime-i ticariye ve sınâiyyesinde konsolatohaneler ihdasına, şehbenderler tayinine karar verilmiş olduğundan bahsederek memalik-i şahane ile Amerika arasındaki muâmelât-ı ticariyenin günden güne tevessü etmekte (genişlemekte) bulunduğunu, Hükümet-i seniyyece Amerika'daki tebaa-i Osmaniye'nin muâmelâtını teshile, (kolaylaştırmaya) iki memleket arasında muâmelât-ı ticariyenin bir kat daha tevessüüne hidmet edecek olan bu teşebbüs şayan-ı takdir ve memnuniyet olduğunu beyan eyliyor. Az zaman evveline kadar memalik-i şahane ile Amerika arasında muâmelât-ı ticariye hiç müşâbihesinde idi. Osmanlı tüccarı evvela İzmir'den Amerika'ya nefis Osmanlı halıları sevkiyatını tecrübe ettiler. Halılarımız Amerika'da büyük bir rağbete mazhar oldu. Bu muâmele tevessü edince Amerika'da birleşen Osmanlı tüccarı İzmir'in nefis incir ve üzümlerini, Suriye'nin sedefli doğrama ve ipekli mensucatını sevk eylemeye başladılar. On sene kadar bir zamandan beri Amerika'ya sevkiyatına başlatılan vilayetimizin ve İskeçe'nin emsalsiz tütünleri de pek büyük bir rağbet gördü. O kadar ki en evvel Kavala'dan ve Selanik'ten Amerika'ya giderek küçük birer tütün ve sigara fabrikası tesisi edenlerin tütünlerimizin mazhar olduğu rağbet-i fevkalade yüzünden birkaç senede milyonlar kazanmış olduklarını söylemek kifayet eder. Bizim halılarımız, tütünlerimiz, üzümlerimiz gibi nefaseti itibariyle memalik-i ecnebiyede bi't-tabi pahalı satılan mahsulâtımız için Amerika pek iyi bir müşteri olur. Fi'l-hakika Amerika ile olan ticari muâmelâtımız günden güne tevessü ediyor. İhracatımız miktarı seneden seneye artıyor. Amerika ile memalik-i şahane arasında tasavvur olunduğu vechile kariben doğrudan doğruya vaporlar işleyip posta yapmaya başlayacak olursa bu muâmelât şüphesiz ki bir kat daha tevessü edecek, Amerika memalik-i şahane mahsulâtının en iyi bir müşterisi olacaktır. Amerika'ya gidip gelen tüccar-ı Osmaniye arasında orada bir ticarete sülûk edenler memalik-i şahane mahsulâtına yeni mahrecler açacakları da şüphesizdir.

Kurtdereli Mehmet Pehlivan

İKDAM

25 ŞUBAT 1908

Türk pehlivanlarının en meşhurlarından Kurtdereli Mehmet pehlivanın geçen gün şehrimize gelerek güreş tutuşmak üzere Sofya'ya gittiğini yazmış idik. Bu kere istihsal eylediğimiz malumata göre Kurtdereli Mehmet pehlivan Londra'da tertip edilmekte bulunan cihan pehlivanlığı müsabakasına dahi iştirak etmek üzere Sofya'dan şehr-i mezküra müteveccihen azimet eylemiştir. Akdedilen bir mukavele mucibince cihan pehlivanlığını tertip eden heyet Kurtdereliye günde iki İngiliz lirası hesabıyla üç ay zarfında (180) lira verecek, bundan başka – her kaç kuruşa baliğ olursa olsun – pehlivanın yiyeceği de içeceği heyet-i mezküre tarafından mütemadiyen tesviye olunacaktır.

Boğaziçi

TERCÜMAN-I HAKİKAT

28 ŞUBAT 1908

Lövand Herald Gazetesi'nden Boğaziçi köylerinden bazılarında vaktiyle manastırlar mevcut imiş. Yalnız Çubuklu, Rumelihisarı'ndan

bahsedeceğimiz için Tarabya, Beykoz ve ale'l-husus zaman-ı tesisi malum olmayan Kuruçeşme'yi zikr eylemiyeceğiz. Yenimahalle ve Kavaklar gibi diğer bazı köyler dahi balıkçılar tarafından tesis edilmiştir. Zaten oradaki ahalinin kısm-ı küllisi de balıkçılıkla taayyüş ederler (geçinirler). Erkekleri Pazar kayıklarında çalıştıkları halde kadınları sahilde balık ağları örmekle meşgul olurlar. Bu dil-nişîn köylerin her birinin sahil-i dil-rübâsında birikmiş bir çok kayıklara tesadüf edilir. Şarkın birer güzide parçası olan bu yerler tahayyülât-ı şairaneye gayet müsait olmakla beraber hayat-ı mahalliyenin de bir zübdesini (neticesini) mânzar-ı temâşâya irâe eder. Bir birine müşâbih olan (benzeyen) bu köylerden Rumelihisarı dallarında ağlar kuruyan çınarları, bir üslûb-ı sâdegiye bürünen çeşmeleri, ahşap kahvehaneleri ile diğerlerine mecrûhtur. (üstündür)

(...)

Anadolu Kavağı'nın cennetmekân Sultan Mahmud Han hazretleri devirlerinde inşa edilmiş olan dükkanları köye başka bir şeref bahş eylemektedir. Ahalinin sayd-ı bahri için (balık avı) uzun seyahatler icra etmelerine hacet yoktur. Boğaziçi latif mevkisi, ehemmiyet-i ticariyesi kadar esmâk-ı bahriyesi (balıkları) ile de meşhurdur. Eski sikkeler üzerine dahi bu mebzuliyetin nişanesi olmak üzere palamut resmi nakşederlerdi. Fakat bu gün bu mebzuliyet eskisi kadar değildir. Bunun için balıkçılar pek çok esbâb dermıyan ve her gün , her saat sürü ile Boğaziçi'nden geçen yunus balıklarının esmâk-ı bahriyeyi telef eylediklerini iddia ediyorlar. Oburlukları darb-ı mesel olan bu balıklar sayd edilmediklerinden (avlanmadıklarından) pek çok tekessür etmiştir. Malum olan bir şey var ise o da yirmi seneden beri balık esmânının (değerinin) iki üç misli terakkisidir. Yirmi sene evvel okkası 50 paraya satılan palamut bu gün üç dört kuruşa veriliyor.

İstanbul ahalisi meyanında en ziyade Rumlar balık istihlak ederler. Rum hanelerinde hemen ale'l-ekser balık sarf olunur. Kara Deniz Boğazı'ndan Kız Kulesi açıklarına kadar hemen her nevi balık bulunur. Boğaziçi yalnız iki kıtayı değil, birbirinden pek farklı olan iki iklimi de ayırır. Kışın balıklar Kara Deniz'in soğuk sularından kaçmak için cenuba doğru akın ederler. Mevsim-i sayfda ise bu hareketin aksini icra eylerler. Bu hale vakıf olan balıkçılar ağlarını sahil boyunca atarlar ve en ziyade bu mevsimde temin-i menfaat ederler. Palamut livari veya olta ile sayd olunur.

Uskumru her zaman Mirgün, Salı Pazarı ve Bebek Körfezi'nde sayd edilir. Balıkçılar sahilden birkaç metre ötede cereyana doğru ağlarını atarak sahile gelip kayıklarını bağlarlar. Balığın mebzuliyetine göre otuz kırk kişi ağları çekmeye başlar. Fakat balıkları ürkütmemek için ağı kemâl-i ihtiyat ile çekerler. Balıklar sath-ı bahre (deniz üstüne) çıkınca ağları kayıkların içine boşaltırlar. Dalyan sahipleri sayd-ı mâhiye (balık avına) mahsus mahalleri balıkçılara icâr ederek bu yüzden oldukça mühim bir kâr temin eyliyorlar. Bebek'teki dalyan sahibine senevi beş bin liradan fazla varidat getirdiği söyleniyor. Büyükdere ve Yenimahalle arasında, tamamıyla suyun ortasında çakılmış kazıklarla duvar şeklinde muhît ağların teşkil ettikleri dalyanı görenler livari ile icra olunan sayd-ı mâhi hakkında bir fikir peyda edebilirler. Bu dalyanın ortasında merkûz meyilli bir direk üzerine çıkmış bir balıkçı balıkların vürudunu bekler. Livari ile sayd-ı mâhi İzmit Körfezi'nde de kemâl-i muvaffakiyetle icra olunur. Bazen balıkçılar Kara Deniz'e kadar gitmeye mecbur olurlar. Fakat bahr-i mezkürda fırtınalar ekseriya ani surette zuhur ettiğinden merâkib-i sagireye rakiben sahilden tebâüd eden (küçük teknelerle sahilden uzaklaşan) balıkçıların hal-i mevkii tehlikeden ari değildir. Bunların bir çoğu orada gark olur. Sardunya saydı pek eğlencelidir. Bu sayd yaz geceleri karanlıkta icra olunur. Balıkçıların naralarından ve yaktıkları meşalelerin ziyasından ürken balıklar ağların kurulmuş olduğu mahale doğru kaçıp o suretle tutulur.

Seyyar Tabibler

TERCÜMAN-I HAKİKAT

29 ŞUBAT 1908

Dersaadet'ten ve mevâki-i saireden Ankara Vilayeti'ne cerrahlık ve tababet icra etmek üzere bir takım seyyar tabibler giderek efrad-ı ahaliyi iğfal ettikleri ve ellerinden hayli paralarını aldıktan sonra bir çoğunu da sakat bıraktıkları ve bazılarının cehaletleri eseri olarak netice-i ameliyatta vefeyâta (ölümlere) sebebiyet verdikleri istihbar kılındığından bademâ vilâyet dahilinde görülecek bu türlü cahil ve nâ-ehil şarlatanların icra-yı sanattan men' ile beraber derhal Ankara'ya gönderilmesi vilâyet-i müşârünileyhâdan mülhakâta tebliğ ve izbâr edilmiştir.

Provadin

TERCÜMAN-I HAKİKAT

23 ŞUBAT 1908

Gayet şık ve dayanıklı hakiki Moskof lastikleri dünyanın her tarafında rağbet-i umumiyeye mazhar olmuş olan zirdeki marakayı ve (1888) tarihini havi lastik kaloşlarına muhterem müşterilerimize dikkat etmeleri bilhassa tavsiye olunur.
Başlıca kundura mağazalarında satılıyor. Umumi deposu İstanbul'da Büyük Ticaret Han'ında A. D Köllü Ferdinand Smith
Numara 4

ALLİANOİ'NİN GELECEĞİ ÜZERİNE AHMET YARAŞ İLE SÖYLEŞİ

ALLİANOİ "BİLİMSEL" BİR KARARLA ÇAMURA GÖMÜLECEK

Yortanlı Barajı'na su toplandığı zaman çamura gömülmesi kaçınılmaz olan Allianoi'de artık önemli bir dönemece girildi: Bu yıl, fon bulunmasına rağmen bölgede kazı izni verilmedi ve "bilimsel kurul"dan Allianoi'nin sular altında kalmasını onaylayan karar çıktı. Şu sıralar, meselenin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınması gündemde. Yıllardır bölgedeki kazıları yürütmüş olan ve Allianoi'nin sular altına gömülmesine karşı mücadele eden Yard. Doç. Dr. Ahmet Yaraş ile Allianoi'nin önemi ve geleceği hakkında konuştuk.

Dünyanın en büyük ve en sağlam kalmış Roma dönemi ılıcası olan Allianoi, Yortanlı Barajı'nın yapılmasıyla sular altında kalacak.

Tüm görsel malzemeler Allianoi arşivinden alınmıştır.

İspanya'nın Zaragoza kentinde yapılacak olan EXPO 2008'e, Allianoi'den çıkan Nymphe heykelinin bir kopyası hediye edilecek.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN, FATİH TATARİ

Allianoi'nin tarihsel önemini sizden kısaca öğrenebilir miyiz?

Bu konu çok farklı alanlarda değerlendirilebilir. Arkeolojik açıdan bakıldığında, Allianoi dünyanın en büyük ve en sağlam kalmış -içinde 47 santigrat derece sıcak suyu olan- Roma dönemi ılıca kompleksini barındırmaktadır. Halen kullanılabilir durumda olan sıcak suyu, çevre halkına şifa dağıtmaya devam etmektedir. Dolayısıyla sağlık turizmi açısından da vazgeçilmez önemdedir.

Allianoi batı Anadolu'da, MS 173 ve 263 yıllarında yaşanan iki büyük deprem nedeniyle topografyası açısından en iyi konserve olmuş -dolayısıyla en sağlam bilgileri veren- ören yeridir. Allianoi'de çok farklı bilim dallarından uzman bir arada çalışmıştır. Bergama ve çevresinin özellikle Roma çağı hakkında çok önemli bilimsel sonuçlar vermiştir. Dünyada en fazla bronz tıp aletin in-situ bulunduğu yerdir. Allianoi özellikle sanat, hidroloji, mimarlık, tıp ve farmakoloji tarihleri açısından son derece önemli bir laboratuvar durumundadır. Sadece ılıca açısından baktığımızda, Roma ılıcası olarak bu kadar sağlam korunabilmiş tek örnektir. Belki onlarcası bilinçsizce yok edilen ılıcalardan sonra Allianoi son şanstır.

Kısaca, İtalya'daki Vezüv ile konserve olan Pompei ne kadar önemliyse, depremden dolayı sedimantasyonla üstü örtülen Allianoi aynı öneme sahiptir. Son derece iyi korunan Allianoi, hem zenginlik hem de çok iyi korunması açısından, gelecek için mutlaka değerlendirilmesi gereken pek çok ilkleri ve enleri de barındıran antik sağaltım merkezidir.

Baraj yapım çalışmaları uzun süredir gündemde ama bu süre zarfında engellere rağmen kazılar devam ediyordu. Yakın zamanda ise Türk Avrupa Delegasyonu'ndan kazı için para yardımı alınmasına rağmen, bakanlığın kazı için izin vermediği haberi duyuldu. Bu konudaki son gelişmeleri sizden dinleyebilir miyiz?

Bilimsel başkanlığımdaki kazı, 1998 yılında başladı. Ancak 9 yıllık bir dönemde çok yoğun bir kazı süreci yaşandı. Genç ve dinamik bir heyetle gece gündüz, bazı yıllar altı ay boyunca arazide çalıştık. Son dönemlerde Allianoi bir okul konumuna gelmişti. Şu an trilyonlar akıtılan Marmaray projesinin farklı bir örneğini -tamamen kendi olanaklarımızla- Bergama Kırsalında çok zor koşullara rağmen yapmaya çalıştık. Başarılı da olduk. Çok kısa zamanda istenildiği gibi hem zengin bulunturları Bergama Müzesi'ne kazandırdık hem de toplumda arkeolojik eserlere karşı kısmi bir duyarlılığın oluşmasını sağladık. Bu sayede bakanlığın dışında çok sayıda STK, belediye, firma çalışmalara yardımcı oldu. Ancak 2006 yılında bakanlık ödenek göndermedi. Bu sefer halktan yardım talep edildi ve Türkiye'de bir ilk yaşandı: Bir kurtarma kazısı gönüllülerin desteği ile yapıldı. 2007 yılında proje yaptık ve Türk Avrupa Delegasyonu'na sunduk. Proje kabul gördü. Kazıya üç milyon euro tahsis edildi. Ancak bu kez bakanlık ruhsat vermeyerek kazı çalışmalarını tamamen engelledi.

Arkeologların görevi, kazılarla bilgiye ulaşmak ve elde edilen veriyi bilim dünyası ile paylaşmaktır. Evrensel değerdeki bilgiye ulaşılmasını engellemek insanlık suçudur. Allianoi'de şu an yapılan budur. Dolayısıyla şikâyetim de, evrensel bilgiye ulaşılmasının engellenmesidir. Korunup korunmaması ise başka bir sorundur. Ortaya konulan kültür hazinesinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda projeler geliştirilip makama sunulur. O dönemdeki iktidarın çağdaşlık anlayışı içinde bu değerlendirilir. Bu artık o toplumun ve doğal olarak yöneticilerin sorumluluğundadır. 1992 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde görev yaparken tarihi yarımadanın katledilmesine karşı yazdığımız raporlardan 15 yıl sonra eski defterler nasıl açılıyorsa, Allianoi için de sorumlular yargılanacaktır.

Bu yıl kazı izni verilmedi. Allianoi'yi yarım saat gören "bilimsel komisyon"un raporu ile kurul, 2001 yılında aldığı kararın tam tersini, Allianoi'nin çamura gömülmesi kararını aldı. Kararın en ilginç tarafı da -yeni bir ihaleye altyapı oluşturmak için olsa gerek- baraj işlevini yitirene kadar alanın korunabilmesi için Allianoi'nin zemininin "elle kapatılması"nın öngörülmesi oldu. Şimdi üstünün nasıl ve hangi toprakla kapatılacağına dair projeler yapılıyor. Bu kararı alanlar da, deyim yerindeyse "görüldü". Şimdilerde infaz için son emir bekleniyor. Ancak hava muhalefeti var çünkü doğada toplanacak su yok.

2004 yılında Allianoi'nin sular altında kalmasını engellemek adına "Allianoi Girişim Grubu" oluşturulmuştu. Bu grup şu anda çalışmalarına devam ediyor mu, Allianoi'nin kurtarılması için nasıl bir sivil hareketlilik mevcut?

Allianoi gönüllülerinin yürüttüğü çalışma, bugün içinde yaşadığımız toplum ve onların STK'ları için örnek gösterilebilecek bir oluşumdur. Çok farklı çevre, meslek ve yaş gruplarından bir araya gelmiş gönüllülük esasına dayalı bir sivil inisiyatif, tüm açıklıkla interaktif bir mücadele yürütüyor. Merkez İzmir olmak üzere Hasankeyf'ten Bergama'ya, Çoruh Vadisi'nden Edirne'ye, Ankara'dan Amsterdam'a kadar her an eylem koyabilecek bir grup. Bu gerçekten olağanüstü fedakârlıkla yapılan bir organizasyon. Her ayın ilk cuma günü Konak Belediyesi'nde yapılan toplantı ile son gelişmeler

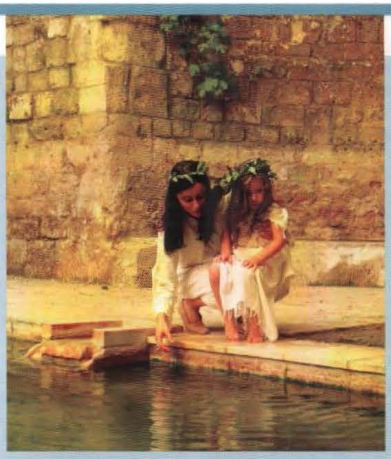

"Allianoi'yi çamura, heykelini Zaragoza'ya gönderiyorlar"

Allianoi, 2001 yılında İzmir I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından "1. derece arkeolojik sit alanı" ilan edilmişti. Bakanlar Kurulu ise bölgeyi "termal turizm bölgesi" ilan etti. Geçtiğimiz aralık ayında da İzmir Ticaret Odası'nın; su teması çerçevesinde İspanya'nın Zaragoza kentinde yapılacak olan EXPO 2008'e Allianoi'den çıkan su perisi (Nymphe) heykelinin bir kopyasını hediye edeceği haberi çıktı. Bütün bu haberler aslında antik kentin Türkiye'de önemsendiği izlenimini yaratıyor. Bu noktadaki çelişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz, bu "ilgi" baraj yapımı söz konusu olduğunda neden yansıtılamıyor?

Allianoi, Türkiye'nin pek çok açıdan aynasıdır. Ülkede sanattan siyasete, bilimden yaşama bakış tarzına kadar yaşanan çelişkilerin her türünü orada somut olarak görmek mümkündür. Tezatlar saymakla bitecek gibi değil. Sizin saydıklarınız sadece birkaçı. Bu konuda başlı başına bir yayın hazırlıyoruz.

Bir yandan dünyada çok nadir sağlam kalmış 2000 yıllık bir sağaltım yerini su altında bırakacaksınız, diğer yandan sağlık temalı dünyanın en büyük organizasyonu olan EXPO 2015'e ev sahipliği yapmak isteyeceksiniz. Sağlık merkezi Allianoi'yi çamura, heykelini Zaragoza'ya göndereceksiniz. Türkiye'nin tanıtımına milyonlarca dolar harcayacaksınız, kendi kendinin reklamını yapan bir kentti yok edip kendinizi savunmaya kalkacaksınız. Bir yandan 1. derece arkeolojik sit ilan edeceksiniz, diğer yandan nasıl olsa sit kararını değiştiririz deyip baraj inşaatına devam edeceksiniz.

Bergama'dan 100 yıl önce bir şekilde gönderdiğiniz sunağı isteyeceksiniz. Diğer yandan, henüz ne kaybettiğinizi dahi bilmeden en az onun kadar önemli bir ören yerini çamura gömeceksiniz. Ancak en önemlisi: korumacı kimliği ile bilinen ve fakültelerinde ahkâm kesen bazı akademisyenlerin -misyonları gereği- Allianoi'nin katledilmesine yol açacak raporları/kararları, nasıl olsa gizli kalır düşüncesiyle hazırlamalarıdır. Bu ikilemler, aslında toplumun, hele de üniversitelerin nereden nereye geldiğinin en çarpıcı göstergesidir.

"On larçası bilinçsizce yok edilen ılıcalardan sonra Allianoi son şanstır."

değerlendiriliyor. Bir mevsimde kağıt üzerinde 35.000 imza toplayabiliyor, aynı anda birkaç yerde değişik temsilcilerle toplantılara, panellere ve sergilere katılabiliyorlar. Bu girişim hakkında ODTÜ'de bir tez hazırlanıyor. Bundan etkilenen DSI, bunun panzehirini de yaratma çabası içine girdi. Bu girişimi yok etmek için sürekli karalama kampanyaları yapıldı, ancak amaçlarına ulaşamadılar.

Allianoi'nin kurtarılması için geliştirilen bir alternatif proje de söz konusuydu. Bu projeden de bahsedebilir misiniz?

Sözünü ettiğiniz alternatif proje, 2002 yılında hazırlandı, DSI ve Kültür Bakanlığı'na sunuldu. Ancak ne yazık ki pahalı olacağı gerekçesiyle değerlendirmeye bile alınmadı. Biz bu projeyi değişik yerlerde yayınladık ama yöneticiler işin her zaman kolayına kaçtılar ve projeler hasıraltı edildi.

Türkiye'de, baraj yapımı yüzünden yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan tek tarihi miras Allianoi değil. Zeugma'nın önemli bir kısmı sular altında kaldı, Hasankeyf'in de baraj suları altında kalması söz konusu ve tüm bunlar bize arkeolojik kazı alanlarına karşı daha genel bir kayıtsızlık olduğunu gösteriyor. Her bir durumla tek tek mücadele edilmeye çalışılmasının yanında ortak bir çözüm arayışı var mı, nasıl gerçekleştirilebilir?

Bundan beş yıl önce Barajları İzleme Komisyonu'nu kurmuştuk. Aktif bir şekilde çalışıyorduk, ancak Türkiye'deki pek çok oluşumda olduğu gibi, ekonomik açıdan destek bulunamadığı için yürümedi.

Yatırım projelerinden önce, memur zihniyetinden uzak bir şekilde, bölgenin öncelikli olarak doğal ve kültürel envanterlerinin yapılması gerekiyor. Bu tamamen bağımsız bilimsel kurum ve projelerin çokyönlü araştırmaları bittikten sonra yatırım için ihaleye çıkılabilir. Aksi durumda -yani şu an yaşadığımız uygulamada- tavşana kaç, tazıya tut muamelesi yapıldığına, üstelik bunları korumakla yükümlü kişilere, yatırımı engelleyenler tarafından "vatan haini" yaftalarının çok kolay bir şekilde yapıştırıldığına tanık oluyoruz.

100 yıl önce Bergama'dan eserlerin götürüldüğü sırada, bu taşlardan bizde daha çok var, diyen zihniyetle bugün, iki taş parçası için yatırım yapmamızı engelliyorlar, diyenler arasında pek bir fark yok. Bunun sağ ya da sol düşünce ile de ilgisi yok. Karşımızda evrensel değerlerin farkında olmayan, uluslararası antlaşmalara imza atan, ancak gereğini yerine getirmeyen bir yönetim var. Değişen, kurnazlıkla "kısa vadede nasıl köşe olabilirim" zihniyetinin artık model olarak yaygınlaşmış olmasıdır. Çünkü yılda 2,5 milyon kişinin ziyaret ettiği Berlin'deki Pergamon Müzesi'nin gelirinden pay almak için çeşitli kurnazlıklar peşindeyiz. Yani elimizdekinin farkında olmadan, Almanya'da bir şekilde korunan eserden yüzde alarak istifade etme peşindeyiz.

Son olarak şunu söylemek istiyorum; Allianoi özelinde Türkiye'de ender görülen bir mücadele veriliyor. Bu mücadele, tarzı ve bugüne geliş şekliyle gerçekten örnek alınacak bir oluşumdur. Konuya duyarlı kimselerin desteğine her zamankinden daha çok ihtiyacımız var çünkü Allianoi bu ülkede yok edilmeyi bekleyen evrensel nitelikteki çok önemli bir değerdir. Bu kale düşerse, bundan sonra pek çok kültür varlığı, hatta ören yeri yok olma sürecine daha kolay girecektir.

ECE ZERMAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ
FATİH TATARİ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

21. YÜZYILIN SOSYALİZMİ

08.01.2008 salı günü, Kadıköy'deki Müjdat Gezen Tiyatrosu'nda "21. Yüzyılın Sosyalizmi" başlıklı bir panel düzenlendi. Panele konuşmacı olarak Hugo Chavéz'in danışmanlarından Alman sosyalist Heinz Dieterich ve Ufuk Uras katıldı. Frankfurt/Main ve Bremen'de çalışmalarını tamamladıktan sonra Mexico City'deki Universidad Autonoma Metropolitana'da 1970'lerden bu yana ders veren Prof. Dieterich Latin Amerika'da yaşıyor. Dieterich, içeriği daha çok *21. Yüzyıl Sosyalizmi* adlı kitabındaki tezlerden oluşan konuşmasını Almanca yaptı. Liberal seçeneğin sosyalistler ve demokratlar için bir alternatif oluşturmadığını belirterek sözlerine başlayan Dieterich, sosyalizm için Sovyet tipi bir deneyimin de artık mümkün görünmediğini vurguladı. Devamla, toplumların sınıfsal yapılarında önemli değişiklikler olduğundan bahseden Dieterich, orta sınıfların çok büyüdüğünü ve 20. yy başına göre üretimin koşullarında (teknik gelişme, üretkenliğin artışı, iletişim olanakların artması) önemli farklılıklar görüldüğünü söyledi. Newton ve Quantum fiziği, Darwin ve genetik bilimi ve Sovyet modeliyle günümüzdeki sosyalizm anlayışı arasında bir analoji kuran Dieterich, Sovyet modelinin çekiciliğini yitirdiğinin altını çizdi. Dieterich, Latin Amerika'daki deneyimlerden yola çıkarak sosyal devletin çok pahalı olduğunu, Venezüella'da bunun petrol ve doğalgaz gelirleriyle finanse edildiğini belirtti. Dieterich, Chavéz'in politikalarının anti-emperyalist ve anti-neoliberal olduğunu ama anti-kapitalist olmadığını ifade etti. Dieterich, yeni sosyalist ekonominin demokratik olmak zorunda olduğunun, işletmelerde ne kadar çalışılacağının işletme yönetimi tarafından değil, işçiler tarafından belirlenmesi gerektiğinin önemine değindi ve çalışan ücretlerinin değer bazında (eşdeğerlilik ilkesi) hesaplanmasıyla çalışanların mülk sahipleri karşısında avantajlı duruma geçeceğini belirtti. Dieterich, 21. yüzyılda sosyalizmin kapitalist kurumlar yerine kendi kurumlarını inşa etmesi gerektiğini vurguladı.

Heinz Dieterich'ten sonra ÖDP Başkanı, milletvekili Ufuk Uras söz aldı. 1989 ile yüzleşmeden 21. yüzyılın sosyalizmini tartışmanın mümkün olmadığını söyleyen Uras, Bulgaristan Demokratik Halk Cumhuriyeti Başkanı Todor Jivkov'un Kenan Evren'e Dimitrov nişanı verdiğini hatırlattı. Uras, sosyalizmin sorunlarıyla ilgilenen ve bunlara cevap arayan insanların artmasının önemli olduğunun da altını çizdi.

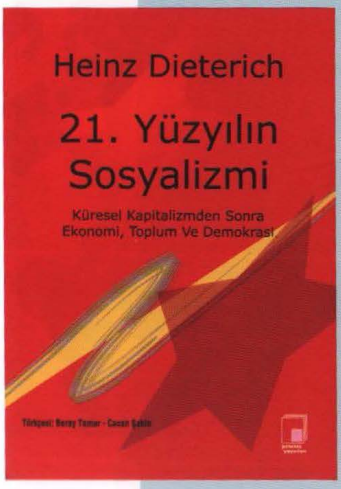

SİVAS 1977 KİTABI VE MİKRO TARİHÇİLİK ÜZERİNE...

Hürzamanlar Yayıncılık, *Sivas 1877* adlı yeni kitabının yayınlanışı dolayısıyla "Bir Zamanlar Sivas'ta" adlı bir sergi açtı. Sergide aynı zamanda kitap üzerine bir panel de gerçekleştirildi. Kitabın editörü Osman Köker ve halkbilimci Sabri Koz'un da konuşma yaptığı panelde, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden öğretim üyesi Oktay Özel mikro tarih perspektifinin tarihyazımına ve tarihçiye ne gibi imkânlar sunduğu konusuna değindi. Kendi araştırmaları ışığında bu konudaki kimi tecrübelerini ve görüşlerini dinleyicilerle paylaşan Özel, sosyal tarih çalışmalarında yerel ve mikro perspektifin bir yandan 1980'lere kadar tarihyazımına egemen olan makro ölçekli yaklaşımların kimi eksiklerini tamamladığını, bir yandan da geleneksel tarihsel analiz yöntemini büyük ölçüde tersyüz ettiğini belirtti.

Halil Berktay'ın bir "Osmanlı Köyü" konulu monografi hayalini uzun süre kendisinin de paylaştığını, akademik hayatının büyük bir kısmını buna yönelik temel ilgisinin belirlediğini söyleyen Özel, Osmanlı arşiv malzemesinin bu konuda maalesef çok sınırlı bilgiler sunduğunu belirtti. Bugün böyle bir projenin kuramsal düzeyde de belki imkânsız olduğuna inandığını, ancak bunun yerine, tarihsel süreçte somut yaşanmışlıkların, gündelik hayatın karmaşık ilişkileri üzerinden tek tek bireysel hikâyeler temelinde mikro ölçekli çalışmalarla inşa edilebileceğini belirtti.

Oktay Özel, bu anlamda yerel tarih çalışmalarının birer "mikrokozm" özelliği taşıdığına, burada çıkış noktası olarak alınabilecek sayısız bireysellikten yine toplumsala ve kitlesele, yani makro analizlere uzanmanın pekâlâ mümkün olduğuna işaret ederek, çoğu zaman ihmal edilen coğrafya boyutunun da bilhassa saha araştırması ile tarihçi için merkezi bir konuma gelebileceğini vurguladı. Özel, bu tarz bir yerel tarih çalışmasının sözlü tarihle de desteklenmesi halinde ise, araştırılan tarihsel geçmişin bir anda bugünle iç içe geçmesine, hemhal olmasına yol açtığına dikkat çekti. Böyle bir örtüşmenin yarattığı kesintisiz zamansallık ve mesafesiz düzlemin tarihçiyi geleneksel meslek tanımı ve icrası konusunda yepyeni bir konuma taşıdığını vurgulayan Özel, bunun birtakım zorlukları da beraberinde getirdiğini ifade etti.

Özel'e göre, bu durumda profesyonel titizliğe sığınmaktan başka bir çıkış yolu da söz konusu olmayabilir üstelik.

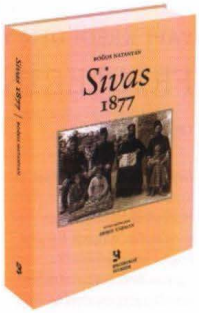

Öte yandan, mikro ölçekli bir yerel tarih perspektif ve pratiğinin hem tarihçiliği hem de tarihçiyi zenginleştiren bir yanı olduğuna dikkat çeken Özel, bunun tarihçinin mesleğinin doğası üzerine eleştirel bir duyarlılık geliştirmesine önemli bir katkısı olabileceğini belirtti. Böyle bir duyarlılık bir yandan tarihyazımında yaygın milliyetçi ve şoven dilin törpülenmesi, daha insanileşmesi potansiyeli anlamına gelirken, diğer yandan da ulus-devlet öncesi grup aidiyetleri ve kimliklerine yönelik modern kalıp yargıların ve stereotip yaklaşımların kırılmasına da yardımcı olacaktır. Özel'e göre, mikro ölçekli tarih çalışması bütün stereotipleri kaçınılmaz bir şekilde kendi zıtlarıyla birlikte karşımıza çıkaracaktır.

Mikro tarih çalışmasının kullandığı ve kullanabileceği kaynak malzemenin arşivlerin sunduklarının çok ötesine geçmesinin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapan Oktay Özel, bu bağlamda *Sivas 1877* adlı eserin tarihçiliğimiz için çok önemli bir katkı olduğunu belirtti.

Sivas Anabad Ermeni Manastırı.

Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu.

Sivas'ın Norhan (Yenihan) köyünde öğretmen, cemaat meclisi üyesi, papaz ve polis bir arada.

Arsen Yarman Koleksiyonu.

Sivas'ın Ermeni Katolik cemaatinin yaşadığı Pırkinik halkı.

Arsen Yarman Koleksiyonu.

TARİH VAKFI'NI İNCELEYEN BİR KİTAP

N. RIFAT BALİ

Nicolas Monceau'nun *Générations Démocrates — Les élites Turques et le pouvoir* (Demokrat Nesiller, Türk Seçkinleri ve İktidar)* başlıklı kitabı, yazarın Tarih Vakfı'nı konu alan ve 21 Kasım 2006 tarihinde, Pierre-Mendès-France Üniversitesi Siyaset İncelemeleri Enstitüsü'nde (Grenoble) siyaset bilimi alanında savunduğu doktora tezi. Altı yıl boyunca İstanbul'da yaşayan yazar, bu süre zarfında Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde araştırmacı, Galatasaray Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi siyaset bilimi bölümlerinde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Yazar, kitabın ikinci kısmının beşinci ve altıncı bölümlerinde özellikle Tarih Vakfı'nı inceliyor, hangi yöntemle kurulduğunu ve kurucu üyelerinin siyasi ve kültürel profillerini tahlil ediyor.

* Nicolas Monceau, *Générations Démocrates — Les Élites Turques et le Pouvoir*, Önsöz Prof. Yves Schwell (Dalloz, Paris, 2007 ISBN 978-2-247-07649-9)

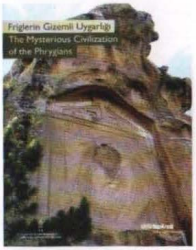

YAPI KREDİ'DEN YENİ BİR SERGİ

FRİGLERİN GİZEMLİ UYGARLIĞI

OĞUZ TEKİN

Beyoğlu'nda bulunan Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi'nde geçtiğimiz ay sonu açılan serginin konusu, Frigler ve Frig uygarlığı. Türkiye'deki çeşitli müzelerde yer alan Frig eserleri bu özel sergide bir araya getirilmiş. 26 Aralık 2007-13 Nisan 2008 tarihleri arasında yaklaşık 3.5 ay ziyaretçilere açık kalacak serginin koordinatörlüğünü her zaman olduğu gibi müzenin yöneticisi Şennur Şentürk üstlenmiş; bilimsel danışmanlığını ise Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nden Doç. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas yapmış. Aynı üniversiteden Doç. Dr. Hakan Sivas'ın katkısı da azımsanmayacak kadar fazla. Ayrıca, sergiye paralel olarak hazırlanan sergi kitabında, konusunda uzman 15 akademisyen tarafından kaleme alınan Friglere ait çeşitli konular yer almaktadır.

Midas anıtı.

Fibula.

Çift kulplu kap.

Yonca ağızlı testi.

Askılı friz levhası parçası.

Friglerin (Phrygler) yaşadıkları ve adlarını verdikleri Frigya (Phrygia) bölgesi, kabaca iç batı Anadolu'da, yani bugünkü Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Ankara illerinin kapladığı alanda yer alır. Biraz daha doğuda kalmasına rağmen esas olarak Lykaonia bölgesi sınırları içinde kalan Konya ve Niğde illeri de Frig yayılımının en uzak köşeleri olarak düşünülebilir. Eskiçağda batısında Mysia, Karia ve Lydia; doğusunda Halys (Kızılırmak) ve Kappadokia; kuzeyinde Bithynia ve Paphlagonia; güneyinde ise Pisidia, Lykaonia ve kısmen Kilikia yer alıyordu. Herodotos ve Strabon'dan Friglerin kökeni, Anadolu'da yerleşmeleri ve yerleşim yerleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Kuşkusuz daha geç döneme tarihlenen bu kaynaklarda, Friglerin krallık dönemi sonrası hakkındaki bilgiler (bölge olarak Frigya ve kentleri) daha fazladır.

Frigler Anadolu'ya MÖ 11. yüzyılın ortalarında kuzeyden, Trakya ve boğazlar yoluyla girmişlerdir. Önce bir süre Marmara Denizi'nin güneyinde, Mysia bölgesinde yerleşmişler, daha sonra güneye, asıl bölgelerine inmişlerdir. Fakat Friglerin güçlü bir krallık olarak siyaset sahnesinde görülmeleri ancak MÖ 8. yüzyıla rastlamaktadır. Frigya Krallığı'nın kurucusu ve ilk kralı Gordios'tur. Daha sonra, "Gordion düğümü", "her tuttuğunun altın olması" ve "eşek kulaklarıyla" ünlü Midas Frig tahtına geçmiştir. Yunanistan'daki çeşitli merkezlerde ele geçen Frig fibulaları ve diğer eşyalar, Friglerin Yunanistan ile olan ilişkilerini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Doğudan gelen Kimmer akınlarına dayanamayan Frig Devleti MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında bir tarihte yıkılmıştır. Bu acıya dayanamayan Midas, üzüntüsünden intihar etmiştir. Fakat Frig Devleti yıkılsa da, halk birkaç yüzyıl daha varlığını, gelenek ve göreneklerini, sanatını sürdürmüştür. Örneğin Afyonkarahisar ve Eskişehir yöresindeki Frig anıtsal kaya mezarları, geç Frig döneminin (MÖ 6-4. yüzyıllar) eserleridir. Dağ ve tepelerdeki kayalıklara oyulmuş mezar anıtları arasında, Midas kentindeki "Midas Mezar Anıtı" en ünlüsüdür. Friglerin dininde en önemli kült, Hititler ile Luvilerin Kubaba, Yunanların Kybele dedikleri, Frig dilinde ise Matar, Matar Areyastın veya Matar Kubileya gibi değişik formlarda karşımıza çıkan Ana Tanrıça (Doğa Tanrıçası) kültüdür. Diğer önemli tanrılar arasında Güneş Tanrısı Sabazios ile Ay Tanrısı Men vardır. Friglerin en önemli tapınma merkezi, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi sınırları içindeki Ballıhisar/Balahisar mevkiinde bulunan ve biraz daha geç dönemde ünlenen Pessinus kült merkezi idi. Gordion, Boğazköy, Alacahöyük, Pazarlı, Alişar, Kerkenes Dağı, Maşathöyük, Kaman-Kalehöyük, Midas Kenti, Dorylaion, Daskyleion ve bölgedeki Frig tümülüslerinde gerçekleştirilen arkeolojik niteliklı kazı ve araştırmalar Frigler hakkındaki bilgilerimizi artırmaktadır. Frigler, ürettiklerine rahatlıkla pazar

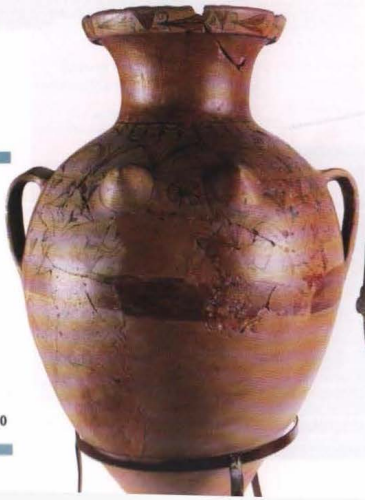

bulabilecek kadar maden ve ağaç işçiliği ile dokumacılıkta da ileri idiler.

Frigler de Lidyalılar gibi Yunanlarla ilişki içindeydiler. MÖ 8. yüzyıldan başlayarak kullanılan Frig alfabesi, Yunan alfabesine benziyordu. Gordion kazıları, Frig yazısının MÖ 700'lerden önce kullanıldığını göstermiştir. Bilinen erken dönem Frig yazıları, kayalara oyulmuş mimari cepheler, nişler, sarnıçlar ve adak eşyaları gibi dinsel nitelikli yer ve objelerde karşımıza çıkmaktadır. Asurların Muşkili Mita dediği Frig Kralı Midas da -tıpkı Lidya kralları gibi- Yunan dünyasının en ünlü kehanet merkezi olan Delphoi'ye (Delfi) armağanlar yollamış, hatta bir Aiol kentli olan Kyme kralının kızı Demodike ile evlenmişti. Bütün bunlar, Friglerin batıdaki Yunanlarla olan ilişkilerini göstermektedir.

Türkçe ve İngilizce hazırlanmış olan sergi kitabı ise yukarıda değindiğimiz gibi, konusunda uzman 15 akademisyenin kaleme aldığı 17 yazıdan oluşmaktadır. Bunlardan bir kısmının başlıkları ve yazarları şunlardır: "Frigler ve Frig Uygarlığı" (Taciser Tüfekçi), "Karanlık Dönem'in Aydınlığı ve Frig Sanatının Anadoluluğu Üzerine" (Fahri Işık), "Gordion ve Frigler" (G. Kenneth Sams), "Kerkenes Dağ" (Geoffrey ve Françoise Summers), "Frig Dini ve Kült Uygulamaları" (Lynn E. Roller), "Frigler ve Frig Dili" (Claude Brixhe), "Frig Fibulaları" (Oscar White Musceralla). 295 sayfadan oluşan kitabın sonunda, sergide yer alan eserlerin bir kataloğu bulunmaktadır. Metinlere ve kataloğa eşlik eden yüzlerce kaliteli fotoğraf, çizim, plan ve harita kitabın ne denli özenle hazırlandığını ve sergiden sonra da uzun yıllar değerini koruyacağını göstermektedir. Son 15 yıldır açmış olduğu çeşitli sergilerle geçmişten günümüze Anadolu kültür ve uygarlıklarını tanıtma ve sahip çıkma bilincini geniş kitlelere ulaştıran Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi bu işi gerçekten profesyonelce yapıyor.

OĞUZ TEKİN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

TARİHİ ESER KAÇAKÇILIĞI VE TÜRKİYE

GÜLİZ ATSIZ

Osmanlı Bankası Müzesi, 17 Ocak Perşembe günü yönetmenliğini Arina Sanmartí ve Alba Mora'nın üstlendiği "Ben Kendim Değilim" adlı belgesel gösterimine, ardından da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. İnci Deleman'ın, "Tarihi Eser Kaçakçılığı ve Türkiye" konulu söyleşisine ev sahipliği yaptı.

"Ben Kendim Değilim", Afrika'nın sömürgeleşme dönemlerinden bugünkü global kapitalist ilişkilere kadar uzanan bir zaman dilimini kapsıyor. Çekimleri Kamerun ve Avrupa'da gerçekleştirilen film, Afrika tarihi eser piyasasındaki ilişkileri görünür kılmaya çalışıyor.

Belgeselin ardından, İnci Deleman Anadolu'da tarihi eser kaçakçılığı üzerine bir söyleşi gerçekleştirdi. Zamanında güncel olmaları gerekçesiyle zaten dolaşım halinde olan ya da savaşlar ve fetihlerle değişen sınırlar içerisinde dolaştırılan ilkçağa ait eserlerin kaçırılıp kaçırılmadığını bugün anlamanın çok güç olduğunu belirten Deleman, ortaçağda da pek çok eserin Haçlı Seferleri sırasında Doğu'dan Batı'ya taşındığını söyledi. Deleman, Rönesansla birlikte 18. yy ortalarından itibaren Musée du Louvre, British Museum gibi büyük müzelerin Akdeniz uygarlıklarından kalan parçalarla dolmaya başladığını ifade etti.

1840 yılında Maarif Nezareti'nden kazı izni alma zorunluluğuna dair yasa çıkana kadar Anadolu'da pek çok izinsiz kazı yapıldığını, ancak yasanın da tam olarak uygulanamadığını, izinsiz kazıların devam ettiğini vurgulayan Deleman, Schilleman tarafından çıkarılan Truva hazinesinin meşhur kaçırılma hikâyesine de değinerek şunları söyledi: Truva'da çıkarılan eserlerin kaçırılmasından sonra, Osmanlı Devleti Schilleman'a kazı yapma yasağı getirmiş ve 10.000 frank ödemediği sürece yasağının kalkmayacağını bildirmişti. Schilleman da 50.000 frank ödeyerek yeniden Osmanlı sınırları içinde kazıya başlamıştı. Bir süre sonra zaten pek çok eser borç karşılığı satılmış ya da hediye edilmişti. Deleman bunlara örnek olarak, Abdülhamid'in Almanya'ya 20.000 franga sattığı Bergama Zeus Sunağı'nı ve Abdülmecid'in yine Almanya'ya hediye ettiği Miletos Agora Güney Kapısı'nı gösteriyor. Deleman, 20. yüzyıldan itibaren tablonun değişmeye başladığını, özellikle 1906'dan sonra Osman Hamdi Bey'in etkisiyle eski eserlerin kıymetinin bilinir olduğunu da ekliyor.

Abdülhamid'in 20.000 franga sattığı Bergama Zeus Sunağı şu anda Berlin'de, Pergamon Museum'da (Bergama Müzesi) sergileniyor.

Yine de kaçak tarihi eser piyasasının, bugün uyuşturucu ve silahtan sonra dünyanın üçüncü büyük illegal pazarını oluşturduğunu belirten Deleman, kaçak eserlerin müzayedelerde satışa sunulduğunu belirtti. Deleman sözlerine şöyle devam etti: "Bu eserlerin kaynağı yalnızca kaçak kazılar değil, müzelerden ve kazılardan çalınan eserler de var. Bu durumu önleyecek tutarlı, boşluksuz bir yasa olmadığı gibi, ikramiye ve ceza yetersizliği gibi ekonomik etkenler de kaçakçılığı tetikliyor." Talep olduğu sürece illegal yolların motive edileceğini vurgulayan Deleman, mantıklı bir yasa ve uluslararası kurumlarla işbirliği yapılması gerektiğinin altını çizdi.

Bugün bazı eserler geri dönmüş olsa da, bunu sağlayacak iddiaların çok zor kanıtlandığını da ifade eden Deleman, cumhuriyet öncesine ait kayıtların ("51 adet taş", "10.000 parça taş" gibi) yetersiz olduğunu hatırlattı. Deleman'a göre, küçük-antik eserlerin eski çağlarda dolaşımda olmaları da kanıt bulmayı zorlaştıran bir durum. Müze ve kazılardan çalınanların kanıtlanmasının ise nispeten daha kolay olduğunu belirten Deleman, bir heykelin alt kısmıyla üst kısmının bir araya getirilmesinin bile zorlu bir hukuki mücadele olduğunu belirtti.

Kaçakçılık nedeniyle aceleyle yapılan kazıların hem eserin hem de sit alanının ciddi zarar görmesine neden olduğunu belirten Deleman'a göre bu durum "tarihi eser kaçakçılığı"ndan daha büyük bir sorun çünkü kültürel kontekstî bozulan eserlerin bilime katkı değeri düşüyor ve herhangi bir nesne olmaktan öteye geçemiyor.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN DÜŞÜNCE AKIMLARI

BATICILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK

Sacit Kutlu, Osmanlı Bankası'nın gerçekleştirdiği "Çağdaş Türk Tarihi Seminerleri" kapsamında, "II. Meşrutiyet Döneminin Düşünce Akımları" başlıklı bir sunum yaptı. 19 Ocak'ta gerçekleştirilen seminerde Kutlu, döneme damgasını vuran Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının geniş bir değerlendirmesine yer verdi. Bu kapsamlı sunumu kısaltarak veriyoruz.

Tercüman-ı Hakikat'in kurucusu Ahmed Midhat Efendi İslam ideolojisinden vazgeçmeden Osmanlılığı sürdürmek ve Batı'dan yararlanarak cehaletle savaşmak gerektiğini savunuyordu.

İktisatçı Mehmed Cavid Bey, 1908 yılında liberal ve tekâmülcü (evrimden yana) *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nı çıkardı.

SACİT KUTLU

II. Abdülhamid'in tahta çıkığı yıllarda Osmanlı düşün dünyası Batıcı (materyalist) ve İslamcı (maneviyatçı) olarak iki ana gruba ayrışmıştı. Osmanlıcılık bir fikir hareketi olmaktan çok siyasi bir projeydi ve bu proje içinde her iki düşünce de temsil ediliyordu. Pozitivizmden etkilenen Jön Türkler, mücadelelerini Yeni Osmanlılar gibi gazete çıkararak verdiler. Şinasi ve Ahmed Cevdet Paşa arasında görülen ideolojik karşıtlık, II. Meşrutiyet döneminin gazeteci aydınları tarafından yeniden üretildi. O vakte kadar İstanbul'da dört gazete yayınlanıyordu. Bunlar, Ahmed Cevdet Bey'in *İkdam*'ı, Mihran Efendi'nin *Sabah*'ı, Ahmed Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'i ve *Saadet* isimli bir başka gazeteydi. 1 Ağustos'ta İTC'nin yayın organı *Tanin* yayın hayatına girdi. *Servet-i Fünûn* tekrar yayınlanmaya başladı. Bir iki ay içinde İstanbul'da yayınlanan gazete, dergi, broşür vb. sayısı 361'e ulaştı.

BATICILIK

Servet-i Fünûn çevresi

Servet-i Fünûn dergisi, Batı'da tartışılan ilmi ve fenni bilgileri tanıtmaya çalışan, aynı zamanda Edebiyat-ı Cedide (Yeni Edebiyat) akımını yerleştirmeye gayret eden bir fikir ve edebiyat dergisi haline gelmişti. *Servet-i Fünûn*'cular, edebiyatın "avama mahsus değil, havâsa (seçkinlere) mahsus" olduğunu ilan etmişlerdi. Konuşma dilinden büsbütün uzaklaşarak, kendilerine mahsus "süslü bir üslup" geliştirdiler. "Sanat sanat içindir" tezini savundular. Victor Hugo'dan olduğu kadar Fourier, Owen, St. Simon gibi ütopist-sosyalist-hümanistlerden etkilenen, sanatın sosyal niteliği de olduğunu savunan Tevfik Fikret'in 1896'da aralarına katılması *Servet-i Fünûn* akımına yeni bir güç verdi.

Prens Sabahaddin'in "bireyci toplum"u

Prens Sabahaddin, Le Play okulunun takipçisi Demolins'in sciences sociales olarak tanımladığı fikirleri ilm-i içtima adıyla Osmanlı toplumuna tanıttı. Sabahaddin Bey toplumları, "communautaire" (kamucu-toplumcu- bütüncü) ve "particulariste" (bireyci-ferdiyetçi) olmak üzere iki kategoride değerlendiriyordu. Ona göre "toplumcu" ülkelerde kişisel gelişme önemsenmez, kişiler her şeyi devletten bekler ve memuriyete rağbet ederdi. Buna karşılık bireysel yetenekleri ön plana çıkaran toplumlar rekabet aracılığıyla gelişebilirdi.

İctihâd ve çevresi

İTC'nin beş kurucusundan biri olan Dr. Abdullah Cevdet, aynı zamanda gerçek bir Osmanlı milliyetçisiydi. *İctihâd*'daki yazılarında, Batı medeniyetini her yönüyle benimsemek gerektiğini vurguladı. Tasvip etmediği bazı eylemleri ve düşünceleri yüzünden İttihatçılardan uzaklaşmıştı.

Batı'nın önemli yapıtlarının herkesin kolayca okuyacağı şekilde tercüme edilmesi için gayret etti. Dinin gereksiz olduğunu ve bilimle uyuşmadığını göstermek için Hollandalı oryantalist Dozy'nin İslama ve onun peygamberine ağır eleştiriler yöneltiği iki ciltlik kitabını *Tarih-i İslamiyet* adıyla tercüme edip bir önsöz yazarak yayınlayınca, adı halk arasında "Dinsiz filozof"a çıktı. Buna rağmen Müslümanların duygularını incitmemek için İslam fıkıh bilginlerinin sözlerinden yola çıkarak materyalizme varmayı denemiş, materyalizmle İslamiyet arasında bir sentez yapmaya çalışmıştı. *İctihâd* yazarlarından Kılıçzade Hakkı Bey Abdullah Cevdet'e daha yakın bir yönelim izlerken, "Feylesof" Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Celal Nuri (İleri), Süleyman Nazif, Ahmed Şuayb gibi diğer *İctihâd* yazarları daha sınırlı bir Batılılaşmadan yanaydılar.

Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Ahmed Şuayb, Dr. Rıza Tevfik ve iktisatçı Mehmed Cavid Bey 1908 yılında liberal ve tekâmülcü (evrimden yana) *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nı çıkardılar. Dergide felsefi konular yanında en çok, o güne kadar ihmal edilen iktisadi sorunlar işleniyordu. Ahmed Şuayb, sosyal Darwinist bir anlayışla Jean Jacques Rousseau'yu ve Fransız Devrimi'ni yoğun olarak eleştiren Osmanlı aydınlarının başında geliyordu. Dr. Rıza Tevfik "Mebhas-ı Marifet" (Bilgi Kuramı-Epistemoloji) üzerinde ilk çalışan kişiydi. *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nın Bedi Nuri ve Sâtı kardeşler, Asaf Nefi, Falk Nüzhet, Edhem Nejad, Dr. Refik Nevzad ve Suphi Edhem gibi pozitivist gençlerden oluşan geniş bir kadrosu vardı.

Paris'ten dönen Yahya Kemal, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile beraber *Peyam* gazetesinde "Nev Yunanîlik" akımının öncülüğünü yapıyordu. Yüzeysellik ve taklitçilikten kurtulmak için Batı düşüncesinin ve Batı edebiyatının köklerine inip anlamak gerektiğini savunuyordu.

Baha Tevfik ve bilim

Felsefeyi, ilim ve fennin varamadığı yer olarak

tanımlayan Baha Tevfik, dünün felsefesinin bugünün bilimi olduğunu, bugünün felsefesinin de yarının bilimi olacağını savunuyordu. Bu yaklaşımıyla, bilimin statik bir şey olmadığının ve devamlı keşfedilmesi gerektiğinin farkında olan az sayıda Jön Türkten biriydi.

İSLAMCILIK

İslamcı aydınlar modernleşme hareketinin içinde yer alarak, ilmiye sınıfının kaybolmakta olan etkinliğini yeniden kazandırmaya çalışıyorlardı. Batıcılar gibi onlar da İslami esaslara aykırı buldukları istibdat rejimine karşı çıkıyorlardı. Karşılaştıkları önemli bir güçlük, meşrutiyetin İslama aykırı olduğunu, Avrupa'dan alındığını öne süren alt kesim dindar muhalefeti etkisizleştirmek mecburiyetiydi.

İslamiyetin "meşveret" prensibinin meşrutiyet kavramına denk geldiğine işaret eden İslamcı aydınlar meşruti yönetimin köklerini Avrupa'ya değil, Dört Halife dönemine kadar geri götürdüler. İslamın gerilemesinden, bu dönemden sonra ortaya çıkan mutlakiyet ve istibdat yönetimlerini sorumlu tuttular. Meşrutiyet ile şeriat arasında bir çelişki olmadığını vurgulamak amacıyla, "meşrutiyet-i meşrua" (şeriatın izin verdiği meşrutiyet) kavramını geliştirdiler.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, dinsizlik veya masonluk suçlamalarından kurtulmak, halka yaklaşmak gibi nedenlerle ulema ve diğer dini çevrelerle ilişki kurmayı hedeflemişti. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Babanzade Ahmed Naim, Bursalı Tahir, Musa Kâzım Efendi, Abdürreşid İbrahim, Mahmud Esad Efendi, Aksekili Ahmed Hamdi, Ubeydullah Efendi, Mehmet Akif, İsmail Hakkı (İzmirli), İsmail Fenni (Ertuğrul), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ömer Ferit (Kam), Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem (Bolayır), İbrahim Hilmi (Çığıraçan) ve Rauf Bey (Yekta) daima veya bir süre İttihad ve Terakki Cemiyeti mensubu olmuş önemli İslamcı aydınlardı. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı, ilk kadın romancı Fatma Aliye Hanım da çoğu fikirleri nedeniyle İslamcılara yakındı.

Ulema ile iyi ilişkileri olmakla birlikte, İttihad ve Terakki Cemiyeti ve devlet adamları, taşra kökenli İslami grupların ve orta-alt grup ulemanın İslamiyeti sinsice kullanarak iktidarı ele geçirmek istediklerine inanıyorlardı. 31 Mart Vakası'nın, kuşku duymakta ne kadar haklı olduklarını kanıtladığını düşünüyorlardı. Gerçekten de, 31 Mart Vakası İslamcılar için her şeyi altüst etmişti. Büyük oranda olaylara hiç karışmadıkları, dahil olmadıkları halde mürteci olmakla, Abdülhamid ile işbirliği yapmakla suçlanmışlardı.

Sonuç olarak Osmanlı münevverlerinin gerçek düşünürler olmaktan çok gazeteci/siyasetçi kimlikli "okumuş yazmış" kişiler olmaları önemli bir olumsuzluktu. Eşyanın tabiatı gereği, gazeteler fikir tartışması yapmaktan çok, günlük olayları kendi görüş açılarından inceleyen, yüzeyselliğe mahkûm yayın organlarıydı.

Ancak unutmamak gerekir ki, onlar, çökmekte olduğunu gördükleri bir imparatorluğun aydınlarıydı. İlk ve en büyük uğraşları, bu beklenen sona engel olmaktı. Kapasitelerinin yettiği oranda görüşlerini inançla savundular ve bulabildikleri çözüm önerilerini ürettiler. Halkı geri ve cahil bulan münevverlerle onları kendinden görmeyen halk arasındaki uçurum II. Meşrutiyet döneminde daha büyürken, aydınlar arasında da kopukluk oluştu. Aralarındaki bu kopukluğa rağmen sadece Batıcılar değil, İslamcılar ve Türkçüler de öne çıkardıkları değerleri Batı'da geliştirilen yöntemler ve araçlar aracılığıyla savunuyordu. Ilginç bir şekilde, Avrupa medeniyetini kimi ırkta, kimi teknolojide, kimi dinde, kimi zihniyette, kimi ahlakta vb. buluyor, ama karşı çıksalar dahi tavırlarını Batı'ya göre belirliyorlardı. Kabul etmek gerekir ki, bu ortam özgün düşüncelerin üretilmesine elverişli değildi.

Türkçülük

19. yüzyıla kadar Osmanlı edebiyatında Türk sözcüğüne nadiren rastlanırdı. Yüzyıllar boyunca Türk sözcüğünü, Osmanlıları kast ederek sadece Batılılar kullanmışlardı. Başlangıçta Türkçülük üzerinde uğraşanlar da Türkler değil, Avrupalı Yahudiler, Macarlar ve Rusya kökenli Türkler olmuştu. Rusya'nın Osmanlılara kıyasla Batı'ya daha açık olması, Türk toplulukların Rusların yönetimi altına sonradan girmeleri, iyi kötü bir Müslüman burjuvazinin varlığı vb. nedenlerle çarlık yönetimi altındaki Türkler milliyetçi ideolojiyi Osmanlı Türklerine kıyasla daha erken bir dönemde, 1860'larda benimsemişlerdi. Başta Kırım ve Kafkasya olmak üzere Rusya'dan Osmanlı ülkesine göç edenler burada Osmanlı olmayan Türkler konusunda bir bilinçlenmeyi başlattılar. Gene de Türkçülük, parçalanmaya yol açacağı korkusuyla milliyetçilik akımına karşı çıkan Osmanlı aydınlarına uzun süre Orta Asya Türklerinin algıladıkları anlamı ifade etmedi.

Yusuf Akçura ve Türk Yurdu

Yusuf Akçura, 1904'te Ali Kemal'in Kahire'de çıkarmakta olduğu Türk dergisine gönderdiği makalede, siyasal bir görüş olarak Türk milliyetçiliğini ilk kez Osmanlı toplumunun gündemine getirdiğinde yorumu fazla rağbet görmedi. O günlerde dar bir çevrede ilgi uyandırabilen görüşleri ileride daha geniş çevrelerde yankı bulacak ve *Üç Tarz-ı Siyaset* adıyla yayınlanacaktı. Akçura, adı geçen makalesinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını fayda ve uygulanabilirlik gibi iki ölçüte göre kıyaslayıp ayrı ayrı inceledikten sonra, tek geçerli çözümün Pantürkizm olması gerektiğini öne sürmüştü.

Yusuf Akçura ve arkadaşları görüşlerini *Türk Yurdu* dergisinde dile getirdiler. Türk Ocağı kurulduktan sonra, *Türk Yurdu* dergisi de Türk Ocağı'nın yayın organı haline geldi. Ziya Gökalp, Hüseyinzade Ali (Turan) ve Köprülüzade Fuat Bey'in yanında Celal Sahir (Erozan), Halide Edip (Adıvar), Bursalı Mehmed Tahir ve Ispartalı Hakkı, "Türk nasyonalisti olan biricik mecmua" alt başlığıyla çıkan *Türk Yurdu* dergisinin önde gelen yazarlarıydı.

"Genç Kalemler"in dili

20. yüzyıl başında Bulgaristan'daki serbest entelektüel hayat sayesinde hürriyetçi yayınlara girişen pek çok Türk, daha sonraki yıllarda Rus Narodnik hareketini hatırlatan halkçılık ve halka doğru hareketinden etkilenmişlerdi. Bu hareketin tabanını oluşturan köy ve köylülük kavramları ilgilerini çekmişti. 1910'da Ömer Seyfeddin ve Ali Canip'in (Yöntem) çevresinde toplanan bir grup, *Genç Kalemler* dergisini çıkarmaya başladı. Kendisi de bir subay olan Ömer Seyfeddin, Türkçe konuşan neferlerle Osmanlıca konuşan subaylar arasındaki uçurumu fark ettiğinde sarsılmıştı. Yönetici tabaka ile halk arasındaki uçurumu kapatacak yol olarak, Osmanlıcanın sadeleştirilmesi ve arıtılmaya çalışılmasına bir kampanya başlattılar. *Genç Kalemler* dergisi halkın anlayabileceği yeni bir milli ve genel dil geliştirmek istiyor, konuşma lisanıyla yazı lisanını birleştirme hedefini güdüyordu. Jön Türklerin kılıçla yapıkları inkılabın ardından, onu tamamlayacak yeni bir inkılabı kalemle yapmak emelindeydiler.

HRANT DİNK'İN ÖLÜMÜNÜN BİRİNCİ YILINDA

BİNLERCE KİŞİ ADALET İÇİN TOPLANDI

Fotoğraflar: Ahmet Akşit

"Dostumuz, canımız, hakikat anlatıcımız, sevgili Hrant'ımızdan ayrılalı tam bir yıl oldu. Koca bir yıl Hrant'ın gidişiyle hayatımızdan eksilen renklerin yasını tutmakla geçti. Bizler bu ülkenin yurttaşları olarak, güvercin tedirginliğinde, gerçek failleri bulunmamış suikastlarla bir arada yaşamaya alışmak istemiyoruz. Bu akıl almaz cinayetten nefret üretmeyen onurlu kalabalıklar olarak, bebeklerden katil yaratan karanlığa ışık düşürmek için, ülkemizin aydınlık geleceğine sahip çıkmak için, büyük acımızın yükünü birlikte taşımak için, adalet için, barış için, kardeşlik için, Hrant Dink davasının mağdurları ve takipçileri olarak 19 Ocak Cumartesi günü yeniden buluşuyoruz. Din, dil, ırk, cinsiyet, siyasi görüş farkı gözetmeden, halkların kardeşliğine inanan tüm yurttaşlar yan yana geliyoruz," dendi, "Hrant'ın arkadaşları" imzasıyla 19 Ocak günü *Agos*'un önüne, Hrant Dink'i anmaya çağıran metinde. 19 Ocak'ta, saat üçte, Hrant için, adalet için, aynı yerde, *Agos*'un önünde binlerce kişi toplandı. Hrant Dink'in öldürüldüğü saat 14.58'e kadar Ermeni enstrümanı "duduk" çalındı, Dink'in anısına saygı duruşunda bulunuldu. Saygı duruşunun ardından Oral Çalışlar ve Rakel Dink birer konuşma yaptılar. Anmanın sonunda Hrant Dink davasının 11 Şubat tarihinde Beşiktaş Ağır Ceza Mahkemesi'nde görüleceği bir kez daha duyuruldu.

Ayrıca Ankara, İzmir, Trabzon, Diyarbakır ve Tunceli gibi birçok şehirde anma törenleri düzenlendi. Hrant Dink, memleketi Malatya'da da anıldı: Doğup büyüdüğü mahalle olan Çavuşoğlu Mahallesi'ndeki kullanılmayan eski kilise önünde mumlar yakıldı, kilisenin duvarına karanfiller bırakıldı.

DİNK'İN ANISINA "TİLİLİLİ"

Hafta boyunca Hrant Dink anısına birçok etkinlik düzenlendi. Bunlardan biri, 4-20 Ocak tarihlerinde, adını dağılan nar tanelerinden alan Hadig insiyatifinin düzenlediği "tililili" başlıklı ses enstalasyonu idi. Proje, ismini Rakel Dink'in "Biz iki nedenle çekeriz 'tililili'yi. Biri sevincimizde, diğeri ağıdımızda,"sözlerinden almış. Tililili'de Hrant Dink'in 19 yazısını; Memet Ali Alabora, Okan Bayülgen, Haluk Bilginer, Yetkın Dikinciler, Halil Ergün, Pakrat Estukyan, Arsen Gürzap, Banu Güven, Nejat Işler, Tuncel Kurtiz, Fikret Kuşkan, Ömer Madra, Lale Mansur, Meral Okay, Dolunay Soysert, Nur Sürer, Çetin Tekindor, Deniz Türkali ve Serra Yılmaz seslendiriyor. Sesleri bianet.org adresinden online dinlemek de mümkün.

M. CELALEDDİN ATASOY VEFAT ETTİ

BURAK ÇETİNTAŞ

Çetintaş, geçtiğimiz ayın 22'sinde 102 yaşında vefat eden M. Celaleddin Atasoy ile huzurevindeki odasında. Tarih, 17 Kasım 2005.

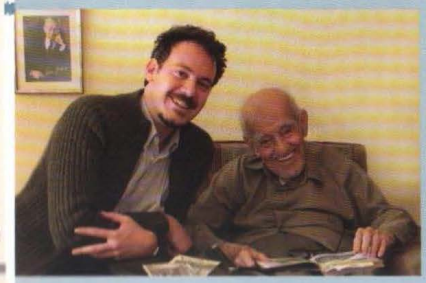

Asıl mesleği bankacılık olmasına rağmen tarihçiliği amatör boyutların çok daha ötesine taşımayı bilmiş ve önemli eserlere imza atmış olan M. Celaleddin Atasoy, 22 Ocak 2008 Salı günü 102 yaşında, uzun senelerden beri kaldığı İş Bankası Koşuyolu Huzurevi'ndeki 212 numaralı odasında vefat etti.

Şam Tıbbiyesi'nin cildiye profesörü ve Mezze ile Baalbek askeri hastanelerinin başhekimi olan Ali Rıza Atasoy'un üç oğlunun en küçüğü olarak 1906'da İstanbul'da dünyaya gelen Celaleddin Bey, babasının vazifeli olarak bulunduğu sırada Şam ve Beyrut sultanilerinde okudu, daha sonra İstanbul'a gelerek Vefâ Idâdisi'nden mezun oldu. Yüksek tahsilini Ulûm-ı Aliyye-i Ticariye Mektebi'nde 1924'te tamamladı. Kısa bir süre çeşitli şirketlerde muhasebe müdürü olarak çalıştıktan sonra, 1929'da İş Bankası'nın İstanbul şubesinde muhasebe şefi olarak göreve başladı, Yenicami, Beyoğlu ve Mısır'daki İskenderiye şubelerinin ikinci müdürlüklerinde bulunduktan sonra, Beyoğlu şubesi müdürlüğünden 1966'da emekli oldu.

Bir asrı aşkın hayatıyla kendisi başlı başına bir tarih olan Celaleddin Bey'in bu sayfada yer almasının sebebi ise tarihçilik açısından yaptığı hizmetler dolayısıyladır. Kendisi, *Şam Türk Tıbbiyesi Tarihi* ve *Tokat Reşadiye İlçesi Halk Kitabı* isimli hacimli eserlerin yazarı olan babasından araştırmacılığı irsen tevarüs etmişti. Tarih kitaplığımıza 1982'de yayımladığı *Kandilli'de Tarih* isimli monografik ve 1990'da yayımladığı *Tokat Reşadiye'li Sadrazam Seyyid Hasan Paşa* isimli biyografik eserleriyle önemli katkılar sağlamış olan Celaleddin Bey'in büyük öneme sahip diğer iki çalışması ise bugüne kadar yayımlanmadı. Bu çalışmalardan ilki, ceddi Seyyid Hasan Paşa'nın aile efradı ve şeceresi ile ilgili kapsamlı eser; ikincisi ise babası Ali Rıza Bey tarafından hazırlanan *Şam Tarihi* isimli çalışmanın yeniden tertiplenmiş hali idi. Ayrıca yaklaşık 65 sene müddetle Osmanlı Arşivi'nde çalışmış olan Celaleddin Bey'in yayımlanmış ve yayımlanmamış birçok makale ve araştırmaları bulunuyordu.

Yakınları, dostları ve sevenleri her bayram ziyaret ederek ellerini öptükleri "sadr-ı esbâk Celaleddin Bey"i bundan sonra tatlı hatıralarla, hoş anekdotlarla ve her daim gülümseyen çehresi ile hatırlayacaklardır.

Hindistan'lı yazar ve aktivist Arundhati Roy, 18 Ocak'ta Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü ile Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün Hrant Dink anıruna düzenlediği bir konferansa katılmak için İstanbul'daydı. Roy, Hrant Dink onuruna her yıl tekrarlanması planlanan insan hakları ve ifade özgürlüğü temalı konferansın başında, "Buraya uluslararası aydın rolüne bürünüp sizlere ders vermeye veya 1915'te Anadolu'da yaşananlara ilişkin belleği -veya unutmayı- saran sessizliği doldurmaya gelmedim. Bunu yapacak olan sizlersiniz. Hrant Dink bunu yapmaya çalıştı ve bedelini yaşamıyla ödedi," sözleri ile başladı. Kendi ülkesinde başka türlü "beyaz beriler" ve onlara karşı verilecek kendi savaşları olduğunu belirten Arundhati Roy, soykırımlar hakkında geniş bir çerçeve çizerek kendi ülkesi Hindistan'da yaşananlardan söz etti. Konferansın sonunda, Rakel Dink söz alarak Roy'a teşekkür etti.

Küreselleşme, savaş ve sömürü karşıtı eylemlerde bulunan ve bu konularda kitapları yayımlanan Arundhati Roy'un 1996'da yayımladığı Küçük Şeylerin Tanrısı adlı romanı ses getirmişti. Arundhati Roy'la Boğaziçi Üniversitesi'nde vereceği konferans öncesinde konuştuk.

1997 yılında Booker Ödülü'nü alan Arundhati Roy, 2004 yılında şiddet karşıtı çalışmaları nedeniyle Sydney Barış Ödülü'ne değer görülmüştü.

ARUNDHATİ ROY İLE SÖYLEŞİ

SİZE BAKAN MİLYONLARCA HİTLER HAYAL EDEBİLİYOR MUSUNUZ?

SÖYLEŞİ:
İCE ZERMAN,
FATİH TATARİ

2003 yılında İstanbul'da gerçekleşen Irak Dünya Mahkemesi'ne katıldınız. Orada yaptığınız konuşmada tarihin kazananlar tarafından yazıldığından ve Irak Dünya Mahkemesi'nin kayıtları düzeltmek adına bir çaba olduğundan söz etmiştiniz. Bu bağlamda; azınlıklar, kadınlar vb. resmi anlatıların dışında bulunları kapsayabilecek alternatif tarih yazımı(ları) konusunda ne düşünüyorsunuz?

Birçok tarih, tarihyazımı biçimi var, örneğin bütün modern çalışmaları (Subaltern Studies)... Artık tarihçiler, tarihte zaferlerin resmi geçidinden daha fazlası olduğunu anlamaya başladılar. Ama aslında, alternatif bir tarih ezilenlerden başkasının yapamayacağını düşünüyorum: Kadınlar, azınlıklar ya da bahsettiğimiz her kimse, hepsi kendi tarihlerini yazmakla yükümlüler. Onlardan başkası bunu onların yerine yapamaz, yapsa da bu aynı şey olmaz. Tarihine bağlı olmanın önemi onu anlayabilmek, onu devam ettirebilmek... Akademik ya da edebi, sözlü tarih ya da bir şarkı, önemli olan nesilden nesle geçmesi. Her zaman onu yok etme ya da duyulmamasını sağlama çabaları olacaktır. Bu da herhangi bir savaş gibi. Ya da savaş bu.

Romanınız *Küçük Şeylerin Tanrısı*'nda Hindistan'daki gerçekliği yeniden yaratıyorsunuz. Bu bir çeşit kurgu ama bu kurguyu yaratırken aynı zamanda tarihsel arka planı da kullanıyorsunuz. Dolayısıyla bir yanda kurgu, hikâyeleme var ama diğer tarafta da tarih, gerçeklik var. Siz bu ikili(k) hakkında ne düşünüyorsunuz?

Fellini'nin söylediği bir şey vardı: Kurgu gerçekliktir. Ben bir kurgu yarattığım, yazdığım zaman bunun yapılacak en radikal şey olduğunu düşünüyorum. Birçok yazar kendilerini dünyada olan bitenle uğraşmaktan soyutladı. Terörizm ve savaş gibi olguları anlamaya çalışmadılar. Ama bunları anlayarak, içeriden bir söylemle yazabilmek büyük bir başarı. Her şey yalnızca gerçeklik, istatistik ve kanıtlardan ibaret değil.

Hindistan'dan Türkiye'ye geldiğinizde ne hissediyorsunuz, bu iki ülke arasında benzerlikler kuruyor musunuz?

En belirgin paralellik aslında kendilerini "seküler" olarak adlandırranlarla kökten dinciler arasındaki sürekli çatışma. Ben aslında gît gide, bahsettiğim her iki tarafı da bir şekilde aynı yerde görüyorum. Bunun dışında, belki aynı değil ama benzerlik gösteren birçok mesele var: Kürt meselesi ile Keşmir'deki durumun benzerliği gibi... Her iki ülkede de geçmiş üzerinden birçok tartışma açılıyor. Bir yandan, benzerlikler kurmanın anlamsız olduğunu düşünebiliriz, neden her şey eşsiz olmasın ki? Ama aynı zamanda da bazı itici güçler, insan ırkının bazı benzer eğilimleri var ve bu eğilimler benzer şekillerde kendini gösteriyor.

Irak Dünya Mahkemesi'ne geldiğiniz zamandan bugüne birçok gelişme oldu. Geçen yıl bugünlerde Hrant Dink öldürüldü, milliyetçiliğin yükselişine tanıklık ediyoruz... Siz Türkiye'deki ortamı nasıl değerlendiriyosunuz?

Ben yarın burada, Hrant Dink'in öldürülmesinin ardından oluşan sessizlik hakkında konuşacağım. İnsanlar herhangi bir şey söylemekten ya da benim söyleyebileceklerimden korkuyorlar; bu konu çevresinde derin bir sessizlik var. Hindistan'da yaklaşık beş yıl önce Gujarat eyaletinde Müslümanlara karşı bir soykırım yapılmış, iki bin Müslüman sokaklarda kılıçtan geçirilmişti. Kadınlar tecavüze uğramış, yakılmış ve insanlar zorla evlerinden uzaklara taşınmıştı. Hindistan'da, buradaki sessizliğin yerinde -seçim kampanyaları nedeniyle- bir tür kutlama var. "Evet, bunu yaptık ama Müslümanlar da bunu hak ediyordu" ve buna benzer şeyler söyleniyor. Tüm bunları görmek gerçekten çok tuhaf. Hindistan'da herkes, liberaller bile bir noktada uzlaştı, şimdi kimsenin umrunda değil, katiller dışarıda... En azından Hrant Dink'in katili hapishanede. Hindistan'da insanlar cinayetleri açıkça işlediler, polis işin içine karıştı, karışanlar terfi ettirildi, katiller toplumda neredeyse en çok sevilenler!

Bu noktada belki de yükselen milliyetçilikle beraber ulus-devletin rolünü de yeniden sorgulamak gerekiyor. Makalelerinizden birinde bugün demokrasi dediğimiz şeyin aslında gerçekten demokrasi olmadığından, kavramların anlamında bir kayma olduğundan bahsediyorsunuz. Bu kavramlar hakkında ne söylemek istersiniz?

Avrupa'da ulus-devletin rolü insanlık tarihindeki en büyük soykırımlarla paralel gider.

Hindistan'daki gibi, tüm bu katliamları, olan biteni yaratan aslında milliyetçilik. Demokrasiye gelince, herkes durmadan onun ne kadar mükemmel bir şey olduğunu söyleyip duruyor, biliyorum ama demokrasi çok muğlak bir kavram. Örneğin Gujarat'da gerçekleşen soykırım, seçim kampanyasında, Hindu oylarını birleştirmek için kullanıldı. Ve evet, Hindu oylarını birleştirdi! Tüm bunların arkasındaki kişi Narendra Modi idi. Bu yıl seçimlere katıldığında, kampanyaya milyonlarca kişi nasıl katıldı? Hepsi Modi maskeleri takmışlardı! Ve bu demokrasiydi! Bütün Nazilerin Hitler maskesi taktığını ve size bakan milyonlarca Hitler olduğunu hayal edebiliyor musunuz? Hindistan'da olan şey buydu.

Bazı yazılarınızda "imparatorluk" tanımlamasını kullanıyorsunuz ve bu bahsettiğiniz impararatorluk, aslında tarihsel anlamda -Roma İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu gibi- aşina olduğumuz imparatorluk tanımından biraz farklı bir yerde duruyor: "İmparatorluk" tanımını bir bakıma globalleşme ve ABD'nin yükselişiyle kesiştiriyorsunuz. Bunu biraz açabilir misiniz?

Aslında durum kolonyal imparatorluklardan çok da farklı değil. Örneğin, İngilizler Hindistan'ı yaklaşık dört yüz yıl boyunca yalnızca beş on bin kadar askerle yönettiler. Geri kalan, kendi kendisini kolonileştiren Hintli elitlerdi. Bugün de gerçekleşen bu: Hintli elitler, Hintli orta sınıf kendi başlarına bir ülke. Hindistan'da orta sınıf insanların hayallerinin reklamlardan ibaret olduğunu görebiliyorsunuz, bunlar gerçek hayaller değil. Reklamlarda aslolan, sürekli olarak "yeni Hindistan"dan, "yeni cool Bollywood"dan bahsetmeleri. Her reklamda bir CEO var, arabasını kullanıyor, tabelaya bakıyor ve "East India Company" yazısını görüp, "bunu satın al!" diyor çünkü "beyaz adam" artık o.

Küreselleşme ve neo-liberal politikalara sıkça değiniyorsunuz, bu konuda neler söylemek istersiniz?

Son zamanlarda en fazla yanlış anlaşılan kelimenin "küreselleşme" olduğunu düşünüyorum. "Küreselleşme" ne anlama geliyor? Benim gibi birçok insan aslında çeşitli açılardan "küreselleşme yanlısı": Biz, uluslararası insan hareketlerinden yanayız. Silahlara veya kimyasal silahlara karşı uluslararası anlaşmaların yanındayız ya da Kyoto gibi nükleer enerji karşıtı anlaşmalardan. Ancak, küreselleşmenin ilgili olduğu tek bir şey varsa, o da sermayenin sınırlar arasında serbest dolaşımı. Ve eğer buna karşıysanız küreselleşme karşıtı oluyorsunuz.

"GERÇEK MÜCADELE KANLI VE KORKUNÇ"

Günümüzde küreselleşme karşıtı hareketlerin de bir bakıma sınırları aşması ve hız kazanması söz konusu. Siz bu ve benzeri insan hakları hareketlerinin gidişatını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu önemli bir soru çünkü tam da bu küreselleşme ya da savaş karşıtı hareket artık bir sektör haline geldi. STK'lar işin içine girdi ve büyük paralar dönmeye başladı. Ve aslında bu hareket çoğunlukla tam da gerçekten sorunların kendisini yaratan kaynakların parasıyla dönüyor. Tüm bunlar sanki büyük bir STK cenneti gibi! Hindistan'da Komünist Parti benzer hareketleri organize ediyor ve aslında onlar da kendi neo-liberal projelerini hazırlamakla meşguller. Dolayısıyla, orada durup hâlâ "başka bir dünya mümkün" derken kendinizi aptal gibi hissediyorsunuz. Bu insanlar da tamamen aynı şeyi yapıyorlar. Ben artık bu "hafta sonu STK yürüyüşleri" ya da "sevimli genç insanların pankart hazırlamaları" gibi işlerden çok yoruldum ve artık bunlara hiç inanmıyorum. Çünkü gerçek mücadele kanlı ve korkunç. Ve tüm bunların yanında derin bir statükoculuk mevcut. Bir yanda faşizmin ve neo-liberal projenin yükselişi, diğer yanda kimilerinin -özellikle liberaller- "sahte evren" (counterfeit universe) diye bilinen şeyi yaratması. Bu yaratılan sahte dünyada insanlar " Eh... çok kötü değil, işler iyi gidiyor... Gujarat soykırımı, biliyorsunuz... aslında o tam bir soykırım sayılmazdı..." gibi şeyler söylemeye çalışıyorlar. Her şey olanları daha kibar, daha nazik kılmak; öfkeyi, hiddeti yok edip bir şekilde denge sağlamak ve aslında statükonun korunduğu bir düzen yaratmak üzerine kurulu.

Örneğin son zamanlarda "Gandhi sonrası Hindistan" adlı bir kitap yayınlayan liberal tarihçi Ramachandra Guha televizyonda kanal kanal gezerek, "Hayır, bir soykırım olmadı... Onlar faşist değiller," deyip duruyor. Ya da örneğin, Bollywood film endüstrisinin kalbi, Hintli büyük film yıldızı Shahrukh Khan'a geçenlerde (Gujarat soykırımının sorumlularından) Modi hakkında ne düşündüğünü sordular. Şöyle cevap verdi: Kendisini şahsen tanımıyorum ama kişisel olarak bana bir zararı dokunmadı.

Size sıkça sorulan bir soru var: Sanatçıların, yazarların ya da entelektüellerin toplumda yerinin, rollerinin ne olması gerektiği... Siz sanatçılara böyle bir misyon yüklüyor musunuz, bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Yazarları ya da entelektüelleri tesisatçılar, otobüs şoförleri ya da diğer meslekterdeki insanlardan farklı görmüyorum. Onlar da yekpare değiller, tüm yönlere gidiyorlar. Kimileri faşistleri destekliyor, kimileri ise ilerici. Geleneksel olarak baktığımızda da, entelektüellerin her zaman en radikal insanlar olmadıklarını görürüz. Günümüzdeki "kurumsallaşmış" entelektüeller fikrine bakalım. Kimi kurumlar yalnızca devletin emrinde yaşayabiliyorlar, dolayısıyla durumu çok da fazla yönlendiremiyorsunuz. Ben yazarlara ya da entellektüellere ya da herhangi bir gruba özel bir saygı duymuyorum. Zira birilerine duyacağım saygı yalnızca onların ne söylediğine ya da ne yazdığına bağlı.

Hindistan'ın Hasankeyf'i de Narmada

Sıklıkla bahsettiğiniz bir konu daha var: Hindistan'daki baraj inşası süreçleri, bunun insanları yerlerinden etmesi ya da yeni bir yaşam biçimine zorlaması... Türkiye'de de, Hasankeyf örneğinde olduğu gibi, bir bakıma aynı şeyler yaşanıyor...

Üstüne üstlük, burada bölgedeki arkeolojik/tarihsel kalıntıların da taşınması ve taşınamayanların sular altında kalması söz konusu. Siz, tüm bu baraj inşası meselelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hindistan'da baraj projeleriyle gündeme gelen Narmada vadisi en eski tarih öncesi arkeolojik kalıntılara sahip bölge. Orada binlerce tapınağı sular altında bıraktılar ve bir camiyi yıkmak istediler. Benim tam anlamıyla bu politikaların nasıl işlediğini kavramam, aslında barajlarla ilgili argümanları anlamamla mümkün oldu. Baraj, içinde bir evren barındırıyor. Ekolojik, politik, kültürel ya da ulusal, tüm dünyayı kapsıyor bu anlayış. Gerçekten büyük bir baraj, bir nehirdeki suyun bir merkezde nasıl toplanabileceği ve ardından da verilmek istenene nasıl verileceğiyle ilgilidir. Barajın tüm anlamı budur aslında.

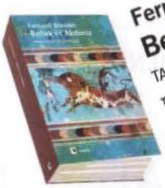

Fernand Braudel
Bellek ve Akdeniz
TARİHÖNCESİ VE ANTİKÇAĞ

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Ali Berktay, 464 sayfa

Bu eserde anlatı tarihöncesinden, Akdeniz tabanının ve çevresindeki dağların oluşumundan başlıyor. İnsanın diğer türlerden ayrılarak insanlaşmasının öyküsüyle devam ediyor; yazı, deniz yolculuğu, ticaret ve imparatorlukların doğuşuna yol açan büyük güçler ile bölge coğrafyası ve iklimin yarattığı etkiler ayrıntılarıyla gözler önüne seriliyor.

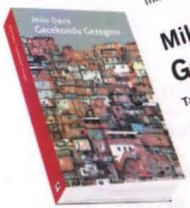

Mike Davis
Gecekondu Gezegeni

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Gürol Koca, 264 sayfa

Gecekondu Gezegeni, Üçüncü Dünya ülkelerinin kentsel bölgelerinde halen bir milyar insanın yaşamakta olduğu gecekondu mahallelerinin tarihini ve bugününü analiz ediyor. Konuyla ilgili muazzam genişlikteki literatürden aldığı ampirik verileri ustalıkla kullanan Davis, yoksulların Mumbai, Kahire, İstanbul, Sao Paulo, Seul gibi onlarca megakentte verdiği hayatta kalma mücadesini betimlerken çok önemli bir dizi tespitte bulunuyor.

Talal Asad
Sekülerliğin Biçimleri
HIRİSTİYANLIK, İSLAMİYET VE MODERNLİK

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Ferit Burak Aydar, 320 sayfa

Talal Asad, Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde sert kamusal tartışmalar yaratan bir kavram olan laikliği ya da sekülarizmi, genellikle dinleri konu almış olan antropolojinin araştırma nesnesi haline getiriyor bu zihin açıcı kitabında.

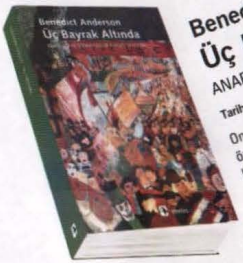

Benedict Anderson
Üç Bayrak Altında
ANARŞİZM VE SÖMÜRGECİLİK KARŞITI TAHAYYÜL

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Emine Bademci, 312 sayfa

On dokuzuncu yüzyıl Avrupasındaki edebi ve siyasi akımlar, özellikle de anarşizm ile Güney Çin Denizi ve Karayipler'deki sömürgecilik-karşıtı ve milliyetçi hareketler arasındaki karmaşık etkileşimi ilginç ayrıntılarla serimleyen bu kitap anarşist enternasyonalizmin tarihinin iyi bilinmeyen sayfalarını açıyor.

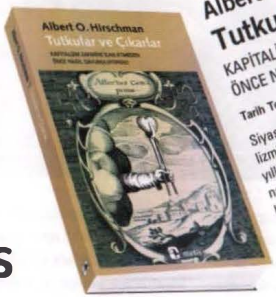

Albert O. Hirschman
Tutkular ve Çıkarlar
KAPİTALİZM ZAFERİNİ İLAN ETMEDEN ÖNCE NASIL SAVUNULUYORDU?

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Barış Cezar, 152 sayfa

Siyasal iktisadın tanınmış isimlerinden Hirschman, kapitalizmin şekillenmekte olduğu on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki düşünsel havayı inceleyerek, çok uzun süre günah sayılan maddi çıkar peşinde koşmanın nasıl olup da hayatın merkezine oturduğu sorusuna cevap arıyor. Kapitalizmin yükselişine farklı bir yorum getiren yazar, Marksist ve Weberci düşüncenin ortak paydası olan kopuş fikrine değil, eski ile yeni arasındaki sürekliliğe vurgu yapıyor.

metis

Genel Dağıtım PUNTO

BÜYÜK SARAY BÖLGESİNE İNŞA EDİLEN OTEL NEDENİYLE

ARKEOLOJİK PARK, İSTANBUL İÇİN BİR HAYAL Mİ?

PROF. DR. ZEYNEP AHUNBAY

Büyük Saray bölgesindeki arkeolojik kalıntıları korumak için sistemli çalışmalar yapılmadan Four Seasons Otel'in ek inşaatına onay verilmesi, alana yaklaşımdaki önceliğin ne olduğunu göstermektedir. Oysa arkeolojik alana yaklaşımda öncelik korumada olmalıdır. Arkeolojik alanlar tüm insanlığın mirasıdır. Hele İstanbul'un Dünya Mirası içinde yer alan bu parçasının, "tahsisli" denilerek özel mülkiyet gibi kapalı tutulması hiç uygun değildir.

H. Prost'un planında "arkeolojik park" alanı olarak belirtilen Sultanahmet çevresinde bu planın hayata geçirilmesi için çaba harcanmamıştır. Böylece arkeolojik potansiyeli olan alanın barındırdığı verileri ortaya çıkarmak ve çevreyi, halkın tarihin derinliklerine dalarak gezdiği bir park olarak sunmak fikri, hayal olarak kalmıştır.

İstanbul'un arkeolojik zenginliklerini keşfetmek, bunları yararlanılabilir bilimsel veriye dönüştürmek sistematik kazılarla mümkündür. İstanbul'da son yıllarda Marmaray vb. ulaşım projelerine bağlı olarak yapılan kazılar kentin geçmiş yaşamı ve fiziksel biçimlenmesi hakkında zengin veriler sağlamakta, arkeologları yeni yorumlara yöneltmektedir. İdeal olan, kentin el değmemiş tabakalarını gün ışığına çıkaran kazıların bayındırlık projelerinin aceleci yaklaşımından uzak bir ortamda dinginlikle yapılması, ortaya çıkarılanların bilimsel kurallara uygun olarak yerlerinde korunmasıdır. Ancak gerçekler çok farklı. Arkeolojik kazı yapılmadan kimi projelerin uygunluğuna karar verilmesi arkeolojinin önceliğini çiğneyip geçmekte, kültür

kalıtmanlarının korunmasını olanaksızlaştırmaktadır. Bilinçli bir tarih araştırmacılığı, merak ve destek olmaması sonucunda, üstünde yaşadığımız kentin arkeolojik verileri hızla erimektedir. Buna bir örnek olarak, son günlerde gündemi işgal eden Tevkifhane (Four Seasons Oteli) bitişiğindeki arkeolojik kazıları gösterebilir ve buradaki buluntuların durumu konusuna geçebiliriz.

Büyük Saray alanının arkeolojik potansiyeli, 19. yüzyıldan bu yana yapılan yayınlar dolayısıyla bilim dünyası tarafından iyi bilinen bir konudur.[1] Tarihi Yarımada'nın doğu ucunda kurulan Byzantion'un Constantinopolis'e dönüşmesi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasıyla birlikte, İmparator Konstantin döneminde Ayasofya'nın doğusundaki alana Roma usulünde çeşitli villalardan oluştuğu tahmin edilen bir saray kurulmuştur.[2] Yüzyıllar boyunca eklenen, yenilenen pavyonlarla gelişen ve Büyük Saray olarak anılan yapılar grubu, Sultanahmet'ten Marmara Denizi'ne kadar inen geniş bir bölgeye yayılmaktaydı. Sarayın, Ayasofya'nın doğu cephesine bağlanan bir üst geçidi olduğu, Boğaz'a doğru teraslarla kademelendiği ileri sürülmektedir.[3] Bugünkü Ayvansaray semtinde kurulup gelişen Blacherna Sarayı'nın önem kazanması dolayısıyla, ortaçağda terk edilen Büyük Saray zamanla harap olmuştur. 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Büyük Saray'ın bulunduğu alanda Osmanlı mahalleleri kurulup gelişmiş, 19. yüzyılda, Büyük Saray'ın Ayasofya'nın doğusuna rastlayan bölümü üzerine mimar Gaspare Fossati tarafından devasa bir Darülfünun (üniversite) binası inşa edilmiştir.[4]

1912 yılındaki İshak Paşa yangınıyla Sultanahmet çevresindeki evlerin ortadan kalkması, Büyük Saray'la ilgili arkeolojik keşifler yapılmasına olanak vermiştir.[5] Çeşitli tarihi belgelerden varlığı, yeri bilinen mekânlar yangın sonrasında görülebilir durumu gelmiş, konuyla ilgilenen yabancı araştırmacılar bu fırsatı değerlendirerek ortaya çıkan izleri belgelemişlerdir.[6] Bu arada Adliye Sarayı olarak kullanılmakta olan Darülfünun binasının yanına bir de Tevkifhane (tutukevi) eklenmiştir. Adliye 1930'larda yanmış, fakat Aziz Nesin gibi ünlü bazı yazarlarımızın hapis yattığı tutukevi, işlevini 1970'lere kadar sürdürmüştür.

1930'larda İstanbul'un imar planını yapmak üzere Türkiye'ye davet edilen H. Prost, İstanbul'un evrensel değerlerini göz önünde tutarak, kentin erken dönemine ait kalıntıların bulunduğu Sarayburnu ile Küçük Ayasofya Camii arasının bir arkeolojik park olarak düzenlenmesini öngörmüştür.[7] Topkapı Sarayı'nın doğu eteklerinden, Sur-u Sultani'nin içinden başlayarak güneye doğru ilerleyen, Ayasofya'nın doğusu ile kıyı arasında kalan, Sultanahmet Camii'nin doğu ve güneyindeki bölgeyi de kapsayan arkeolojik parkın yeraltı zenginliklerinin kazılarla ortaya çıkarılması ve halka açılması fikri uygar bir yaklaşımdır. Planı hazırlayan şehirci uzmanın, Avrupa kültürünün uzantısı olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun izlerine layık gördüğü bu sunuş biçimi 1930'lar Türkiye'sinde kabul görmüş, kimse bu fikre itiraz edip planı değiştirtmemiştir.

Zamanla yeni planlar üretilse de, H. Prost'un Tarihi Yarımada'nın siluetinin ve kültür varlıklarının korunması için geliştirdiği temel ilkeler büyük ölçüdede devam ettirilmiş, Sultanahmet çevresi, planlarda "arkeolojik park" alanı olarak belirtilmiştir. Önemli bir eksiklik, planın hayata geçirilmesi için çaba harcanmamasıdır. Böylece arkeolojik potansiyeli olan alanın barındırdığı verileri ortaya çıkarmak ve çevreyi, halkın tarihin derinliklerine dalarak gezdiği bir park olarak sunmak fikri hayal olarak kalmıştır. 19. ve 20. yüzyıllardaki araştırmalar sonucu bilimsel yayınlara konu olan ve kalıntıları tüm dünyanın ilgisini çeken Büyük Saray'ın kalıntılarını gezmek, çevredeki yapılanma nedeniyle günümüzde daha da zorlaşmıştır. Kalıntılardan yalnız Sultanahmet Külliyesi'nin arastası içinde yer alan parça onarılarak Mozaik Müzesi haline getirilmiş ve halka açılmıştır. Arkeolojik parkın oluşturulması için gereken siyasi irade ve kamulaştırma fonlarının sağlanamaması sonunda, bu alandaki yerleşik kentsel doku yenilenmiş, kimi kaçak olan birçok yeni kütle ortaya çıkmıştır. Daha 1970'lerde, W. Müller-Wiener bu konudan, "Bölgede 1934 yılında çıkarılan inşaat yasağına rağmen inşaatlar sürdürüldüğünden, çok az yer dışında arkeolojik gözlemler yapılamamış ve sonuç alınamamıştır," diyerek şikâyet etmektedir.[8]

Arkeolojik parkın bir hedef olarak ortaya konulmaması ve gerçekleştirilmesi için bir eylem planı yapılmaması önemli bir vizyon eksikliğidir. En azından kamuya ait parsellerde bu hedefe yönelik çalışmalar, hazırlıklar yapılması, kazı, koruma, sunuş için stratejiler geliştirilmesi gerekirken, duruma disiplinsizlik, başıboşluk egemen olmuştur. Eski Adliye Sarayı ve Tevkifhane'nin bulunduğu alanın kamuya ait olması, araştırma yapılması, kültürel amaçlı kullanımlara açılması için büyük bir şans sunarken, bu parselin turizm amaçlı bir tahsise konu edilmesi yeni sorunlar doğurmuştur. Bu tahsisle, Ayasofya'nın doğusunda yer alan ve

Büyük Saray alanının arkeolojik potansiyeli, 19. yüzyıldan bu yana yapılan yayınlar dolayısıyla bilim dünyası tarafından iyi bilinen bir konudur. Şimdi ise bu bölgede Four Seasons Otel'in inşaat çalışmaları sürdürülmektedir.

Fotoğraf: Bünyamin Aygün
Milliyet Gazetesi Arşivi

Fotoğraf: Bünyamin Aygün
Milliyet Gazetesi Arşivi

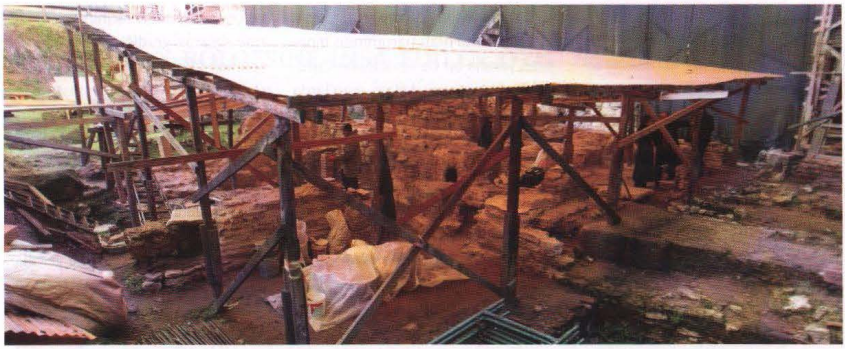

Otelin genişletilmesi çok sıradan, maddi yarar sağlamaya yönelik bir hareket gibi görünebilir. Oysa arkeolojik değeri bilinen bir alanın, planlama ve koruma kuralları aşılarak işgali söz konusudur. "Arkeolojik alan" olarak nitelenen bir bölgenin turizm baskısı altında kimlik değişimine uğratılması kamu yararına aykırıdır; göz göre göre suç işlemektir.

ona bir üst geçitle bağlandığı bilinen Büyük Saray'ın kalıntılarının bulunduğu kamu arazisi, sanki burayla ilgili hiçbir arkeolojik bilgi yokmuşçasına, ticari bir zihniyetle işlem görerek zavallı bir konuma düşürülmüştür. Önemi bilinen büyük arkeolojik potansiyelin araştırılması ve korunması uluslararası saygınlığı olan bilimsel heyetler eliyle yürütülebilecekken, arkeolojik park fikrinin yaşama geçirilmesine, başlatılmasına olanak varken, kazı ve koruma çalışmaları otel yatırımcısının "gönlüne", sağladığı fonlara ve zamanlamasına bırakılmış, alandaki kalıntıların bilimsel yaklaşımla korunması, sergilenmesi şansı ipotek edilmiştir.

Tevkifhane'nin turistik amaçla kullanılması beklenmeden, kentin merkezinde çeşitli kültür etkinlikleri için kullanılan bir merkez haline dönüştürülmesi ve parselin kazılarak ortaya çıkacak kalıntıların sergilenmesi İstanbul'a, Türkiye'ye yakışır onurlu bir çaba olabilirdi. Buna benzer bir hapishanenin içinde tutuklu bulunan yazar çizerlerin anıları dolayısıyla korunmasına, komşu Yunanistan'da yapılmış bir uygulama örnek verilebilir. Selanik'te Heptapyrgion (Yedikule) zindanları, uzun süren tartışmalardan sonra kamuya açık bir müze şeklinde düzenlenmiştir. Politik düşüncelerinden dolayı 20. yüzyılda kalede hapsedilen aydınların barındığı tarihi Yedikule zindanlarının içine sonradan yapılan tek katlı gecekondu niteliğindeki hücreler, ülkenin demokrasi tarihinin bir parçası olarak tescil edilmiş ve ibret misali bir düzenleme getirilmiştir.

Tevkifhane 1920'lerde buraya yapılırken neler tahrip edildi, bilinmiyor. Ancak 1990'larda alanın özel sektöre tahsis edilmesi ve Tevkifhane'nin otele dönüştürülmesi sırasında gerçekleştirilen altyapı ve diğer çalışmalar, parseldeki önemli kalıntılar hakkında yeni veriler sağlamıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından yürütülen kazılar özellikle Ayasofya'nın doğusuna düşen kesimde zengin buluntular vermiştir.

Bu bulguların sağladığı veriler otelin Tevkifhane kütlesi içinde kalmasını dikte ettiğinden, 1990'larda otel inşaatının kuzeye doğru gelişmesine cevaz verilmemiştir. Ancak 2006 yılında alınan kurul kararı ile otelin yeni yatak ünitesinin yapılmasına yeşil ışık yakılması, burada yılardır oluşmuş alan koruma statülerini ve dengelerini altüst etmiştir.

Arkeolojik miras nazik, yenilenemez bir kaynaktır. Kazı eyleminin kendisi tahripkâr bir olaydır. O nedenle çok dikkatli yapılması, buluntuların arkeolojik belgeleme sistematiğinde, stratigrafiye dikkat edilerek kaydedilmesi, çizimlerin özenle yapılması, kalıntıların düzenli olarak izlenmesi ve korunması için önlemler alınması önem taşımaktadır. Ne yazık ki, alanda sekiz on yıl önce kazılan bölümlerle ilgili olarak şimdiye kadar fazla bir koruma girişimi olmamış, konservasyon çalışmaları yapılmamıştır. Üstüne gelişigüzel bir çatı konulan kazı alanının derin bölgelerinde nem ve erozyon sorunlarının giderek artması kaçınılmazdır. Buluntuların ilk durumları ile şimdiki hallerinin tarafsız uzmanlarca karşılaştırılması, olumsuz yöndeki değişimler hakkında bilgi ve değerlendirme şansı verecektir. Arkeolojik kalıntıları korumak için sistemli çalışmalar yapılmadan otelin ek inşaatına onay verilmesi ve bir an önce bitirilmeye çalışılması, alana yaklaşımdaki önceliğin ne yönde ol-

duğu konusuna da ışık tutmaktadır. Oysa arkeolojik alana yaklaşımda öncelik korumada olmalıdır. Arkeolojik alanlar tüm insanlığın mirasıdır; kamuya açık, eğitici, kültürel alanlar olarak sunulmaları esastır. Hele İstanbul'un Dünya Mirası içinde yer alan bu parçanın, "tahsisli" denilerek özel mülkiyet gibi kapalı tutulması hiç uygun değildir.

Kamuyu ilgilendiren, kamuya ait olan kültür varlıklarının özel kullanıma tahsis edilmiş bir alanda kapalı kalması ve girişi olmaması durumu, kamu yararı ve hakları açısından sorgulanmalıdır. Yaşadığımız kentin tarihine ait evrensel değer taşıyan kalıntıları görme şansına sahip olamamamız, üzerinde tartışılması gereken önemli bir konudur.

Akdeniz çevresinde, belli başlı tarihi kentlerin merkezlerinde bu tür arkeolojik park düzenlemeleri o kentlerin anlamlarına derinlik kazandırmakta, çekim noktaları oluşturmaktadır. Roma ve Atina gibi antik dünyanın belli başlı merkezlerinde kazılar devam etmekte, eski yerleşmeler gün ışığına çıkarılmakta, evrensel değer taşıyan buluntular tüm dünyanın bilgisine, yorum ve değerlendirmesine sunulmaktadır. Yunan ve Roma kültürlerinin önemli temsilcileri olan Roma ve Atina ile zengin geçmişi, imparatorluklara başkent olması ve barındırdığı simgesel yapılar açısından paralellikler gösteren İstanbul'un da benzer araştırma ve değerlendirmeleri hak ettiğini söylemek abartılı bir sav olmayacaktır.

Arkeolojik alanda inşaat yapmak tecavüzkâr bir davranıştır; yasal işleme tabidir. Kazısı bitmeyen bir yerin üstünde inşaata başlamak ise arkeolojinin her halükârda feda edileceği kabulünü getirmektedir.

İstanbul'un turistik merkezindeki bir otelin talebi karşılayamaması, rantabl olmaması gerekçesiyle genişletilmesi çok sıradan, maddi yarar sağlamaya yönelik bir hareket gibi görünebilir. Oysa arkeolojik değeri ve kısıtlı yapılanma koşulları baştan bilinen bir alanın, planlama ve koruma kuralları aşılarak işgali söz konusudur. 1930'lardan beri arkeolojik alan olarak nitelenen ve bu özelliği değişmeyen bir bölgenin turizm baskısı altında kimlik değişimine uğratılması kamu yararına aykırıdır; göz göre göre suç işlemektir. Özel mülkiyette olan arkeolojik alanları kamulaştırarak halka açmayan kamu yönetimlerinin vebaline, bir de kamuya ait arkeolojik alanları inşaata açanların işlediği suç eklenmiş oluyor. Bu durumda durup sormak gerekir: Ülkemizin imzaladığı Valletta Sözleşmesi vb. uluslararası ilkeler göstermelik midir? Kamu yöneticileri, kurul üyeleri bunları bilmezler mi?

Ülkemizde bilimsel kazılara ayrılan fonlar çok sınırlıdır. İstanbul'da salt bilimsel amaçlı yapılan kazıların sayısı ise çok azdır. Kazılar çoğu kez bayındırlık projeleri ve yeni inşaatlar dolayısıyla gündeme gelmekte, kurtarma kazısı niteliği taşımaktadır. Kültür varlıklarının korunmasından sorumlu bakanlığımızın bütçesinin kısıtlı olması bunda önemli bir etkendir. Kültür alanındaki araştırma kısıtlamalarının kaldırılması, arkeolojik araştırma ve koruma konusunda daha duyarlı politikalar izlenmesi ile ülkemizin daha uygar ve saygın olması yolunda önemli bir adım atılmış olacaktır.

İstanbul'un merkezinde, Ayasofya'nın doğusunda, eşsiz bir konumda, kamuya ait bir yerde arkeolojik alanı yeni yapıyla işgale cüret etmekte beis görmeyenlere verilecek ceza, yapılan tahsisin geri alınmasıdır. Kazı alanının bilimsel esaslara göre korunması için gerekli projelerin hazırlanması, bölge için tüm insanlığın gezme, görme ve öğrenme zevkini yaşayabileceği bir sergileme düzeninin oluşturulması gerekmektedir. Koruma planlarında, kurul kararlarında kamu yararını gözeten çözümler benimsenmelidir. Bu tür denetimsiz işler İstanbul'un katmanlarını ve tarihi yapısını risk altına sokmaktadır.

ZEYNEP AHUNBAY
İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ
RESTORASYON ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 A.G. Paspates, *The Great Palace of Constantinople*, Londra 1893; J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Ceremonies*, Paris 1910; W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, (Çev. Ö. Sayın), YKY, İstanbul 2001, s. 229-237.

2 E. Yücel, "Büyük Saray", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 346-348.

3 Müller- Wiener, *age*, s. 230; Yücel, *age*, s. 347.

4 A. Batur, "Darülfünun Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 562.

5 Müller-Wiener, *age*, s. 237.

6 Aynı yer; E. Mamboury-T. Wiegand, *Die Kaiserpalaeste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmarameer*, Berlin 1934

7 H. Prost, *İstanbul Şehrinin Avrupa Kısmının Nazım Planı*, İstanbul 1937, s. 7

8 Müller-Wiener, *age*, s. 237.

TAY'DAN DEMİR ÇAĞI YERLEŞMELERİNİN ENVANTERİ

TAY (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri) Projesi, Anadolu ve Trakya'nın en önemli uygarlık süreçlerinden biri olan *Demir Çağı Yerleşmelerinin Envanteri*'ni 2 klasör halinde yayınladı. TAY demir çağı envanteri; Gülriz Kozbe, Alpaslan Ceylan, Yasemin Polat, Taciser Sivas, Hakan Sivas, Işık Şahin, Duygu Akar Tanrıver ve 10'un üzerinde bilim insanının katkısıyla, 3 yılda oluşturuldu. Kaynakçasında, demir çağı araştırmalarına ait 1686 yayının yer aldığı envanterde yerleşme planlarını, mimari yapıları ve buluntuları içeren 185 adet görsel malzeme de bulunmakta. Klasörde, 146 kelimelik bir "Meraklısına Mini Demir Çağı Sözlüğü", tüm yerleşmelerin hem isim, hem de bulundukları bölgeye göre sıralanmış olduğu dizinler ve envanterde kullanılmış olan kısaltmaların açıklamaları yer alıyor. Çalışmaya, demir çağına ait, seçilmiş buluntu yerlerini içeren bir harita da eklenmiş.

22 EKİM 1898

İKİ ARKADAŞ!

"Bir yanda hâlâ kırkının altında, yakışıklı görünen Kaiser: Boyu ortalamanın biraz üzerinde, bir savaşçı edasına sahip, Alman ile İngiliz kanının karışımını ortaya koyan hem enerji hem de sükûnet dolu bir yüz. (...) Diğer yanda ise omuzları düşmüş, daracık göğüslü, vasat boyda, yaşı belirsiz bir adam: Zayıf ve sağlıksız bir görüntü, zeytuni renge kaçan bir cilt, ağırlaşmış göz kapaklarının ardındaki şüpheci bakışlar."

L'Illustration dergisinin 2904. sayısının kapağında yer alan gravürde, II. Abdülhamid ile Alman İmparatoru II. Wilhelm kol kola gösteriliyordu.

Birkaç aydır Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasındaki Trablusgarb Savaşı'nın *L'Illustration* dergisindeki yansımalarına yer verdikten sonra, bu ay biraz daha gerilere gideceğiz. Derginin 22 Ekim 1898 tarihli 2904. sayısının kapağında yer alan gravür, "İki Arkadaş" başlığıyla Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid (1842-1876-1909-1918) ile Alman İmparatoru II. Wilhelm'i (1859-1888-1918-1941) kol kola gösteriyordu. Gennaro Amato (1857-1947) imzalı bu çizim, pek tabii olarak uydurulmuş bir sahneden ibaretti. II. Abdülhamid'in, fotoğraflarının çekilmesi ve yayımlanması konusundaki hassasiyeti ve yasakları iyi bilinmektedir.[1] Fotoğrafı bulunamayan bir padişahı bir aktüalite mecmuasında resmetmek için ister istemez bir "numara" çevirmek gerekiyordu. Amato'nun yaptığı da tam olarak buydu: Abdülhamid'in şehzadeliğinde çekilmiş olan bir fotoğrafından esinlenip yeni bir ilüstrasyon yaratmak. Burada söz konusu olan fotoğraf ise, genç Abdülhamid'in amcası Sultan Abdülaziz ile birlikte 1867'deki Avrupa seyahatinde, William Downey'nin 1867 yılında Balmoral şatosunda çekilmiş olan fotoğrafıydı. İşin garip yanı ise, metinde 55 yaşında olduğu vurgulanan padişahı resmetmek için 25 yaşında çektirmiş olduğu fotoğrafın kullanılmış olmasıydı.

L'Illustration gibi bir Fransız dergisinin Alman imparatoru ile Osmanlı padişahını bu başlıkla kapağına taşımasının ardında pek tabii olarak hayli ironik bir tavır yatıyordu. 1870-1871 yenilgisinden beri zaten olumsuz bir şekilde algılanan Almanya'nın hükümdarı ile Doğu istibdadının simgesi haline gelmiş olan II. Abdülhamid'i bu şekilde sarmaş dolaş göstermek neredeyse karikatür niteliği taşıyan bir ifadeydi. Metinde de vurgulandığı gibi, Kasım 1889'daki ilk ziyaretinden sonra tekrar İstanbul'a doğru yola koyulan II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dostluk ve himaye politikası, herkesin dikkatini çeken bir olguydu. İki müstebit ve mutlak hükümdar arasındaki bu samimiyet ve yakınlaşma da tabii olarak liberal İngiltere Krallığı ve demokratik Fransız Cumhuriyeti'nin bir tür ters imajı olarak algılanıyordu. Kapaktaki hafif alaylı tavır, derginin içinde yer alan kısa metinde de devam ediyordu. Abdülhamid'in farkında olmadan Wilhelm'in politik oyununa gelmiş olabileceğinin ima edildiği, "iki arkadaş" hicvinin tekrarlandığı ve iki hükümdarın mukayese edildiği bu metinde Abdülhamid'in özellikle kötü gösterildiği göze çarpmaktadır. Yaşlı, çirkin, kara kuru ve paranoyak korkuların esiri olarak gösterilen Osmanlı padişahının bu imajı, saltanatının sonuna kadar Avrupa'da giderek artan bir şekilde yer edecektir.

Contemporains (Akranlar) isimli eserinde sayın Jules Lemaitre, II. Wilhelm'in saltanatının ilk zamanlarından bahsederken şöyle yazmıştı: "İlk iş olarak sırayla kuzenleri olan bütün kral ve imparatorları ziyaret etti (buna neye uğradığını bile anlayamayan Türk sultanı da dahildi)". Bu esprili Akademi üyesi Emirü'l-Müslimin'in bu konudaki zekâsını sorgulamakta haklı mıydı? Ne olursa olsun, artık neredeyse on sene geride kalmış olan bu ilk ziyaretten beri Alman imparatoruyla sultanın birbirlerini tanımaya ve anlamaya vakitleri oldu ve bu iki hükümdarın şu an İstanbul'daki görüşmelerinden herhangi bir şaşkınlık duymaları pek muhtemel görünmüyor.

Gerçekten de II. Wilhelm'in Filistin'e hacı olmak üzere yaptığı seyahat münasebetiyle Abdülhamid Han tarafından misafir edilmesi, uzun zamandır planlanmakta olan bir projenin neticesinde ve teşrifatın bütün gereklerinin yerine getirildiği bir programın kapsamında gerçekleşiyor. İki hükümdar hazretleri İstanbul'da buluşup karşılıklı zarif temennalarda bulunarak Avrupa'ya karşı iki arkadaşın dokunaklı görüntüsünü verdiler. Bu garip yakınlaşma, çiftler arasındaki farklılıkları öne çıkarmaya meraklı olan kişiler için paha biçilmez niteliktedir.

Buradaki zıtlıklar gerçekten çarpıcı. Bir yanda hâlâ kırkının altında, yakışıklı görünen Kaiser: Boyu ortalamanın biraz üzerinde, bir savaşçı edasına sahip, Alman ile İngiliz kanının karışımını ortaya koyan hem enerji hem de sükûnet dolu bir yüz, gücünün farkında olan bir insana has küçümseyici ve koruyucu bir ifade.

Diğer yanda ise, omuzları düşmüş, daracık göğüslü, vasat boyda, yaşı belirsiz (aslında elli beş yaşında) bir adam: Zayıf ve sağlıksız bir görüntü, zeytuni renge kaçan bir cilt, ağırlaşmış göz kapaklarının ardındaki şupheci bakışlar.

İşte bu iki mutlak hükümdar fiziki özellikleri açısından birbirlerinden bu kadar farklılar. Bunların birincisi kırk üç milyon insana hükmediyor, ikincisi ise, kendisine bağlı ülkeler de katılınca, en az kırk yedi milyonluk bir tebaaya sahip.

Abdülhamid sanki Demir Şansölye olarak bilinen Bismarck'ı yenmiş olan bu kuvvetli koldan güven içinde destek alıyor. Belki de günümüz hükümdarları arasında bu en hareketsiz olanı, dilediği gibi seyahat edebilen bu mutlu kuzenini kıskanıyor, Yıldız Sarayı'nın duvarlarının ardında kendisini hapseden korkularından dolayı onunla Kudüs'e kadar gidemediğine hayıflanıyordur.

Gennaro Amato'nun çizimine kaynak oluşturan William Downey'nin 1867 tarihli Şehzade Abdülhamid fotoğrafı.

DİPNOT

1 Bu konuda bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden bir Belge: Abdullah Biraderler'in Fotoğraf Albümü (1893)". *Toplumsal Tarih*, 84 (Aralık 2000), s. 30-31. "Arşivden bir Belge: Sultan II. Abdülhamid'in Yasakladığı Kartpostal (1904)". *Toplumsal Tarih* 101 (Mayıs 2002), s. 20-21

19. YÜZYILDA KUZEYBATI BULGARİSTAN

SESSİZ TOPRAK REFORMU

DR. YONCA KÖKSAL

19. yüzyılın çoketnisiteli imparatorlukları Avrupa'daki değişimleri yakalayabilmek için reformlar yapmış ve idarelerini merkezileştirmeye çalışmışlardır. İktisadi ve sosyal problemlerle karşılaşan Rusya, 1861'de serfliği kaldırmıştır. Osmanlı'da, Tanzimat döneminde yerel idareyle ilgili çözülmeye çalışılan önemli sorunlardan biri de, kuzeybatı Bulgaristan'daki çiftlik meselesidir. Arşiv belgelerinden, özellikle 1859 tarihli çiftlik layihalarından ve Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 1860'ta çıktığı Rumeli teftişinin belgelerinden yararlanarak, yapılan düzenlemeleri Rusya'daki toprak reformuyla karşılaştırmalı olarak inceleyeceğim.

1860'ta Rumeli teftişine çıkan Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, (1813-1871). Muhtemelen Londra'da büyükelçilik yaparken kalotip tekniği ile alınmış görüntüsü, 1849.

Bahattin Öztuncay, *Hâtıra i Uhuvvet.*

Çiftlik meselesi, 17. yüzyılın sonundan itibaren kuzeybatı Bulgaristan'da çiftlik sahipleri ve köylüler arasında çekişmelere ve çatışmalara yol açan bir konudur. Bölge, Tuna Nehri'nin güney sahilini kapsayan bir sınır şeridi konumundadır. Rusya, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin güçlü bir rakibi olmuş ve Balkanlar'da genişleme politikası izlemiştir. 1830'da Sırbistan'da Osmanlı hâkimiyetinde özerk bir prenslik kurulmuş, her ne kadar bölge kâğıt üzerinde Osmanlı sınırları dahilinde kalsa da, Sırp Prensliği Rusya'nın etkisi altına girmiş ve milliyetçi fikirleri Tuna'nın diğer yakasına yayma çabasına girişmiştir. Niş ve Leskofça'nın yerel dinamikleri ve toprak ağalığıyla ilgili sorunlar milliyetçi fikirlerle birleşince, 19. yüzyılda bölgede isyanlar çıkmış ve bu isyanlar Osmanlı yöneticilerinin bölgenin problemleriyle özel olarak ilgilenmesine yol açmıştır. Yapılan düzenlemeler bölgedeki ahalinin refahını ve devlete sadakatlerini sağlamayı, Avrupalı devletlere Osmanlı'nın Hıristiyan ahaliyi yönetebilme kapasitesine sahip olduğunu kanıtlamayı ve Sırbistan ve Rusya etkisiyle yayılan milliyetçi fikirlerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Çiftlik meselesiyle ilgili olarak bulunan çözümler bir sınır bölgesi olan kuzeybatı Bulgaristan'da devletin yerel toplumsal yapılara nasıl etki etmeye ve dönüştürmeye çalıştığının ilginç bir örneğidir. Bu çiftliklerde yapılan düzenlemelerle toprağın bir kısmı köylülere verilmiştir. Osmanlı'daki düzenlemelerden çok

daha kapsamlı olarak Rusya'da, Kırım Savaşı sonrası köylülerde artan huzursuzluğun bastırılabilmesi, askeri ve idari reformlar yapılabilmesi için yeni düzenlemelerin gerekliliğinin ortaya çıkması ve Çar II Alexander'ın liberal düşüncelere yakın durması gibi sebeplerle serflik kaldırılmış ve toprak, devlet tarafından belirlenen bir bedel karşılığında köylülere verilmiştir. Osmanlı'daki toprak rejimini iyileştirme çabaları uzun vadede Hıristiyan köylünün beklentilerini karşılamamış ve devlete sadakatini sağlayamamıştır. Rusya'daki toprak reformu da köylünün lehine sonuçlanmamış, toprak sahiplerine ödemelerini yapamayan önemli bir çoğunluk topraklarını kaybetmiş ve iş bulma umuduyla şehirlere göç etmiştir.

KUZEYBATI BULGARİSTAN'DA TOPRAK REJİMİ: GOSPODARLIK

Kuzeybatı Bulgaristan'da gospodar denilen Müslüman toprak ağaları 17. yüzyıldan itibaren toprağı kontrol etmekteydiler. Gospodarlar, özel mülkiyetin olmadığı Osmanlı Devleti'nde bir nevi toprak sahibi gibi davranır ve topraklarının kullanım hakkını çocuklarına devredebilirlerdi. Gospodarlık, özel mülkiyetin olmadığı, orta ve küçük ölçekli çiftçilerin toprağı işlediği Anadolu ve Balkanlar'daki 19. yüzyıl öncesi Osmanlı idari pratikleri ve toprak rejiminden çok farklı bir sisteme işaret eder. 18. yüzyılda özellikle Rumeli ve Batı Anadolu'da, çiftlik denilen tarımsal işletmelerde hak sahipleri ve toprak ağaları, ayan ve yerel idareciler gibi davranmışlardır ama bu gruplar II. Mahmud ve Tanzimat'ın merkezileştirme politikalarıyla güçlerini kaybetmiştir. Gospodarlar ise 17. yüzyıldan itibaren varlıklarını sürdürmüş, topraklarda hak iddia etmiş, köylüyü angaryaya zorlamış ve yerel güç odağı olmuşlardır. Bu sistemin ortaya çıkışına dair çeşitli açıklamalar vardır. Timar sisteminin etkisini yitirmesiyle birlikte, boşalan timar topraklarının Müslüman ağalar tarafından işgal edildiği ve sınır bölgesinde güvenliği sağlamakta zorlanan Osmanlı Devleti'nin de buna ses çıkarmadığı söylenir.[1] Bölgede yaşayan Hıristiyan köylülerin devlete sadık Müslüman toprak ağalarının kontrolüne girmesine sıcak bakılmış ve gospodarlar sınır dışından gelecek güvenlik tehditlerine karşı koruyucu bir mekanizma olarak algılanmışlardır. Benzer uygulamaların Osmanlı'nın diğer sınır bölgelerinde de olduğu görülmektedir. Örneğin İran (Safavi) sınırındaki aşiretlere belli bir hareket alanı sağlanmış ve mir denilen aşiret liderleri Osmanlı Devleti'ne sadık kaldıkları sürece senelik vergilerini ödemek koşuluyla bölgelerini istedikleri şekilde yönetebilmişlerdir.[2] Sınır bölgelerine devlete sadık ağalar, aşiret liderleri gibi aracılar yerleştirerek güvenli tampon bölgeler oluşturmak Osmanlı idari geleneğinde yer alan bir unsurdur.

Sınır bölgelerine devlete sadık ağalar, aşiret liderleri gibi aracılar yerleştirerek güvenli tampon bölgeler oluşturmak gibi gelenekler Tanzimat'ın merkezileşmeyi amaçlayan reformlarına aykırı düşmüştür. Düzenli vergi toplamak ve orduya yeterli asker sağlamak gibi devletin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan Tanzimat düzenlemeleriyle, eyaletlerin merkezi idareye tabi olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Yüzyıllardır süren bu idari gelenek, Tanzimat'ın merkezileşmeyi amaçlayan reformlarına aykırı düşmüştür. Düzenli vergi toplamak ve orduya yeterli asker sağlamak gibi devletin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan Tanzimat düzenlemeleriyle eyaletlerin merkezi idareye tabi olması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte yerel idaredeki kuvvetli aracılar eski güçlerini kaybetmiş ve merkezileşen devlet idaresine dahil edilmişlerdir. Osmanlı'nın değişik vilayetlerinde yerel güç odaklarının ya yeni açılan bürokratik kadrolara atanarak ya da yerel meclislerde

Rusya'da serfliğin kaldırılmasıyla beraber yapılan düzenlemeler 22 milyon köylüyü etkilemiştir.

Wikipedia

temsilci olarak idaredeki önemli rollerini koruduklarını görmekteyiz. Tanzimat'la başlayan merkezileşme süreci her ne kadar yerel güçleri tam anlamıyla yok etmese de, merkezi idarenin kontrolüne sokmuştur.

Kuzeybatı Bulgaristan'daki toprak ağaları, merkezileşen yerel idaredeki kuvvetli etkilerini, topraklarını ve köylülerini kaybetmek istememektedirler. Gospodarların varlığı Tanzimat'ın merkezileşme politikalarına aykırı olduğu gibi, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda tanımlanan herkese eşit muamele ilkesine de ters düşmektedir. Tanzimat'la yaşam, namus ve mülkiyet konusunda herkese eşit garantiler verileceği bildirilmiştir. Ancak kuzeybatı Bulgaristan'daki Hıristiyan köylüler senelerdir ekip biçtikleri topraklarda hak iddia edememekten, eşit vergi prensibinin uygulanmamasından yakınmaktadırlar. Hıristiyan köylüler hem devlete vergi vermekte, hem de toprak ağalarına kira ödemektedirler. Buna ek olarak, angarya denilen, ayın belli günlerinde toprak ağasının işlerini görme gibi bir yükümlülükleri de vardır. Yeni düzenlemeler herkesin eşit vergi ödeyeceğini düşünen köylülerin şikâyetlerini daha da artırmıştır. Yükselen milliyetçi fikirlerin ve Sırp propagandasının da etkisiyle, Tanzimat döneminde bölgede isyanlar çıkmış, köylüler toprak reformu talep etmiş ve toprağın gospodarlardan alınıp, kendilerine verilmesini istemişlerdir.

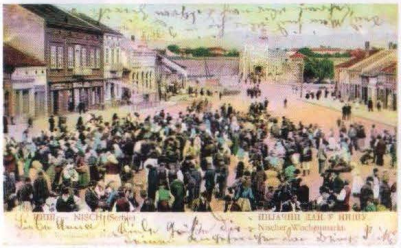

Niş'ten bir kartpostal, muhtemelen 20. yy başı: Vodoskok yerleşimi ve park.

Niş'te haftalık pazaryeri. Muhtemelen 20. yy başı.

Tanzimat döneminde, bölgede 1841'de Niş'te ve 1850'de Vidin'de ayaklanmalar çıkmıştır. Özellikle 1850 Vidin isyanı, Müslüman toprak ağaları ve fazla vergilerle ilgili şikâyetlerle bağlantılıdır.[3] Bu isyanı bastıran Osmanlı hükümeti gospodarlığı ilga etmeyi düşünmüştür, ancak kuzeybatı Bulgaristan'ın sınır bölgesi olması dolayısıyla Müslüman ağaların tamamen yok edilmesinin bölgede emniyet açısından boşluk yaratmasından ve Sırbistan ve Rusya'dan gelen milliyetçi akımların yayılmasından korkulduğu için meseleye köklü bir çözüm bulunmak yerine geçici önlemlerle durum idare edilmiştir. Tasarlanan önlemler arasında, çiftliklerin yaşamları boyunca Müslüman ağalara bırakılması, ölümlerinden sonra da üzerinde çalışan köylülere satılması vardı. Ancak böyle bir çözüm hem devlete hem de gospodarlara vergi veren, bir de üstüne angarya çalışan Hıristiyan köylüyü memnun edecek bir çözüm değildi. Köylü, toprağın kendisinin olduğunu iddia ediyor ve gospodarlara ödeme yapmadan toprağa sahip olmak istiyordu. Konuyla ilgili tartışmalar Tanzimat boyunca devam etti. 1851'de bir iradeyle, ilk defa gospodarlık arazisinin yerli ahalisine satılmasına Vidin'de izin çıktı. 1857 yılında yayınlanan köy çorbacıları nizamnamesi hem çorbacıların köylüler üzerindeki gücünü azaltmaya hem de köylünün toprak sahiplerine karşı haklarını korumaya yönelikti. Buna göre, çorbacılar bir seneden fazla görevde kalamayacak ve ancak iki seneden sonra tekrar seçilebileceklerdi. Köylünün kendi rızasıyla bir senede vermeyi taahhüt ettiği ücretten başka rüsumat vb. ücretler alınmayacaktı. Köylü, angarya suretiyle ücretsiz çalıştırılmayacak, konak veya han kirası adı altında ücret alınmayacaktı.[5] 1859 tarihli Niş ve Leskofça'daki çiftliklerle ilgili layihalarla angarya kaldırılmış, toprak sahipleri tarafından köylülerden kira toplamakla görevlendirilen subaşıların halktan bedava yiyecek alması, çiftliğinde evi olan toprak sahiplerinin hasat döneminde çiftliğine gelip köylülerin evlerinde kalması ve baştinalı[6] çiftliklerde toprak sahiplerinin toprağı kiracı köylüden başkasına kiraya vermesi yasaklanmıştır. Bu layihalara göre, toprak sahibi elindeki baştinaları satmak isterse önce toprağı kullanan köylülere teklif etmek zorundadır. Hasat döneminde toprak sahibi köylünün hasadını kaldırmasına karışılmayacak, subaşılar köylünün kullandığı baştinalarda kendileri için ziraat yapamayacaklardır. Köylüler ürünlerinin dokuzda birini zemin kirası olarak toprak sahibine vermekle yükümlüdürler. Eğer köylü zemin kirasını iki sene toprak ağasına ödemezse, toprak sahibi toprağını başkasına kiralama hakkına sahiptir. Ancak hanelerinin hemen yanında çitlerle çevirdikleri bahçelerinden kira alınmayacaktır. Köylü ve toprak sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar hükümete bildirilecek ve davaları devletçe görevlendirilecek zabitler tarafından çözülecektir. Verilen kararlara muhalefet edenler hükümet tarafından cezalandırılacaktır.[7]

1859'da Tırnova yöresindeki Hıristiyan köylüler ayaklanmış ve bu ayaklanmanın bastırılmasında Osmanlı Devleti'nin köylülere kötü muamele ettiğini iddia eden Rusya, bölgeye Avrupalı memurlardan oluşan bir teftiş komisyonu gönderilmesini istemiştir. Yabancı bir komisyonun gönderilmesini önlemek amacıyla Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Rumeli teftişine çıkmıştır.[8] Teftiş komisyonu vaktinin önemli bir kısmını toprak meselesine ayırmış, Niş ve Leskofça'daki çiftlik meselesinin çözümü için bir alt komisyon kurulmuştur. Artin, Gavril, Futyadi, Pavlaki, Ahmed Cevdet, Besim ve Afif beylerden oluşan bu komisyon Leskofça kazasına bağlı münazaalı 18 adet çiftliğe gitmiş, çiftlik sahipleri ve ziraatçılarla (köylüler) konuşulmuş ve 15 çiftliğe dair alınan kararlar, komisyon tarafından kaydedilmiştir. İki çiftliğin tarafları gelmemiş ve

Zekeriya Bey de daha önce sahiplik iddia ettiği çiftliklerin birinden vazgeçtiği için sayı 15'e düşmüştür.

Bu çiftliklerle ilgili liste, ekteki tabloda verilmiştir. Çiftliklerin hak sahiplerinden mahkemede tapularını göstermeleri ve mülkiyet iddialarını kanıtlamaları istenmiştir. Teftiş, 1854 Arazi Kanunnamesi'nden sonra yapıldığı için, komisyonun bir işlevinin de toprak mülkiyeti uygulamalarını kontrol etmek olduğu anlaşılmaktadır. Görülen odur ki, bu çiftliklerin önemli bir kısmında hak sahiplerinin tapusu yoktur. Yedi çiftlikte mülkiyet hakkını kanıtlayacak tapunun olmadığı, çiftlik sahiplerinin, ailelerinden kalma tımar sertifikaları ile toprak üzerinde hak iddia ettiği anlaşılmaktadır. Belirttiğimiz gibi, 17. yüzyıldan beri timar sahibi aileler bu çiftliklerde hak iddia etmekteydi ve bir sorunla karşılaşmamışlardı. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yapısı farklılaşmaktaydı. Komisyon üyeleri, tımarın mirasçılara intikal etmediğini belirterek mirasçıların mülkiyet iddialarını reddetti ve bu çiftlikleri, üzerinde çalışan köylülerin mülkiyetine tapuladı. Köylüye verilen topraklardan bir bedel alınmamış, sadece yüzde beş harç bedeli istenmiştir. Çiftliklerin üçünde, çiftlik sahiplerinin tapularında belirtilenden daha fazla toprakta hak iddia ettikleri anlaşıldı ve bu fazla topraklar, üzerinde yaşayan köylülerin mülkiyetine verildi. Bir çiftliğin manastır arazisi olduğu tespit edilmiş, diğer bir çiftlikte de, tapusu olan çiftlik sahibi, çiftliğini üzerinde yaşayan köylülere satmaya razı olduğunu belirtmiştir.[9]

Her çiftlikle ilgili davanın ayrı görüldüğü, genel bir çözüm ve düzenleme yerine çiftliklerin durumuna özel uygulamalar getiren bu komisyon kararları kapsamlı bir reform gibi görünmese de, 16 çiftliğin 11'inde köylüye toprak verilmesi oldukça radikal kararları yansıtmaktadır. Bu 11 çiftlikte toprak (tümü ya da bir kısmı), üzerinde çalışan köylülere tapu ile verilmiş ve toprak ağalarının köylü üzerindeki baskısı azaltılmıştır. Elimizde çiftliklerin kaç dönüm olduğuna dair bir veri olmadığı için, bu 15 çiftliğin bölgedeki çiftliklerin ne kadarına karşılık geldiğini bilmiyoruz. Leskofça kazasında ayrıca 66 çiftlik, isimleriyle belirtilip nizamnameye ita olunmuştur. Ayrıca bölgede nizamname verilen, ancak baştına haricindeki tarlalarda çiftlik sahipleri ve köylüler arasında varılan mukavelelere göre hareket edilmesi gereken 38 çiftliğin daha ismi belirtilmiştir. Buradan da, sorunlu 18 çiftliğe ek olarak bölgede 104 çiftliğin daha varlığından bahsedebiliriz.[10]

Komisyon, Şehirköy'de de baştınalı 27 çiftlikte sahipler ve köylüler arasındaki problemleri teker teker görüşmüştür. Teftiş komisyonuna göre bu çiftliklerde mülkiyete dair bir sorun olmamakla birlikte, köylünün hâlâ angarya görmesi ve yüksek kiralar ödemesi huzursuzluğa neden olmaktadır. Bu çiftliklerin bir kısmında kiralar azaltılmış ve hepsinde angarya kaldırılmıştır. Angaryaya karşılık gelecek bir bedelin köylüler tarafından toprak sahiplerine ödenmesine karar verilmiştir. Bu bedel, çiftlikten çiftliğe değişmektedir ve 20 ila 60 kıyye arasında değişen buğdaya veya bu kadar buğdayın bedeli olan paraya denk düşmektedir.[11] Teftiş komisyonunun her bir çiftlik için ayrı tuttuğu kayıtlara ek olarak, komisyon raporlarında bulunan çiftlik meselesiyle ilgili genel değerlendirmeler meselenin geçmişiyle ilgili bilgi vermektedir:

Niş civarında pek çok çiftlik olup, 1260/1844 yılında sipahi timarlarının bedele bağlanmasıyla kimi timar sahipleri köylerini çiftliğe dönüştürerek haksız yere tasarruf iddiasında bulunmuşlardır. Bu topraklarda yaşayan köylüler durumdan şikâyet etmiş, eskiden beri çiftlik olan yerlerdeki köylüler ise kendi topraklarının da eskiden tımar olduğu iddiasında bulunarak icarlarını ödememişlerdir. Kocabaşılardan bir kısmı ahaliyi icar ödemekten kurtarma iddiasında bulunmuş ve bu amaçla para toplamıştır. Lasonitca köyünde ahalinin hak sahiplerine para ödemesi karşılığında toprak sahipleri hak iddialarından vazgeçmiştir. Bu da Leskofça'da sorunlu 18 çiftlikte yaşayan köylüleri umutlandırmış ve köylüler toprağa sahip olabileceklerini düşünmüşlerdir. Daha önce bölgeyi denetleyen Şehib Bey'in Belgradcık ve Lom'daki gospodarlık arazisi ile ilgili aldığı kararlar sonucu, kocabaşılar da çiftlik edinmeye başlamışlardır. Kocabaşılar ticaret ehli oldukları için, köylüyü kollayıp ağalık edecekleri yerde ticarete ve kâr etmeye yönelmişler-

Teftiş komisyonunun Leskofça'daki 16 çiftliğin mülkiyetine dair aldığı kararlar

ÇİFTLİĞİN İSMİ	TEFTİŞ KOMİSYONUNA GÖRE SAHİPLERİ
Şileva Çiftliği	İbrahim Bey, Seyfeddin, Mustafa ve Zümrüt Hanım
Mirştan karyesi	Fatma ve Mehtap Hatun (yarısı ahaliye verilmiştir)
Seyaniça karyesi	Leskofçalı Derviş Beşar
Golemosel Çiftliği	Leskofçalı Esad Bey
Radinçe Çiftliği	Selim ve Mustafa (bir kısmı ahaliye verilmiştir)
Vodinebara karyesi	Mahmud Bey ve Hadice Hanım'ın mirasçıları (bir kısmı ahaliye verilmiştir)
Şumat karyesi	Hasan Ağa ve Abdi Ağa'nın oğlu Hüseyin (satmaya razılar)
Novosel Çiftliği	Osman Ağa'nın oğlu Hüseyin ve diğer mirasçılar
Cernetova karyesi	Ahaliye verilmiştir
Şişava Karyesi	Ahaliye verilmiştir
Rudar karyesi	Ahaliye verilmiştir
Gubrofça karyesi	Ahaliye verilmiştir
Kenofça karyesi	Ahaliye verilmiştir
Diranofçediresin karyesi	Ahaliye verilmiştir
Gradina karyesi	Ahaliye verilmiştir
Çukanik mahallesi	Manastıra ait arazi olduğu

dir. Bunlara özenen Müslüman çiftlik sahiplerinin de köylüye kötü davranması, Niş Metropliti Kalinkos'un yanlı tutumu ve Sırp propagandasının etkinliği sonucunda bölgede gerilim iyice artmıştır. 1275/1859 senesinde hazırlanan nizamname halen bölgeye ulaşmamış olup, köylüler çiftlik sahiplerine bu sene kira ödemeyeceklerini söylemektedirler. Yetkililer olayın boyutlarının farkındadır ve oluşabilecek bir isyanın Narda, Preveze, Bosna, hatta Kalik ve Sortin limanlarıyla Akdeniz sahiline kadar yayılabileceğinden korkmaktadırlar. Sorunu çözmek amacıyla Niş'ten mübaşir ve muvella gönderilmiş ve Leskofça'daki 15 çiftliğin birinde köylüleri (ziraatçıları), diğerlerinde ise çiftlik sahiplerini haklı bulmuştur. Rumeli teftiş komisyonu Niş'e vardığında, komisyon azalarından bir alt komisyon teşkil edilerek bölgeye gönderilmiştir. Bu komisyon, Niş'te Bulgarcaya tercüme edilen nizamnameyi köylülere vermek istemiş, ancak köylülerin direnişiyle ve kirayı ödememe tehditleriyle karşılaşmıştır. Komisyona göre her ne kadar hepsinin yargılanması ve küreğe konulması icap etse de, durumun kışkırtmadan kaynaklandığı göz önüne alınarak içlerinden birkaçına "beşer onar değnek vurdurulmuş" ve bunun sonunda köylüler nizamnameyi kabul ettiklerini imzayla bildirmişlerdir. Böylece Niş'te 104 çiftlikte "teamül-ü kadime helal getirilmeyecek şekilde" mukaveleler hazırlanarak durum kontrol altına alınmıştır. Şehirköy'deki çiftliklere Miralay Zeki Bey gönderilerek orada da çiftlik sahipleri ve kiracıları arasında şartları belirleyen mukaveleler hazırlanmıştır.[12]

Olaylar İngiliz konsolosların raporlarında şöyle yer almaktadır:

Belgrad Başkonsolosu J.A. Longworth, Bay Ricketts'ın Niş eyaleti ve sadrazamın teftişine dair raporunu Londra'ya iletmiştir.[13] Rapora göre, bölgedeki köyler çiftlik meselesi sebebiyle iki sene önce ayaklanmışlardır. Olay, Leskofça'ya bağlı ve Niş civarındaki seksen köyün ayaklanmasıdır. Ayaklanma, bölgeye gelen ve muhtemelen Sırp propagandası yapan kimi şahısların, toprakların aslında köylüye ait olduğunu ve köylüler İstanbul'a gidip sultana durumu anlatırlarsa toprakların kendilerine verileceğini söylemesiyle başlamıştır. Köylü bu şahıslara inanmış ve İstanbul'a gitmek için para aramaya başlamıştır. Leskofça rahibi, Stewan adlı bir Hıristiyan kodamanı ve Krainili adlı Niş meclisi üyesi diğer bir kodaman da durumu kışkırtmışlar ve gerekli parayı yüksek faizle köylülere borç olarak vermişlerdir. Bunlar hem borcun faizinden yüksek gelir elde etmeyi hem de köylülere toprak verilse bile borçlarının altından kalkamayacakları için çiftliklere sahip olmayı amaçlamışlardır. Köylülerin kendilerine temsilci olarak gönderdikleri Spetko adlı şahıs İstanbul'dan kovulmuş, ancak Niş'e dönüp sorunu hallettiğini, toprakların kısa zamanda köylülere verileceğini söylemiştir. Köylüler Spetko'ya İstanbul'a dönüp son detayları halletmesi için dört sepet altın vermişlerdir. Bir süre sonra bir rahip köyleri dolaşarak, padişahın çiftliklerin köylüye verildiğine dair fermanını okumuştur. Ferman köylerde büyük sevinç yaratmış, kutlamalar yapılmış ve rahip altınlarla ödüllendirilmiştir. Ancak ortada böyle bir ferman yoktur. Spetko ve rahipten de bir daha haber alınamamıştır. Kandırılan köylüler hem idareye direnmiş hem de Hıristiyan çorbacılara olan borç yükü altında ezilmişlerdir. Ricketts, olaylarda en büyük rolü oynayan Krainili'nin tutuklandığını, ancak Sırbistan'a sınır bölgesi olan Niş'te olayların Sırp kışkırtmasıyla devam edebileceğini yazmaktadır.

Üsküp konsolosu J. E. Blunt'a göre, Niş Mutasarrıfı Zeynel Paşa çiftlik meselesini kendi yararına kullanmıştır. Zeynel Paşa, Bulgarların ayaklanacağı haberini yayarak, kendisine İstanbul'dan ek yetkiler verilmesini sağlamış, bu sayede Bulgar köylülere baskı yapmış ve yerel meclisi kontrolü altına almıştır. Durumdan habersiz olan devlet yetkilileri ise isyanı bastırdığını sandıkları Zeynel Paşa'nın maaşına zam yapmışlardır. Bu da Niş'teki huzursuzluğu artırmıştır. Blunt, sahiplerinin tapularını göste-

1850 Vidin isyanı, Müslüman toprak ağaları ve fazla vergilerle ilgili şikâyetlerle bağlantılıdır. İsyanı bastıran Osmanlı hükümeti gospodarlığı ilga etmeyi düşünmüştür, ancak kuzeybatı Bulgaristan'ın sınır bölgesi olması dolayısıyla Müslüman ağaların tamamen yok edilmesinin bölgede emniyet açısından boşluk yaratmasından ve Sırbistan ve Rusya'dan gelen milliyetçi akımların yayılmasından çekinir.

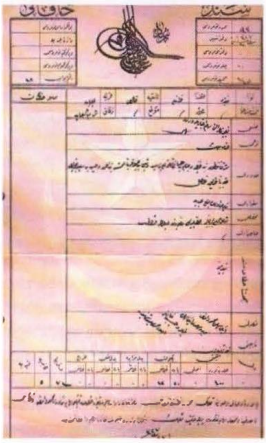

19. yüzyıldan kalma bir tapu senedi.

Yonca Köksal arşivi.

remediği ve köylülerin hak iddiasında bulundukları kimi çiftliklerin köylüye iade edildiğini söylüyor. Örneğin, Leskofça'da beylerden şikâyette bulunan 18 köyden 13'ü müstakil köy ilan edilmiştir.[14] Alınan önlemleri yerinde bulan Blunt, sadrazam şikâyetlerin vuku bulduğu köylere gitmediği için konunun yeterince tetkik edilmediği kanaatindedir.[15]

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Rusya da aynı dönemde toprak mülkiyetiyle ilgili sıkıntılar yaşamaktaydı. Rusya'da Osmanlı'dan farklı olarak feodal yapı hüküm sürmekteydi. Köylüler toprak sahibine ait olarak toprağa bağlı yaşıyor, toprak sahibinin izni olmadan başka bölgelere gidemiyorlardı. Angarya ve toprak sahibine verilen vergiler de vardı. Ancak mir denen komünler köylünün kendi ileri gelenleri tarafından yönetilmesini sağlayacak mekanizmalar kuruyor ve köyün içinde idari ve adli işleri hallediyor, verginin ve toprağın köydeki hanelere bölünmesine karar veriyordu. Bu sistemde köylü kendi idari yapılarını geliştirmişti çünkü toprak ağaları köyün dışında yaşıyor ve idareyi mirlere bırakıyordu. Ancak köylü toprağa bağlıydı ve tamamen toprak sahibinin tahakkümü altındaydı. Osmanlı genelinde böyle bir feodal yapının olmadığını biliyoruz, ancak kuzeybatı Bulgaristan'da bulunan çiftliklerdeki uygulamalar bir tür feodal yapıyı andırmaktadır. Angarya ve toprak ağalarının, özel mülkiyetin olmadığı dönemde bile mülkiyet iddiasında bulunması feodal yapıyla benzerlik göstermektedir. Gospodar ismi Slav kökenli bir kelime olup, Rusya'da bey anlamında kullanılmaktadır.

Rusya'daki toprak reformu, teftiş komisyonunun kuzeybatı Bulgaristan'daki uygulamalarıyla eş zamanlıdır. Serfliğin kaldırılması Rusya'da glasnost'un ilan edildiği 1833 yılından beri düşünülmekte olup, farklı çözüm önerileri var. liberal bürokratlar, toprak sahipleri ve değişik düşünce grupları tarafından uzun süre tartışılmıştır. Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın kendi topraklarında Avrupalı devletlere yenilmesi hem askeri hem de idari reform çalışmalarını hızlandırmış, yapılacak düzenlemelerin temeline serfliğin kaldırılması konulmuştur. Rusya'da toprak reformunu tartışan gruplar, köylünün koşullarının iyileştirilmesi gerektiğinde hemfikirdir, ancak reformun nasıl yapılması gerektiği konusu uzun tartışmalara yol açmıştır. Toprak sahipleri haklarından vazgeçmek istememiş, köylüye toprak verilmesi fikrine karşı çıkmışlardır. Diğer bir konu da toprağın ücretsiz mi yoksa belli bir bedel karşılığı mı verileceğidir. Sonunda ağır basan görüş, toprağın köylüye bedel karşılığında verilmesi ve küçük ve orta ölçekli özel mülkiyetin köylülere yaygınlaştırılması olmuştur. Bulgaristan'daki toprak meselesiyle karşılaştırıldığında, Rusya'daki düzenlemeler geniş kitleleri hedeflemiştir. Rusya'daki düzenlemeler 22 milyon köylüyü kapsamıştır ve Rusya'nın farklı bölgelerinde uygulanmıştır. Köylülerin özgürleştirilmesi her ne kadar serfliği sona erdirmiş, köylüye serbest dolaşım gibi haklar ve özgürlükler sağlamışsa da reform tam anlamıyla amacına ulaşamamıştır. Topraklar köylüye genelde değerinden çok yüksek bedellerle verilmiş ve köylülerin bu bedelleri ödemesi yıllar sürmüştür.[16]

Köylülerin hak ve özgürlüklerindeki gelişmeler de sınırlı kalmıştır. Köyün yönetimi köy komünlerine devredilmiş, ki bu toprak sahipliği döneminde var olan mir pratiğinin devamıdır, köylünün serbest dolaşım hakkı toprak bedellerinin tamamen ödenmesi koşuluna bağlanmıştır. Toprak sahipliğinin ortadan kalkmasıyla devletin köylü üzerinde yeni kontrol mekanizmaları inşa etmesi gerekmiş, devletin yerel düzeyde daha fazla memur ve bürokratla var olmasını gerektiren bu süreç otorite boşluğuna yol açmıştır.

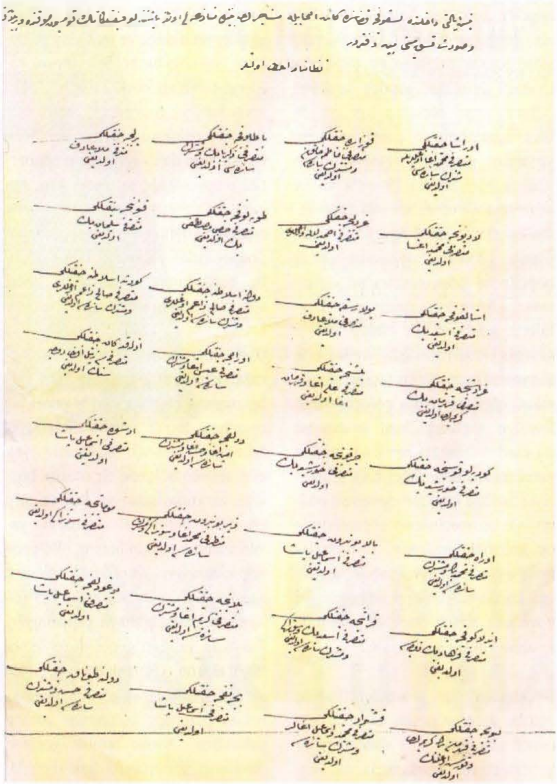

Leskofça'da teftiş komisyonunun isimlerini kaydettiği çiftliklerin listesini gösteren sayfalardan biri.

Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları, Mühimme Defteri B. 28. s.49

İşlediği toprağın zaten kendisine ait olduğunu düşünen (ama kendisinin toprak sahibine ait olduğuna inanan) köylüler toprak bedelini ödemeye razı olmamış, yer yer de olsa ayaklanmalar çıkmıştır. Kimi yazarlar, serfliğin ilgasının uzun vadede 1917 Sovyet Devrimi'ne yol açan faktörlerden biri olduğunu iddia ederler.[17] Yerel düzeyde oluşan otorite boşluğu, köylülerin toprak bedellerini ödeyememekten dolayı artan şikâyetleri, özgürleşen köylülerin şehirlere göç etmesi ve işçi sınıfına katılması gibi nedenlerle Sovyet Devrimi'nin oluşmasında etkisi olmuştur. 1861 reformlarının köylüye sağladığı kimi avantajlar da vardır. Örneğin zemstvo denilen yerel meclislerde diğer halk gruplarıyla birlikte köylüler de temsil edilmiş ve bu meclislerin seçimlerinde oy kullanabilmişlerdir. Zemstvo'lar bölgelerinde eğitim, sağlık, ulaşım gibi konularda faaliyet göstermiş ve köylülere sınırlı da olsa yönetime katılma imkânı sağlamıştır.[18]

II. Alexander'ın reformları hukuk, eğitim, yerel yönetim ve ordu gibi çeşitli alanlarda yeni düzenlemeler getirmekteydi. Osmanlı'da da Tanzimat kapsamlı bir iyileştirme çabasını içermektedir ve yerel yönetim, eğitim, ordu, ulaşım gibi çok çeşitli alanlarda düzenlemeleri kapsar. Rusya'da köylünün serbest bırakılması reformların en önemli kısmıydı. Osmanlı'da ise serflik gibi bir problem olmadığı için, toprakla ilgili düzenlemeler sınırlıydı. Özel mülkiyet, Arazi Kanunnamesi (1854) ile tanınmış ve uzun vadede yaygınlaşmıştır. Kuzeybatı Bulgaristan gibi toprak ağalarının olduğu ve milliyetçi akımların yayıldığı bir bölgede toprak reformu talepleri köylü ve yöneticileri karşı karşıya getirmiştir. Rusya'daki toprak reformu tartışmalarından Bulgaristan'daki köylülerin haberdar olup olmadığını bilmiyoruz, ancak Sırp ve Rus ajanlarının bölgede toprağın köylüye verilmesi yönünde propaganda yaptığını bilmekteyiz. Bu bağlantının araştırılması ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Osmanlı yöneticileri arasında toprağın köylüye dağıtılması fikri tartışılmasına rağmen, böyle genel bir uygulama hiçbir zaman olmamıştır. Müslüman toprak ağalarının yok edilmesinin bölgede bir otorite boşluğu yaratmasından ve Rus ve Sırp etkisiyle milliyetçi akımların yayılmasından çekinilmiştir. Bölgede huzursuzluğun artmasını önlemek için köylülerin ihtiyaçları geçici çözümlerle karşılanmaya çalışılmıştır. Rusya'da yapılan genel düzenlemelerin aksine, Osmanlı'da her çiftlik ayrı bir olay olarak görülmüş ve bireysel çözümler bulunması yoluna gidilmiştir. Ancak birebir görülen davaların sonuçlarına bakıldığında, toprak reformu çağrışımı yapan, mülkiyet hakkının kanıtlanamadığı çiftliklerde hiçbir ücret alınmaksızın köylüye toprak verilmesi yoluna gidildiği görülmektedir.

Rusya'da olduğu gibi, Osmanlı'da da yapılan düzenlemeler köylüleri memnun etmemiştir. Rusya'da köylü toprak için bedel ödemekten şikâyetçiyken, Osmanlı'da yapılan düzenlemelerin birkaç çiftlikle sınırlı kalması ve kalıcı bir toprak reformunun uygulanmaması kuzeybatı Bulgaristan'daki sorunların devam etmesine sebep olmuştur. Bölgedeki çiftlik meselesi Bulgaristan bağımsızlığına kavuşana kadar çözülememiş, ancak Bulgar Devleti kurulduktan sonra bölgeden Osmanlı'ya olan göçler sonucunda toprak ağalarının tasfiye olması ve kalan toprakların kamulaştırılmasıyla yapısal dönüşüm tamamlanmıştır.

Sonuç olarak, 19 yüzyıl çoketnisiteli imparatorlukların değişime ayak uydurmaya çabaladığı bir dönemdir. Hem Osmanlı hem de Rus Devleti Avrupalı devletlerle ekonomik ve askeri alanda yarışabilmek ve devletlerinin bekasını sağlamak amacıyla geniş kapsamlı reformlar yapmışlardır. Toprak meselesi Rusya'daki reformların can damarıdır. Osmanlı'da ise, kuzeybatı Bulgaristan'daki çiftlik meselesi, serflik sisteminin olmadığı bir ortamda özel mülkiyet meselesi ve merkezileşme çabalarının parçası olarak görülmüştür. Kuzeybatı Bulgaristan'da angarya kaldırılmış ve 1860 teftişinde kimi çiftliklerde köylülere toprak dağıtılmıştır. Her ne kadar Rusya'daki gibi kapsamlı bir düzenleme olmasa da, sınır bölgesinde yapılan bu düzenlemeler Osmanlı'daki sessiz toprak reformu çabalarının ve gayrimüslim nüfusun yaşam koşullarını iyileştirerek devlete sadık olmalarını sağlama çabasının bir örneği olarak görülebilir.

YONCA KÖKSAL
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Gospodarlık rejimi ile ilgili bkz. Halil İnalcık (1996) "Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgası," *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren yay.), s. 115-139 ve Hüdai Şentürk (1992) *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, (Ankara: TTK), s. 92-96.

2 Konuyla ilgili detaylı bilgi için Martin Van Bruinessen(1992) *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* (London: Atlantic Highlands, N.J.: Zed Boks)

3 Halil İnalcık (1992) *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (İstanbul: Eren yay), s. 28-44.

4 19.yüzyılda çorbacı, tüccar veya tefeci'lik yapan Bulgar burjuvazisine verilen isimdi. Çorbacılar Osmanlı idaresiyle işbirliği yapar, vergiyi toplar ve idari ve adli görev alırlardı. Bkz. Şentürk, *age*, s. 59

5 Hüdai Şentürk, *age*, s. 129-132.

6 Balkan köylü aile çiftliği: Bir çiftçiye ait olan ailenin işlediği toprak bir işletme ünitesi oluşturur.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri 260, s. 325, Hk. 1178 ve 1179, 25 Zilhicce, 1275 (26.07.1859)

8 Teftişle ilgili detaylı bilgi ve teftiş belgelerinin tam transkripsiyonu için bkz. Yonca Köksal ve Davut Erkan (2007) *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.). Teftişe ait defterler, Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları, nr. B.26, B.28, B.29 ve B.30'da kayıtlıdır.

9 Köksal ve Erkan, *age*, s. 463-472.

10 Köksal ve Erkan, *age*, s. 472-475.

11 Köksal ve Erkan, *age*, s. 470-486.

12 Köksal ve Erkan, *age*, s. 252-256.

13 National Archives, Londra, Foreign Office, 424/21, *Condition of Christians in Turkey, Papers, Part I*, 28.8.1860, s. 77-85.

14 Teftiş komisyonu raporları ile bu rakam aynı değildir. Teftiş komisyonu Leskofça'da 16 haştınalı çiftliğin ü'ünde köylülere toprak iade etmiştir.

15 National Archives, Londra, Foreign Office, *Condition of Christians in Turkey, Papers, Part II*, 424/22, 24.8.1860, s. 18-21.

16 Geoffrey Hosking (1997) *Russia: People and Empire*, 1552-1917 (Cambridge: Harvard University Press), s. 315-326

17 Abbott Gleason (1994) "The Great Reforms and the Historians since Stalin," *Russia's Great Reforms, 1855-1861*, ed. B. Eklof, J. Bushnell & L. Zakharova (Bloomington: Indiana University Press), s. 1-18

18 W. Bruce Lincoln (1990) *The Great Reforms* (Dekalb: Northern Illinois Press), s. 90-105.

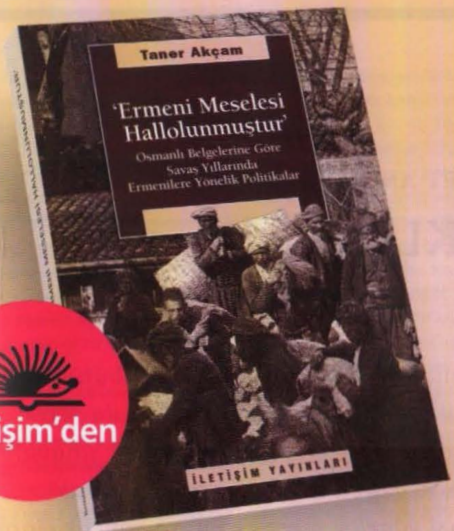

İletişim'den

2. BASKI

TANER AKÇAM

'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'

OSMANLI BELGELERİNE GÖRE SAVAŞ YILLARINDA ERMENİLERE YÖNELİK POLİTİKALAR

ARAŞTIRMA İNCELEME, 339 SAYFA, OCAK 2008

Aylar öncesinden başlayan hazırlıklar, günü gününe takip edilen kayıtlar, isimlere kadar belirlenmiş denetimler, savaş sonrası yapılan yargılamalar ve sanıkların ifadeleri... Taner Akçam, Osmanlı belgelerinin içinden tarihin karanlık yüzüne ışık tutuyor. Talat Paşa'nın bir telgrafında kullandığı ifadeyle Ermeni meselesinin "nasıl hallolduğunun" arka planına bakmak, yaşananları inkâr etmek yerine öğrenmeyi tercih etmek isteyenler için.

TARİHİN KARANLIK YÜZÜNE IŞIK TUTMAK

ÖMER LAÇİNER, ÜMİT KIVANÇ, ŞÜKRÜ ARGIN, AHMET ÇİĞDEM, YETVART DANZİKYAN, AHMET İNSEL, ETYEN MAHÇUPYAN, HAMİT BOZARSLAN, TANER AKÇAM, HANS-LUKAS KIESER, SUAVİ AYDIN, MELISSA BİLAL, TİMUÇİN BİNDER

Bir Zamanlar Ermeniler Vardı!..

DERLEME, 261 SAYFA, OCAK 2008

Birikim'in hem kaybettiğimiz Hrant Dink anısına hazırlanan ve hem de onun uğruna kurban edildiği "Ermeni Sorunu"na dair sayısında yer alan yazılardan seçmelerle oluşan bu kitap, "sorun"a çarpıcı bakış açılarını içeriyor. Hrant'ın mücadelesinin hiçbir zaman unutulmaması, onun akla ve vicdanlara seslenen sesine biraz daha yankı verebilimek için...

Birikim'den

2. BASKI

www.iletisim.com.tr • www.birikimdergisi.com

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

Genel Dağıtım PUNTO Çobançeşme Mahallesi, Altay Sokak, Yenibosna 34196 İstanbul t 212 496 1050 f 212 551 30 13 e punto@punktitap.com

KIBRIS RUM TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİ TARİH VE SİYASET ANLAYIŞI

KIBRISLI TÜRKLER

NİYAZİ KIZILYÜREK

Kıbrıs Rum toplumunda milliyetçi tarih anlayışı, milliyetçilik çağında bütün toplumlarda olduğu gibi, etno-santrik özellikler taşımaktadır. 20. yüzyıla enosis istemiyle ve tam bir siyasi seferberlik içinde giren Kıbrıs Rum toplumu, "anavatan Yunanistan" ile birleşme politikasını temel hedef olarak benimsedi ve Kıbrıs tarihine dönük başat yorumlar da bu siyasi yönelişi meşru kılmaya yönelik olarak gelişti. Bu tarih anlayışı 1974'ten sonra kırılmaya başladı. Özellikle yakın geçmişte eleştirel tarih çalışmaları boy göstermeye başladı. Ancak merkezi eğitim sisteminde tarih eğitimi hâlâ etno-santrik bir anlayışla yapılıyor. Nitekim Kıbrıs Rum Eğitim Bakanlığı bünyesinde 2006 yılında kurulan Bilirkişiler Heyeti, Kıbrıs Rum okullarında tarih eğitiminin "etno-santrik" bir anlayışla yapıldığını tespit etmiştir.

"ÖNEMSİZ BİR AZINLIK"

1907 yılında Birleşik Krallık'tan genç Sömürgeler Bakanı Winston Churchill bir ziyaret için Kıbrıs'a gelir ve Kıbrıslı Rumlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılanır. Tren istasyonu boydan boya Yunan bayraklarıyla donatılır ve her tarafa Enosis istemini dile getiren pankartlar asılır. Kıbrıslı Türkler bu manzara karşısında Churchill'i karşılamak için tren istasyonuna gitmezler ve daha sonra kendisinden özür dileyerek protesto ve şikâyetlerini arz ederler. Bunun üzerine, Helenlerin ulusal bilinci ve özgürlük tutkusuna hayran olduğunu söyleyen Churchill, bir uyarıda bulunma gereğini hisseder ve Müslüman nüfusun duygularının rencide edilmemesine özen gösterilmesini ister. Kıbrıs Rum toplumunun önderlerinden aldığı yanıt ise şöyle olur: "Onların sayısal varlığı bu her yönüyle Helen olan adanın ulusal kaderini şekillendirmek yetkisini onlara verecek kadar güçlü değildir. Üstelik bu küçük azınlığın uygarlık ve ekonomik gelişme bakımından herhangi bir önem taşıdığı da iddia edilemez."[1]

Osmanlı zamanında kullanılan bir Kıbrıs haritası.

Kıbrıs'ta 20. yüzyılın açılış sahnesi aşağı yukarı böyleydi. Adanın Helen olduğunu iddia eden ve Yunanistan ile birleşme isteğini siyasetin temel konusu haline getiren Kıbrıslı Rum milliyetçilere göre Kıbrıslı Türkler bir azınlıktı ve bu azınlığın çoğunluğun iradesi olan Enosis'i engelleme hakkı olamazdı. Üstelik bu azınlık, "Osmanlı artığı," yani "yabancı" sayıldığı kadar, medeniyet ve ekonomik kalkınma bakımından da son derece "önemsiz" görülüyordu.

Kıbrıslı Türklerin adanın siyasi geleceği konusunda irade beyan etme hakkının olamayacağı anlayışı giderek daha da yaygın hale geldi ve 1950'lerin ortalarına gelindiğinde daha sık dile getirilmeye başlandı.

Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliğinin taşıyıcısı olan Ortodoks Kilisesine göre Enosis hem dünyevi hem de ilahi adaletin bir gereğiydi. Böyle bir anlayıştan yola çıkan kilise, Kıbrıs Türk toplumunun büyüyerek artan Enosis karşıtı çıkışlarına hep aynı yanıtı veriyordu: "Siz bir azınlıksınız, çoğunluğun iradesine boyun eğmelisiniz! Ada'nın Yunanistan ile birleşmesi ilahi ve dünyevi adaletin olduğu gibi, demokrasinin de bir gereğidir."[2]

Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliğinin başını çeken kilisenin bu söylemi, yukarıda da belirtildiği gibi, Kıbrıs Rum toplumunda zamanla genel bir kanıya dönüştü. Bu yaklaşıma itiraz eden bir tek Kıbrıs Komünist Partisi (KKP) olmuştu. 1926-1931 yılları arasında faaliyet gösteren KKP, Enosis'e açıkça karşı çıkıyor ve Enosis isteminin iki toplum arasındaki ilişkilerde "etnik gerilim" yaratacağını vurguluyordu. Ne var ki, KKP'nin devamı olarak kurulan AKEL'de aynı duyarlılığa rastlamıyoruz. 1941 yılında kurulan ve kuruluşuyla birlikte kitleselleşmeye yönelen AKEL, eski genel sekreterlerinden Ploutis Servas'ın dediği gibi, "Kilisenin ördüğü ve kitlelerin de benimsediği milliyetçi duvara toslayarak tavır değiştirdi. Geniş halk yığınlarıyla ayrı düşmemek için kitlelerin gerçekleşmesi imkânsız hayallerine teslim oldu."[3] AKEL Enosis politikasına sahip çıktıktan sonra, Kıbrıslı Türklerin Enosis'e karşı dile getirdikleri itirazlara kilisenin yanıtlarına benzer yanıtlar vermeye başladı: "Siz azınlıksınız, azınlıklar kendi kaderini tayin etme hakkına sahip değildir!"

Kilise için "Helen bir adada kısmen Osmanlı artığı, kısmen de İslam dinini kabul eden Hıristiyanlardan oluşan Müslüman bir azınlıktan başka bir şey olmayan Kıbrıslı Türklerin" haklarından söz etmek anlamsız iken, AKEL, Enosis'in gerçekleşmesi durumunda Kıbrıslı Türklerin haklarının korunacağını vurguluyor ve Kıbrıslı Türklere bu doğrultuda çağrılar yapıyordu. Örneğin, 7 Şubat 1954 tarihli bir bildiri yayınlayan AKEL Merkez Komitesi Kıbrıslı Türklere sesleniyor ve şöyle diyordu: "Enosis'ten korkmanızı gerektiren hiçbir şey yoktur. Türklere ve diğer azınlıklara eşit siyasi haklar tanıyoruz: Din özgürlüğü, evkaf mallarının demokratik yönetimi, eğitiminizin demokratik olarak düzenlenmesi. Yaşam, barış, özgürlük ve mutlu gelecek için verilen mücadele adına Rum kardeşlerinizle birleşin!"[4]

AKEL'in, bir azınlık olarak Kıbrıslı Türklerin demokratik haklarının korunacağına vurgu yapması, asıl sorunu Enosis olan Kıbrıslı Türkleri tatmin etmekten elbette çok uzaktı. Nitekim solcu sendikalara kayıtlı olan Kıbrıslı Türk işçiler rahatsızlıklarını açıkça dile getirmekten çekinmediler. Hatta Enosis yüzünden sendikalardan ayrılanlar bile oldu.[5] Ayrıca, AKEL'e bağlı işçi sendikalarında örgütlü bulunan Kıbrıslı Türklerin zaman zaman aşağılandığına dair kanıtlar da vardır. Solcu sendikalar federasyonu PEO'nun uzun yıllar başkanlığını yapmış olan Andreas Jartidis, sendika üyelerine hitaben yaptığı konuşmalarda Kıbrıslı Rum işçilerin Kıbrıslı Türk işçilere saygı duymadığını, örf ve âdetlerini aşağıladığını söylüyor ve bunun "kabul edilemez" bir durum olduğunu ifade ederek, Kıbrıslı Rum işçileri uyarıyordu. Örneğin 1955 yılında yaptığı bir konuşmada Kıbrıslı Rum işçilere şöyle sesleniyordu: "Hepimizin içinde var olan Türk işçileri küçümseme eğilimine karşı mücadele edelim. Diğer işçilere nasıl bakıyorsak, Türk işçilere de öyle bakalım, yani bizimle eşit ve aynı haklara sahip olan işçiler olarak bakalım (...) Türklere karşı olan davranışlarımıza dikkat edelim meslektaşlarım. Çoğu zaman onları aşağılıyoruz. Görüşlerine, örf ve âdetlerine önem vermiyoruz."[6]

Winston Churchill 1907 yılında Kıbrıs'a geldiğinde, kendisini heyecanla karşılayan Rumlardan Müslüman nüfusun duygularının rencide edilmemesini ister.

Wikipedia

Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliğinin başını çeken kilisenin söylemi, Kıbrıs Rum toplumunda zamanla genel bir kanıya dönüştü. Bu yaklaşıma itiraz eden sadece Kıbrıs Komünist Partisi (KKP) olmuştu. 1926-1931 yılları arasında faaliyet gösteren KKP, enosise açıkça karşı çıkıyor ve Enosis isteminin iki toplum arasındaki ilişkilerde "etnik gerilim" yaratacağını vurguluyordu.

EOKA örgütü 1 Nisan 1955 tarihinde Enosis için eyleme geçtiğinde, Kıbrıslı Türklerin bir azınlık olarak adanın siyasi geleceğini belirleme konusunda söz sahibi olamayacağını belirtiyor ve Kıbrıslı Türklere dönük yaptığı çağrılarda Kıbrıslı Türklerin Enosis'i engelleyecek hiçbir girişimde bulunmamasını istiyordu. EOKA ayrıca, "kurtuluştan" sonra Kıbrıslı Türklere barış içinde yaşam sürme sözü veriyordu. Örneğin EOKA'nın yayınladığı bir bildiride şunları oku-

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios, General Grivas ile birlikte.

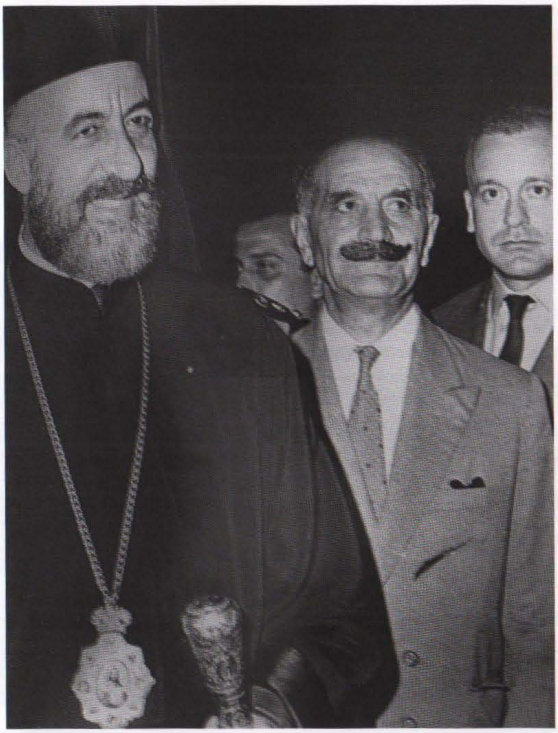

yoruz: "Kıbrıslı Türkler Enosis'i engelleyici tavırlar içine girmezlerse, kurtuluştan sonra adada barış içinde yaşayabilirler."[7] Oysa Kıbrıslı Türklerin temel sorunu Enosis ile gelecek "kurtuluşun" bizzat kendisiydi. Bu söylemde de görülebileceği gibi, Kıbrıslı Türkler siyasi bir toplum olarak değil, kültürel (dini) bir varlık olarak algılanıyor ve siyasi hakları da böyle bir çerçeve içine yerleştiriliyordu. Kıbrıslı Türklere dönük bu yadsıyıcı tavrın arkasında, kuşkusuz, Kıbrıs Rum toplumunda Helen ve Ortodoks değerleri diğer kültürel değerlerden daha üstün gören ve Kıbrıslı Türklerin kültürel değerlerini küçümseyen bir anlayış olduğu kadar, adanın bir Helen adası olduğuna dair beslenen derin inanç da vardı.

Kıbrıslı Türklerin itibarını zedeleyen bu yaklaşımlar, en önemlisi, siyasi bir varlık olarak toplumun yok sayılması, kanımca Kıbrıs Türk toplumunda milliyetçi yükselişe ivme kazandıran temel faktörlerden biri olmuştur. Milliyetçi elitin Kıbrıs Türk toplumunu harekete geçirici bir faktör olarak başarılı olmasının arkasında sadece Enosis'in bir tehdit olarak algılanması değil, aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin genel olarak yaşadığı küçümsenme sorunu olduğunu da düşünüyorum.

Bu noktaya biraz açıklık getirmek için Charles Taylor'un "Nationalism and Modernity" başlıklı makalesinden yararlanabiliriz. Taylor bu makalesinde milliyetçiliğin doğuş nedenlerini incelerken, hâkim kültür ve toplumlar karşısında önce elitler düzeyinde başlayan ve giderek kitleleri de içine alan milliyetçi başkaldırıların kaynağında, başka faktörlerle birlikte, onur kavramının da yattığını ileri sürer. Milliyetçiliğe büyük bir güç veren onur arayışı, "geri" ve "medeniyet dışı" sayıldığı için aşağılanan toplumlarda harekete geçirici bir faktör olduğu kadar, kimlik formasyonunu da belirleyen temel etmenlerden biridir.[8]

Kıbrıs Rum toplumu kendinden daha "aşağı" gördüğü Kıbrıs Türk toplumu ile karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişkikurma gereğini duymazken, Kıbrıslı Türkler, kendileri için "önemli öteki" haline gelen Kıbrıslı Rumları temel referans haline getirerek "tanınma" arayışına yönelecekti. Bu, "biz de varız" demek anlamına gelen tanınma isteği ve onun bir uzantısı olan kendi itibarına sahip çıkma hali, Kıbrıs Türk toplumunu Kıbrıs Rum toplumu karşısında ikircikli bir tavır takınmaya sürükleyecekti. Kendi varlığını Kıbrıs Rum toplumu üstünden tanımlamaya başlayan Kıbrıslı Türkler, aynı anda, Kıbrıs Rum toplumunu hem reddedecek, hem de o toplum tarafından tanınmak isteyecekti.

"HAKSIZ YERE EŞİT"

Bilindiği gibi, 1955-1959 yıllarında Kıbrıslı Türkler EOKA'nın çağrılarına kulak tıkayarak Enosis'i engellemek için yoğun bir çaba içine girdiler ve Türkiye'nin askeri ve siyasi desteğini de yanlarına alarak, hem kültürel bir azınlık olmaya itiraz ettiler, hem de Enosis politikasına karşı çıktılar. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda da, siyasi olarak eşit toplum statüsüne kavuştular.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Kıbrıs Rum toplumu o tarihe kadar dikkate alma gereğini pek duymadığı ve "sıradan bir azınlık" olarak tanımladığı için kayıtsız kalarak "öteki" olarak bile kurgulamadığı Kıbrıslı Türkleri nihayet "fark" etti. Bu tarihten sonra yoğun bir ötekileştirme süreci başlayacak ve Kıbrıslı Türkler "ulusal düşman" olarak kurgulanacaktı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kıbrıslı Türklere sağladığı anayasal hakları "fazla" bulan Kıbrıs Rum toplumu, aynı zamanda, Enosis isteminin gerçekleşmemiş olmasını da Kıbrıslı Türklerin tavırlarına bağlayacaktı. Kıbrıs Rum toplumunda oluşan hâkim görüşe göre Kıbrıslı Türkler, bu dönemde İngilizlerin ve Türkiye'nin "maşası" haline gelerek Enosis'in yolunu tıkamıştı. Nitekim Temsilciler Meclisi'nin Kıbrıslı Rum üyeleri meclis çatısı altında yaptıkları konuşmalarda Kıbrıslı Türklerin sömürgeci

İngilizler ve Türkiye ile dayanışma içinde Kıbrıslı Rumların self-determinasyon hakkını engellediğini ve haksız yere "aşırı haklar" elde ettiğini sık sık dile getiriyorlardı.[9] Açıkçası, Kıbrıslı Türkler, şimdi Kıbrıslı Rumlar için fark edilmeyen önemsiz bir azınlıktan, gerçek anlamda "öteki" olmaya yüz tutmuşlardı.

1963-1964 yılları arasında yaşanan etnik çatışmalarda önemli bir rol oynayan ve "Akritas" adıyla bilinen yeraltı teşkilatının bildirilerinde bu durum bütün açıklığıyla görülüyor. Aynı zamanda "Örgüt" adıyla anılan yeraltı teşkilatı, 1960 anlaşmalarından kurtulmak ve Enosis'e ulaşmak için giriştiği mücadele sonucu Kıbrıs Türk toplumu ile silahlı çatışmaya girdiği 1963 aralığından hemen sonra yayınladığı bir bildiride, "amacımız Kıbrıslı Türkleri şiddet yoluyla yok etmek değil, onlara sıradan bir azınlık olduklarını ve bugün sahip oldukları aşırı imtiyazlara sahip olamayacaklarını göstermektir," deniyordu.[10]

Solcu sendikalar federasyonu PEO'nun başkanlığını yapmış olan Andreas Jartidis, sendika üyelerine hitaben yaptığı konuşmalarda Kıbrıslı Rum işçilerin Kıbrıslı Türk işçilere saygı duymadığını, örf ve âdetlerini aşağıladığını söylüyor ve bunun "kabul edilemez" bir durum olduğunu ifade ederek, Kıbrıslı Rum işçileri uyarıyordu.

Kıbrıs Rum resmi tarih anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynayan tarihçilerden biri olan ve uzun yıllar eğitim bakanlığı da yapmış bulunan Konstantinos Spiridakis'in tarih tezlerine göz atarsak, yukarıda söylediklerimiz daha açık görülebilir. Spiridakis, eğitim bakanı olarak görev yaptığı 1972 yılında yayınladığı *Kısa Kıbrıs Tarihi*[11] adlı çalışmasında şu tezlere yer veriyor:

"İngiliz diplomasisi, önceleri kayıtsız kalan Türkleri harekete geçirmeyi başardı. Bundan böyle Türkler, Kıbrıs Rum halkına karşı İngilizlerle işbirliği yapmaya başladılar." (s. 155)

"Türkler artık kendilerini Rumlarla eşit sayıyorlardı." (s. 156)

"Türk azınlığın lideri Dr. Fazıl Küçük şimdi Cumhurbaşkanı Muavini olarak Rum çoğunluğun karşısına eşit olarak çıkıyordu. (...) Türk azınlığa kendini koruması için, genel olarak geçerli olan demokratik ilkelerin ötesinde haklar ve imtiyazlar verildi." (s.157)

"Nüfusun %80'ini oluşturan Rumlar, %18 olan Türklerin karşısında daha aşağı bir konuma itildiler." (s. 158)

"Türkler onlara verilen hak ve imtiyazları kötüye kullanıyorlardı. Pek çok konuda son sözü söyleme hakları olduğundan, adanın efendileri gibi davranıyorlardı. Nüfusun %18'ini oluşturan Türk azınlık karşısında %80'lik Kıbrıs Rumları anlaşmaları kabul ederken, self-determinasyon haklarının kabul edileceği ve adanın siyasi geleceğini Kıbrıs halkının belirleyeceği umudundan vazgeçmediler. Mücadelelerinin nihai hedefi olan Yunanistan ile birleşme fikrine bağlı kaldılar." (s. 160) Görüleceği gibi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Kıbrıs Rum toplumu derin bir düş kırıklığına kapıldı ve bundan da Kıbrıslı Türkleri sorumlu tutmaya yöneldi. Kıbrıslı Türklerin "fark edilişi", elbette onların varlığının ve iradesinin tanındığı anlamına gelmiyordu. Sadece uzun yıllar Kıbrıslı Türklerin iradesini yadsıyan, daha doğrusu, onlara karşı kayıtsız davranan Kıbrıs Rum siyasi eliti şimdi Kıbrıslı Türkleri "ötekileştirecek" kadar ciddiye almaya başlamıştı. Kıbrıs Türk toplumunu "fark etmek", siyasi gelişmelere karşı duyarlı bir davranışın yol açtığı zihinsel bir transformasyondan çok, o toplumun "dış faktörlerin hizmetinde bir araç ve Enosis'i engelleyen bir unsur" olarak sergilenmesi şeklinde gerçekleştiğinden, Kıbrıs Türk toplumuna karşı topyekûn bir tavır almaya yol açtı ki, bu, yadsıma politikasının başka bir düzeyde devam etmesi anlamına geliyordu. Eskiden "aşağı" ve "önemsiz" bir insan topluluğu olarak algılanan Kıbrıslı Türkler, şimdi "haksız yere eşit bir toplum" olarak idrak ediliyordu.

Ecevit, Amerika'nın Kıbrıs konusundaki arabulucusu Sisco ile Londra görüşmelerinden sonra.

Fotoğraf Ara Güler, *Beyaz Güvercinli Adam* kitabından.

Bu tutum, her ne kadar bir anlamda eskinin devamıysa da, yeni ve farklı dinamiklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Düne kadar "muhatap" sayılmayan Kıbrıslı Türklere şimdi Enosis'i engelleme "günahı" yükleniyor ve Kıbrıs Cumhuriyeti içindeki konum ve haklarının meşruiyeti tartışmaya açılıyordu. Açıkçası, Kıbrıs Cumhuriyeti içinde Kıbrıslı Türklerle karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayalı siyasi bir yaşam sürdürmeye karşı çıkılıyordu. Nitekim Cumhurbaşkanı Makarios 1963 yılında Kıbrıs anayasasının değiştirilmesi gerektiğini gündeme getirdi ve Kıbrıslı Türklerin haklarını kırpmaya yöneldi. Bu durum, toplumlar arası çatışmaların başlamasına neden olunca da, Kıbrıs sorunu yeni bir safhaya girmiş oldu.

Makarios'un cumhurbaşkanlığı sarayı bombalandıktan sonra.

The Rise and Fall of Grek Colonels, CM Woodhouse Frankliri Watts.

İki toplumlu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin büyük bir krize girdiği bu yeni safhada Kıbrıs Rum liderliği self-determinasyon hakkını ileri sürerek yeniden Enosis politikasına döndü ve Kıbrıslı Türklerin "azınlık" olduğunda ısrar etmeye başladı. Makarios hükümeti 1965 yılında BM'ye bir "iyi niyet" mektubu göndererek Kıbrıslı Türklere evrensel olarak benimsenmiş azınlık haklarını vermeye hazır olduğunu, bundan öteye gidemeyeceğini duyurdu.[12]

Aynı yılın eylül ayında dünya komünist partilerine bir mektup gönderen AKEL de Kıbrıslı Türklerin "bir azınlık olduğunu" ve emperyalizmin tutumu ve baskıları sonucu "ulusal bir toplum" olarak gösterilmek istendiğini ileri sürdü. AKEL'e göre, gerçekte bir azınlık olan Kıbrıslı Türklerin ulusal bir toplum olarak ortaya çıkması, İngiliz sömürgeciliğinin uyguladığı böl-yönet politikası ve emperyalist NATO ile Türkiye'nin tavırları sayesinde olmuştu. AKEL devamla, Kıbrıs halkının çoğunluk olan Kıbrıslı Rumlardan ve azınlık olan Kıbrıslı Türkler, Maronitler ve Ermenilerden oluştuğunu ve halkın bir bütün olarak siyasi geleceğini belirleme hakkına sahip olmak istediğini iddia ederek, "emperyalistlerin dayattığı iki ayrı toplum gerçeğine dayalı hiçbir çözümü kabul etmeyeceklerini" vurguluyordu.[13] Mektupta dünya komünist partilerinden Makarios hükümetinin girişimlerini de desteklemelerini isteyen AKEL, Kıbrıs Türk toplumunu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasında yer alan haklarından mahrum bırakarak azınlık haklarına mahkûm etmek istiyor ve Kıbrıslı Türklerin siyasi eşitliğini emperyalist politikalara bağlıyordu.

Kısaca, başta kilise olmak üzere, genel olarak sağ cenah tarafından "Osmanlı artığı", "yabancı" ve "uygarlık bakımından geri kalmış" olarak algılanan Kıbrıslı Türkler, AKEL tarafından bir yandan "kardeş" olarak adlandırılırken, diğer yandan da, dünya emperyalist sisteminin bir "maşası" olarak gösteriliyordu.

1964 ve 1974 yılları arasında üstünlüğü ele geçiren Kıbrıs Rum toplumu sık sık cumhuriyete karşı "isyan eden" Kıbrıslı Türklerden söz ederken, Kıbrıs Rum liderliği de Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasını revize etmenin yollarını arıyordu. Kıbrıslı Rumların "haksız yere dayatılmış" ve "adil olmayan" bir anayasadan kurtulup "adalet" arayışına yöneldiği bu dönemde, Kıbrıslı Türkler 1960 anayasasıyla elde ettikleri hakları korumaya çalışıyor ve eşit bir toplum olarak varlığının tanınmasını talep ediyordu.

KIBRISLI TÜRKLERİN "KEŞFEDİLMESİ"

1974 yılında Kıbrıs'ta kuvvetler dengesi köklü bir değişikliğe uğradı. Yunan cuntası ve EOKA B örgütünün Makarios'a karşı giriştiği askeri darbe Türkiye'yi harekete geçirdi. 20 Temmuz 1974 günü adaya asker çıkaran Türkiye, aynı yılın ağustos ayına kadar geçen süre içinde adayı boydan boya bölerek Kıbrıs topraklarının %37'sini ele geçirdi. Bir dönüm noktası oluşturan 1974'ten sonra Kıbrıs Rum toplumu Kıbrıslı Türklere karşı bakışını köklü biçimde gözden geçirdi. Kıbrıslı Türkler bundan böyle "Sinpatriotes" (memlekettaş/yurttaş) olarak adlandırılıyor ve Kıbrıslı Rumların tarih boyunca Kıbrıslı Türklerle "hiçbir sorunu" olmadığı dile getiriliyordu. AKEL ve EDEK gibi sol partiler "Kardeşimiz Kıbrıslı Türkler, Düşmanımız Emperyalizm" gibi sloganları ön plana çıkarıp "işgale karşı ortak mücadele" beklentisi içine girerken, Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetleri de hükümet programlarında Kıbrıslı Türklerle "yeniden yakınlaşma" politikalarına yer veriyorlardı. Kıbrıs Enformasyon Bürosu'nun yayınladığı propaganda broşürlerinde Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin "barış içinde bir arada yaşadığı" tezi işleniyor ve dünya kamuoyu Kıbrıs'ta etnik bir çatışmanın olmadığına, Kıbrıs sorununun sadece bir "işgal sorunu" olduğuna ikna edilmeye çalışılıyordu.

Böyle bir ortamda milliyetçi tarihçiler de yeni tarih yorumlarıyla sahne aldılar. Buna göre, "Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar uzun yıllar barış içinde yaşamış ve aralarında hiçbir sorun yaşanmamıştı." Zaten iki toplum arasında "hiçbir fark" yoktu, çünkü "Kıbrıslı Türklerin büyük

çoğunluğu İslam dinini benimseyen Hıristiyanlardan oluşuyordu."[14]

Ne var ki, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya atılan bu görüşler Kıbrıs Türk toplumunda hiçbir heyecan uyandırmadığı gibi, tepkilere de yol açıyordu. "İşgale karşı ortak mücadele" doğrultusunda en küçük bir adım atılmadığı gibi, Kıbrıslı Türkler, yıllarca yaşadıkları çatışmalı ortamı ve aşağılanmayı hatırlamak konusunda ısrarlıydılar. "Barış içinde bir arada" yaşamadıklarının en iyi kanıtı, 1963-1974 yılları arasında yaşadıkları ve o dönemden hafızalarında kalan anılardı.

Asıl amacını Kıbrıs'ta yaşayan Rumların "Helen ulusunun üyesi" olduklarının bilincine varmalarını sağlamak ve "işgale karşı mücadele etmek" olarak belirleyen eğitim sistemi sayesinde 1974 sonrasında yetişen kuşak Kıbrıslı Türklere karşı önyargılı olmaya adeta mahkûm edildi.

Kıbrıslı Rumların özeleştirel bir tavır geliştirmeden, "bizim Kıbrıslı Türklerle hiçbir ayrımız gayrımız yoktur" yollu boş sloganlar atmaları, inandırıcı olmaktan elbette çok uzaktı. Kaldı ki, bu yaklaşımlar sadece Kıbrıslı Türkleri değil, Kıbrıslı Rumları da ikna etmiyordu. Özellikle milliyetçi eğitim sistemi içinde yoğrularak yetişen genç Kıbrıslı Rumlar, büyüklerin dile getirdiği bu türden görüşlere ilgi göstermiyorlardı. Son derece milliyetçi ve "Türk karşıtlığı" üzerine kurulmuş olan, asıl amacını Kıbrıs'ta yaşayan Rumların "Helen ulusunun üyesi" olduklarının bilincine varmalarını sağlamak ve "işgale karşı mücadele etmek" olarak belirleyen eğitim sistemi sayesinde 1974 sonrasında yetişen kuşak Kıbrıslı Türklere karşı önyargılı olmaya adeta mahkûm edildi. Sonunda, ortaya Kıbrıslı Türkleri "ulusal düşman" olarak algılayan yeni bir kuşak çıktı. Nitekim bir Kıbrıs Rum ilkokulunun son sınıf öğrencileri arasında yapılan araştırmanın sonuçları, Kıbrıs Rum toplumunda Kıbrıslı Türklere karşı beslenen önyargıları çok açık biçimde ortaya koydu. "Kıbrıslı Türkleri nasıl gördükleri" sorulan öğrencilerin verdiği yanıtlar, "biz" ve "onlar" ayırımının son derece güçlü olduğunu ve ırkçılığa varan önyargıların yaygın olduğunu bütün açıklığıyla gösterdi.

Genel olarak Kıbrıslı Türklerin "kötü", Kıbrıslı Rumların ise "iyi" olduğunu ileri süren öğrenciler, Kıbrıslı Türkleri "fakir", "dilenci", "pis", "çirkin" ve "siyah" buluyorlardı. Buna karşılık, Kıbrıslı Rumlar "temiz", "zengin" ve "beyaz"dılar. Kıbrıs tarihiyle ilgili değerlendirmelerde Kıbrıslı Türklerin adı "işgalciler", "bozkurtlar" ve "tel örgülerle" birlikte anılıyordu. Çoğu öğrenci için Türklerle Kıbrıslı Türkler arasında hiçbir fark yoktu, hepsi "Türk'tü".

Politis gazetesinin 6 Mart 2005 tarihinde yayınladığı bir başka araştırma da yukarıdaki sonuçlarla paralellik gösteriyor. İki lisede birden yapılan bir araştırmaya göre, öğrencilerin çoğu Helen ırkını ve Ortodoks-Hıristiyan dinini dünyanın "en üstün ırkı" ve "dini" sayarken, öğrencilerin sadece %29,7'si ırkçılık eğilimi göstermiyordu. Yabancı işçilere de karşı çıkan öğrenciler, Avrupa'dan gelen yabancılara bir dereceye kadar tahammül gösterirken, "Doğulu" işçilerin "sorun" olduğuna inanıyor ve yabancı işçi çalıştırılmasını reddediyorlardı. Araştırmaya katılan liseli öğrencilerin sadece %24,1'i Sri Lankalılara, %21,9'u da Çinlilere iş vermeyi kabul ediyordu. Bu oran, Kıbrıslı Türklere gelince iyice aşağılara düşüyor ve Kıbrıslı Türklere iş vermeye hazır olanların oranı % 13,5'i geçmiyordu.

Araştırmanın genel sonuçlarına göre öğrencilerin %46,5'i açıkça ırkçı eğilimler gösterirken, sadece % 29,7'si ırkçı değildi. Arada kalan % 23,8'lik oran ise, iki kutup arasında gidip geliyordu. Bu çalışmadan çıkan en açık sonuç, Kıbrıslı Rum öğrencilerin Kıbrıslı Türklerle birlikte yaşamayı kolaylaştıracak zihinsel yapıdan yoksun olduklarıydı.

Her ne kadar Kıbrıs Rum toplumunda genel olarak "Türkiyeli Türk, Kıbrıslı Türk" ayrımı yapılmasına özen gösteriliyorsa da, milliyetçi eğitim sisteminden geçen genç Kıbrıslı Rumlar böyle bir ayrımı bir dereceye kadar yapabiliyor, sonuçta "öteki" olarak topyekün bir "Türklük" kavramına vurgu yapıyorlar. Bu duruma istisna oluşturan, daha çok AKEL üyeleridir denebilir. AKEL üyesi ebeveynler çocuklarına Kıbrıslı Türklerin de "Kıbrıslı" olduğunu ısrarla vurguluyor ve parti içi eğitimin de yardımıyla böyle bir anlayışın gelişmesine yardımcı oluyorlar. Yine de eğitim sisteminin etkisi ailelerin koruyucu rolünü aşıyor ve sol çevrelerde de görülüyor. Bu durumu en iyi yansıtan örneklerden biri, barış içinde bir arada yaşamak için mücadele eden ve 1965 yılında önde gelen solcu Kıbrıslı Türklerden Derviş Ali Kavazoğlu ile birlikte öldürülen Mişauli'nin ailesinde yaşananlardır. AKEL milletvekili olan Mişauli'nin kızı Stella Mişauli Dimitriou, *Sellidea* dergisine verdiği ve 2004 refe-

Rauf Denktaş, 12 Mart 1971 darbesinden sonra başbakan olan Nihat Erim ile.

wikipedia

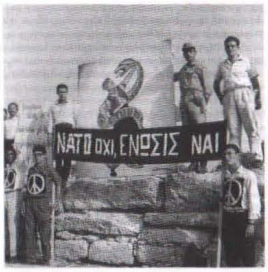

Kıbrıs'ta bir gösteri. Pankartta Yunanca, "NATO'ya HAYIR. ENOSİS'e EVET" yazıyor.

Wikipedia

randumuna değindiği bir mülakatta, erginlik çağına gelmiş çocuklarının, yani Mişauli'nin torunlarının takındığı tavırları üzülerek anlatıyordu: "Kızlarım 'hayır' oyu kullanmaktan yanaydılar. (...) Yetiştikleri okullar ve toplum nezdinde Kıbrıslı Türkler 'düşman' olarak algılanıyor ve Kıbrıslı olarak görülmüyorlar. (...) Sorun eğitimden kaynaklanıyor, Küçük kızım pek çok kimsenin söylediği görüşleri dile getiriyordu ve 'biz neden Kıbrıslı Türkler için para ödeyelim' veya 'malımızı mülkümüzü aldılar, bu kadar yerleşik getirdiler, onları Kıbrıs'a yerleştirmek istiyorlar,' diyordu. Ona, hiçbir yanıt veremiyordum."[15]

1974 sonrasında geliştirilen sözde "yeniden yakınlaşma" söylemi, sonuç olarak, ne Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların yakınlaşmasını sağlayabildi, ne de Kıbrıslı Rumları Kıbrıslı Türklere karşı önyargılı olmaktan uzaklaştırabildi. Eleştirel bir tavır geliştirmeyen veya hafıza değiş tokuşuna yaklaşmayan Kıbrıs Rum toplumu, 1974'te "keşfettiği" Kıbrıslı Türkleri, kısa sürede yeniden "yitirdi".

Kıbrıslı Türklerle iletişim köprüleri kuramayan ve neden kuramadığını da sorgulamayan Kıbrıs Rum toplumunda özellikle Tassos Papadopoullos döneminde adeta "başa" dönüldü ve Kıbrıslı Türkleri yok sayma eğilimi yeniden güçlendi. Bir bakıma, 20. yüzyılın başındaki sahne 21. yüzyılın başında yeniden kuruldu denebilir. Ancak bu sefer söylemler, eski söylemlerden biraz daha farklıdır. Artık "kültür bakımından geri bir azınlıktan" veya "emperyalizmin maşasından" söz edilmiyor. Daha çok, Türkiye ve Kıbrıs'ta yaşayan Türkiyeliler karşısında "iradesi kalmayan" bir Kıbrıs Türk toplumundan söz ediliyor. "Kıbrıslı Türkler iyidir, hoştur ama onların hiçbir söz hakkı yoktur ki!" yollu söylemler Tassos Papadopoullos ve çalışma arkadaşları tarafından sık sık dile getiriliyor. "Kıbrıs sorununu çözmek için Kıbrıslı Türklerle yakın işbirliği gereklidir," diyen çevrelere, "naif" oldukları şeklinde yanıt veriliyor. Örneğin Tassos Papadopoullos'un sözcüsü Vasilis Palmas, 9 Eylül 2007 tarihinde *Fileleftheros* gazetesine yazdığı bir yazıda şöyle diyor: "Kıbrıslı Türkler, yerleşikler karşında çifte koşulan hayvanlar gibi iradesizdirler... Bu hale getirilmişlerdir. Onlar Kıbrıs sorunu bakımından dikkate alınmaya değmez bir faktördür."

Kuşkusuz Kıbrıslı Türkleri yadsımaya dönük bu "zihin tutulmasının" arkasında tarihle hesaplaşmak istemeyen bir anlayış ve hegemonya arayışı gizlidir. Evet, Churchill'in 20. yüzyılın başında adaya yaptığı ziyarette dile getirilenler, milliyetçi çevreler tarafından 21. yüzyılın başında da aynen tekrar ediliyor. Kıbrıs Türk toplumunu etkin bir özne olarak algılamak istemeyen anlayış, Kıbrıs Rum toplumunun belli kesimlerinde hâlâ devam ediyor. Kuşkusuz, bu anlayış akademik düzeyde yapılmış bir yanlıştan çok, iktidar istencinden kaynaklanmaktadır. Kıbrıs Türk toplumunu Kıbrıs adasının asli unsurlarından biri olarak tanımak istemeyen anlayışın hegemonyacı bir söylemi kamçıladığı kesindir, Çünkü yadsımaya dayalı her politika, bir iktidar egzersizi ve hegemonya dayatmasıdır.

KAYNAKLAR

Ahmet Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Kıbrıslı Türkler*, Orhan Ofset Basımevi, İstanbul 1946

Andreas Jariudis, *Omilies, Diatekasis, Diosis*, Birinci Cilt, (Konuşmalar, Seminerler, Açıklamalar) PEO Yayınları, Lefkoşa 1980

Kostantinos Spiridakis, *Sintomos Istoria tis Kiprou*, (Kısa Kıbrıs Tarihi) kendi yayını, Lefkoşa 1972

Charles Taylor, *Nationalism and Modernity*, içinde: Ronald Beiner (ed.) Theorizing Nationalism published by State University of New York Press, NewYork, 1999.

Kostas Kirris, *Symbiotic Elements in the History of the two Communities in Cyprus*, Lefkoşa 1976

Kostas Kirris, *Peaceful Co-existence in Cyprus Under British Rule (1878 1959) and After Independence*, Lefkoşa, 1977

Kiriakos Tzambazis, *Ta Apokaliptiria Enos Mithou*, (Bir Mitosun Yıkılışı) kendi yayını, Lefkoşa, 2005.

Fedona F. Papadopoulou, Tourki, *Mousoulmani i Kriptohristiani (Linopambaki)?*, (Türk mü, Müslüman mı, Yoksa Gizli Hıristiyan (Linopambaki) mi?, kendi yayını, Lefkoşa, 2002.

Ploutis Servas, *Kini Patrida*, (ortak Vatan), Prodos Yayınları, Lefkoşa 1997.

Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Belgeler

Cyprus Intelligence Committee: The Nature of EOKA, its political Background and Sources of Direction: 18 Ekim 1955, CO926/455 144789.

Spiros Papageorgiou, Ta Krisima Dokumenta tou Kipriakou, Birinci Cilt, (Kıbrıs Sorununun Önemli Belgeleri), Epilaniou yayınları, Lefkoşa 2000

Süreli Yayınlar

Neo Demokratis gazetesi, (AKEL'in yayın organı) 7 Şubat 1954.

Neos Kipriakos Filaks, (Kilisenin yayın organı) 15 Ocak 1950

Fileleftheros gazetesi, 9 Eylül 2007

Politis gazetesi, 6 Mart 2005.

Sellidea dergisi, sayı 657, Lefkoşa 2005.

DİPNOTLAR

1 Ahmet Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Kıbrıslı Türkler*, Orhan Ofset Basımevi, İstanbul 1946, s. 101.

2 Neos Kipriakos Filaks, 15 Ocak 1990.

3 Ploutis Servas, *Kini Patrida*, Prodos Yayınları Lefkoşa 1997, s. 135

4 *Neo Demokratis*, 7 Şubat 1954.

5 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İletişim yayınları, İstanbul 2002, s. 260

6 Andreas Jariudis, *Omilies, Diatekasis, Diosis*, Birinci Cilt, PEO Yayınları, Lefkoşa 1980, s. 23.

7 Cyprus Intelligence Committee: The Nature of EOKA, its political Background and Sources of Direction; 18 Ekim 1955, CO926/455 144789.

8 Charles Taylor, *Nationalism and Modernity*, içinde: Ronald Beiner (ed.) Theorizing Nationalism published by State University of New York Press New York, 1999, s. 219-245.

9 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 110-112.

10 Spiros Papageorgiou, Ta Krisima Dokumenta tou Kipriakou, Birinci Cilt, Epilaniou yayınları, Lefkoşa 2000, s. 278.

11 Kostantinos Spiridakis, *Sintomos Istoria tis Kiprou*, kendi yayını, Lefkoşa 1972, s. 154-160

12 Bu mektubun tam metni için bak: Kiriakos Tzambazis, Ta Apokaliptiria Enos Mithou, kendi yayını, Lefkoşa, 2005, s.175-180

13 Bu mektubun tam metni için bak: Kiriakos Tzambazis, *Ta Apokaliptiria Enos Mithou*, kendi yayını, Lefkoşa, 2005, s. 181-191

14 Bu yönde görüşler içeren epeyce çalışma vardır. Bunlar arasında en çok dikkat çeken birkaç başlık verelim: Kostas Kirris, *Symbiotic Elements in the History of the two Communities in Cyprus*, Lefkoşa 1976, *Peaceful Co-existence in Cyprus Under British Rule (1878 1959) and After Independence*, Lefkoşa, 1977, Fedona F. Papadopoulou, Tourki, *Mousoulmani i Kriptohristiani (Linopambaki)*, Lefkoşa, 2002

15 *Sellidea* dergisi, sayı 657, Lefkoşa 2005, s. 48

Ünlü bir babanın oğlu olarak büyümek, siyasete ilk giriş yılları, araştırmalarla dolu bir yaşam ve üniversite reform çabaları...

ANILAR ve DÜŞÜNCELER

ERDAL İNÖNÜ

Üniversite hocası, dekan, rektör, araştırmacı, bilim adamı, siyasetçi ve bir yazar...

Birikimini, araştırmalarını, Türk siyaset tarihini, geçmişten gelip günümüzü etkileyen olayları kendi kaleminden anıları ve yorumları ile bulacaksınız.

Erdal İnönü'nün hayatında iz bırakmış anılarının kendi kaleminden anlatıldığı gençlik yılları, bilim hayatının nasıl başladığı, 1983'de ilk siyasete girdiği yıllardan inişleri ve çıkışları ile siyaset yaşamının ayrıntıları, partisinin iktidara gelişi, muhalefet dönemi, demeçleri, panelleri... Böylece ülke coğrafyasını ve halkını daha iyi tanıma fırsatı yakalamanın verdiği mutluluğu samimi ve keyifli bir üslupla anlatıyor.

3 cilt **KİTAPÇILARDA!**

Zahmetsizce sahip olmak ve adresinize ücretsiz gönderilmesi için **hemen arayın!**

BOYUT YAYIN GRUBU

BOYUT YAYIN DANIŞMA HATTI

0212 444 53 53

TAM ZAMANINDA GÖZLERİNİZİN ÖNÜNDE

LONDRA PANORAMALARINDA İSTANBUL SERGİLERİ (I)

DR. NAMIK ERKAL

İstanbul, 19. yy boyunca diğer birçok kent gibi panorama ve benzer gösterilerin teması olarak sergilenmiştir. İki kısım olarak yayınlanacak olan bu yazıda, İstanbul kenti özelinde Londra'da gerçekleştirilen gösterilere odaklanılarak, 19. yy "panoramania"sının ya da "panorama çılgınlığının" özel bir örneği incelenmektedir. Tarihi çerçeve, tespit edilebilen büyük İstanbul panoramalarına referansla 1800 ile 1851 yılları arasındadır. Londra'da gerçekleştirilen İstanbul panoramaları konusunda Reinhold Schiefffer'in Oriental Panorama: British Travellers in the 19th century Turkey *adlı kitabının ilgili bölümleri en önemli genel referanstır. Yazımızda, Osmanlı başkentinin Londralı izleyicilere sunumunun yanında, İstanbul sergilerinin zamanlamasının belirli politik olaylarla çakışması konusu yorumlanmaktadır; ayrıntılı olarak Barker ve Burford panoramaları tanıtılacaktır.*

HAREKETLİ PANORAMA OLARAK İSTANBUL

"İstanbul'un görünümü (Clarkson) Stanfield'in en iyi tiyatro resimleri kadar güzeldir... Stanfield'in **panoraması** en yoğun gençlik hayallerinin gerçekleşmesi gibidir. Aklımı kurcalıyorum ama bu mekân için daha iyi bir benzetme bulamıyorum. İstanbul'un görünümü -ne plus ultra- bir Stanfield **diaromasına** benzer; müzik eşliğinde kıvıran huriler, savaşçılar ve dalgalanan alaylar, gözlere ve zihne -ışık, görkem, harmoniyle- ziyafet çeker. Eğer gençliğinizde bu tür mekânlarda yaptığınız kaçamaklarda yozlaşmamışsanız, böylesi bir karşılaştırma bütünüyle anlamsızdır ve burada anlatıldığı şekilde İstanbul'un zihinde yarattığı etkiler hakkında hiçbir fikriniz olamaz."[1]

William Makepeace Thackeray (1811-1863), M.A. Titmarsh takma adıyla yayınladığı *Cornhill'den Büyük Kahire'ye Bir Seyahatin Notları* adlı alaycı kitabında İstanbul'a deniz yoluyla varış deneyimini, Londra'nın panorama tiyatrolarıyla benzerlik kurarak aktarır. Yazarın referansı Clarkson Stanfield (1793-1867), 1820'lerin Londra'sında Piccadilly'de Egyptian Hall ve Covent Garden'da Drury Lane tiyatrolarında gerçekleştirdiği "hareketli panoramalar" ile üne kavuşmuş bir ressamdır.[2] Bu tür gösterilerde, uzunlamasına panoramik görüntüler hareket etkisi vermek için kaydırılmakta ve sahne önünde canlı müzik ile dans performansları yapılmaktadır.[3] Thackeray'nin alaycı kaleminin İstanbul'u hareketli panoramalara benzetmesi, Osmanlı başkenti ve panorama ilişkisini popüler tarih bağlamında kavramak açısından çarpıcı bir örnektir.

Giovanni Francesco Rossini'nin İstanbul görünüşü.

1741-42.
İzzet koleksiyon, reprodüksiyon Correr Müzesi Venedik

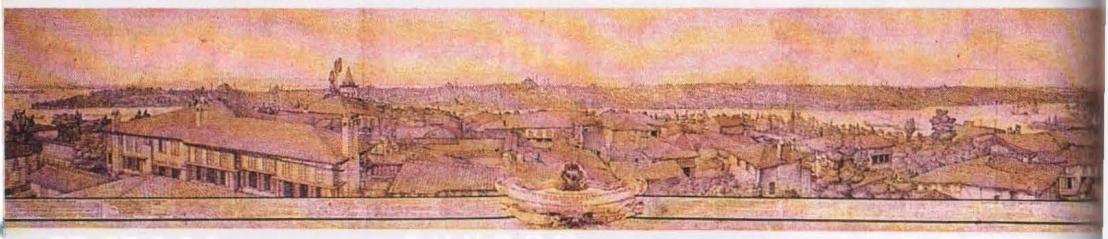

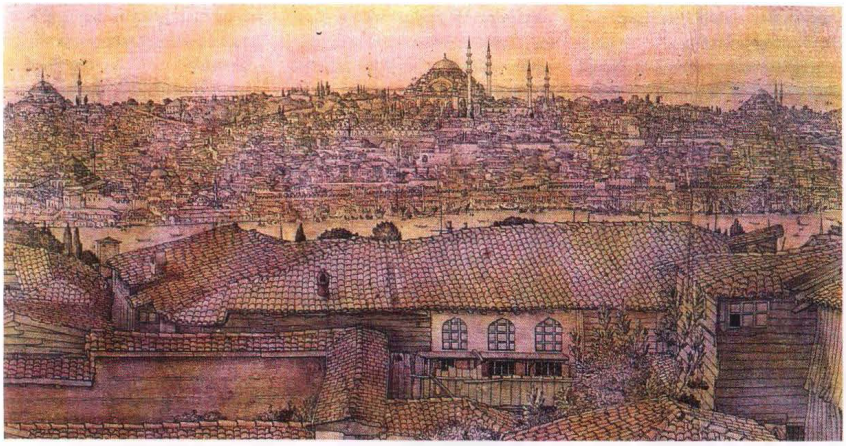

Giovanni Francesco Rossini'nin İstanbul görünüşünden detay.

Günümüzde çok farklı anlamlarda kullanımının aksine, "panorama" 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan özel bir gösteri biçiminin ve mekânının adıdır; Yunanca pan (bütün) ve horama (görünüm) köklerinden, Irlanda asıllı ressam Robert Barker'ın (1739-1806) 1787 yılında patentini aldığı icadını tanımlamak için türetilmiştir.[4] Barker'ın ifadesiyle, "bütünü kapsayan görünüş," tek bir gözlem noktasından 360 derecelik dairesel bir bakış içine giren ve ufuğa kadar uzanan bütün manzaranın resmidir ve aynı zamanda bu tür resimlerin sergilenmesi ve izlenmesi amacıyla tasarlanan silindirik gösteri mekânını tanımlar.[5] Her ne kadar "panoramik" görünüş, ismi konulmadan önce Avrupa pittoresk resim geleneğinde farklı kişiler tarafından geliştirilmiş olsa da, Robert Barker sabit panoramayı kitlesel bir gösteri haline getiren ilk kişidir ve icadını kârlı bir yatırıma dönüştürmeyi de başarmıştır.[6] Panorama ve diorama gösterileri, 19. yy boyunca cosmorama, neorama ve cylorama gibi türevleriyle beraber farklı tekniklerde gelişim göstermiştir. Panoramaların konularını genel olarak iki başlıkta tanımlamak mümkündür: Birinci olarak, manzara ve kent görünüşlerini de kapsayacak şekilde "doğadan görüntüler"; ikinci başlık da güncel ya da tarihi "olaylar"dır.[7] Ingiliz panoramaları konusunda uzman Scott B. Wilcox'a göre, 19. yüzyılda panoramalar bir anlamda "seyahatlerin yerine geçer ve gazeteleri tamamlayan ekler gibi işlev görür"; bunların "genel kitlelerin sanat ve dünyayı kavramalarına yönelik etkileri her ne kadar saptaması zor olsa da, çok belirgin olmalıdır".[8] Panoramalar, doğaları gereği geçicidir,[9] çok kısıtlı sayıda özgün panorama resmi vardır. Ancak gösterilerde dağıtılan sergi broşürleri, yönlenme haritaları ve eskizlerden yapılan baskılar gibi birincil kaynaklar mevcuttur.

"Panorama", 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan özel bir gösteri biçiminin ve mekânının adıdır; Yunanca pan (bütün) ve horama (görünüm) köklerinden türetilmiştir. Barker'ın ifadesiyle, "bütünü kapsayan görünüş" tek bir gözlem noktasından 360 derecelik dairesel bir bakış içine giren bütün manzaranın resmidir ve aynı zamanda silindirik bir gösteri mekânını tanımlar.

Son onlu yıllarda, panorama ve benzer gösteriler üzerinde kültür ve görsellik çalışmalarında kayda değer bir birikim elde edilmiştir. Bu tür gösteriler 19. yy Batı görsel rejimlerinin en önemli örnekleri olarak irdelenmiş ve "gösteri toplumu"nun tarihsel başlangıcı olarak yorumlanmışlardır.[10] Fransız felsefeci Michel Foucault'a referansla, panorama, "panoptikon" ve "panoptik bakışın" bir türevi olarak değerlendirilmiştir.[11] Koloni imparatorlukları döneminde panoramalar "fiziksel, coğrafi ve tarihi olarak sınırsız bir bakışa karşı duyulan uluslararası bir iştahı örnekler".[12]

Osmanlı başkenti İstanbul, 19. yy boyunca diğer birçok kent gibi, panorama ve benzer gösterilerin teması olarak sergilenmiştir. İki kısım olarak yayınlanacak olan bu yazıda, İstanbul kenti özelinde Londra'da gerçekleştirilen gösterilere odaklanılarak, 19. yy "panoramania"sının[13] ya da "panorama çılgınlığının" özel bir örneği incelenmektedir. Tarihi çerçeve, tespit edilebilen büyük İstanbul panoramalarına referansla 1800 ile 1850 yılları arasındadır.[14] Londra'da gerçekleştirilen İstanbul panoramaları konusunda Reinhold Schieffer'in *Oriental Panorama: British Travellers in the 19th century Turkey* adlı kitabının ilgili bölümleri en önemli genel referanstır.[15] Bizim yazımızda,

Osmanlı başkentinin Londralı izleyicilere sunumunun yanında, İstanbul sergilerinin zamanlamasının belirli politik olaylarla çakışması konusu yorumlanmaktadır; ayrıntılı olarak Barker ve Burford panoramaları tanıtılacaktır.

LONDRA'DA İLK PANORAMALARIN REKABETİ VE İSTANBUL TEMASI

Londra'da sergilenen İstanbul başlıklı ilk panorama gösterisi, Alman araştırmacı Stephan Oettermann'ın tespit ettiği gibi, Spring Garden Arcades'te 1800 yılı yazında gerekleştirilmiştir. "Constantinople" adlı yarı panoramik bu resim, Joshua Cristall (1767-1847) tarafından yapılmıştır. Gerek resim, gerekse sergilendiği salona dair ayrıntılı bilgi yoktur.[16] Ancak, İstanbul temalı bir serginin bu tarihte gerçekleştirilmesi konusunda yorum yapılabilir. Robert Barker 1787 senesinde yeni "icadı" panorama tiyatrosunun patentini alır. Londra'da ilk panorama sergisini 1789 yılında, Haymarket'ta açtığı bir salonda gerçekleştirir. Panoramanın başkenttekı sansasyonel başarısı ile Barker, pantente tam olarak uygun bir sergi yapısını Leicester Meydanı'nda inşa ettirir; burada 1793'te yapılan ilk temsil, "Spithead'de Büyük Rus Donanması" başlığını taşır.[17] Barker'ın patent hakkının sona ermesi sürecinde, 1799 senesinden itibaren Londra'da rakip panorama tiyatroları ortaya çıkmaya başlar. Yukarıda bahsi geçen Spring Garden panoraması yanında, en önemli sergi salonu askeri sahneler konusunda uzmanlaşmış olan Robert Ker Porter'ın Lyceum Tiyatrosu'dur. Barker'lar ve diğer panorama salonlarının bu rekabet ortamında Londra seyircisine sunmakta yarıştığı temalar sıralandığında, uluslararası gündemi o günlerde meşgul eden Napolyon kumandasındaki Fransız ordusunun Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleştirdiği Mısır ve Doğu seferleri konularının ağırlıklı olarak temsil edildiği saptanabilir. Barker'lar 1799 yılında "Nil Savaşı" sergisini, 1801'de "Ker Porter Akra'nın Kuşatılması"nı ve 1802'de "İskenderiye Savaşı" sergilerini gerçekleştirir; aynı sene, Samuel James Arnold'un "İskenderiye Savaşı" Spring Gardens'ta sergilenir. Bütün bu temsillerde panorama resimleri olaylara şahit olanların anlatılarına, ikinci elden bilgilere dayanılarak Londra'daki ressamlar tarafından yapılır. İlk İstanbul panorama temsilleri bu bağlamda, Britanya dışından sunulan yerlerden birisi olarak karşımıza çıkar.

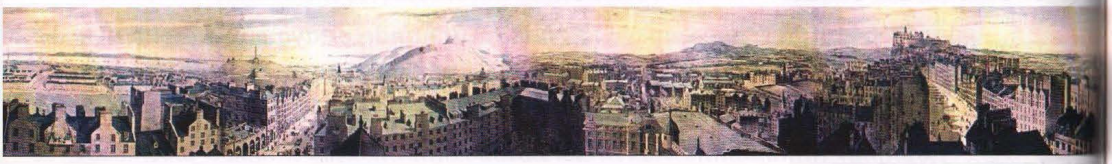

St. Gilles Kathedrali'nden Edinburg panoraması.

1787, Robert ve Henry Barker.

Yeni panoramaların ortaya çıkardığı rekabet ortamında Robert Barker, Britanya dışındaki kent, mekân ve olayları, yerinde yapılacak eskizlere dayanarak sergilemek fikrini öne sürer. Barker yaptığı açıklamalarda, "gerekli bilgileri edinmeye ve yararlı eğlenceye dair manzaraların sunulması konusunda her türlü harcama ve güçlüğü göze almakta kararlı," olduklarını belirtir ve ekler, "kamuoyu, en ilgi çekici görüntülere kavuşmayı bekleyebilir ve Avrupa'nın en belli başlı kentleri, tam zamanında, önlerine serilecektir."[18] Bu açıklamaların ardından, ilk Barker panoramalarından beri sergilerin baş ressamı olan oğul Henry Aston Barker (1774-1856),[19] yabancı kentlerin eskizlerini yerinde yapacağı seyahatlere çıkmaya başlar. Henry Barker ilk seyahatinde Avrupa'nın bir ucuna, Osmanlı başkenti İstanbul'a gider. Barker'ları yakından tanıyan George Richard Corner, Henry'nin İstanbul yolculuğuna 26 Ağustos 1799 tarihinde çıktığını belirtir.[20] William Wittman ise ona 7 Şubat 1800 tarihinde, Galata Kulesi'nde çizim yaparken rastladığını anılarında nakletmiştir.[21] Bu referanslarla, Henry Barker'ın 1799 sonu ve 1800 başı arasında bir zaman diliminde Osmanlı başkentinde olduğu söylenebilir.

Barker'ların Britanya dışında, "tam zamanında" Londralıların "gözlerinin önüne sermek" üzere seçtikleri ilk kentin İstanbul olması, Napolyon Savaşlarında saldırıya uğrayan Osmanlı İmparatorluğu ve onun başkentine karşı oluşan popüler ilgiyle açıklanabilir.[22] Bunun yanında, Osmanlı başkentinin ilk panorama sergisinin 1800 yazında Spring Gardens Arkatları'nda gerçekleştirilmesi, Robert Barker'ın yeni projesine, yani Henry Barker'ın İstanbul seyahatine karşı hızlı ve yerinde bir karşı girişim olarak değerlendirilebilir. Burada gündemi yakalamak ile gündemin nesnesini yerinde tespit etmek arasındaki farka işaret etmek gerekir. 1801 senesinde açılan Barker'ların İstanbul temsilleri, panorama tekniğinin potansiyelini "gerçeği, yerinde" tespit etmek bağlamında sonuna kadar götüren ilk örneklerdendir. Bir bakıma Barker'ların İstanbul panoraması öncül olarak bir "canlı yayın" denemesidir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl başındaki koşullarda "canlı yayın"ın sunumu iki senelik bir çalışmayı gerektirecektir.

HENRY BARKER'IN İSTANBUL YOLCULUĞU, 1799-1800

İstanbul yolunda, Henry Barker Palermo'da mola verir; Britanya Elçisi Sir William Hamilton, eşi Lady Hamilton ve Lord Nelson tarafından kabul edilir. Osmanlı başkentinde "resmi makamlardan kentin eskizlerini yapmak için gerekli izinleri -sultanlıkta Britanya temsilcisi olan- Lord Thomas Bruce Elgin'in yardımlarıyla elde eder". Lord Elgin'in, Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan antik anıtların araştırılması ve bunların

bir kısmının Britanya'ya taşınması projesinde kendisine eşlik eden bir grup ressam ve sanatçı bulunmaktadır; ülkesinde Don Tita olarak bilinen İtalyan ressam Giovanni Battista Lusieri bu kampanyanın başkanlığını yapmaktadır.[23] Lusieri, belirli optik araçlar kullanarak yaptığı kent görünüşlerinin gerçeğine uygunluğu ile ünlenmiş bir sanatçıdır; 1799'da Lord Elgin için çalışmaya başlamadan önce İstanbul'a gelmiş, üç ay boyunca süren bir çalışmayla eskizini yaptığı "6 metre uzunluğu ile dörtte bir panorama" bir kent görünüşünü gerçekleştirmiştir.[24] Lusieri'nin Lord Elgin için yaptığı çizimlerin çoğunun 1828'de bir gemi kazasında yok olduğu söylenmektedir. Bu araştırma kapsamında, Barker'ın Lusieri ile İstanbul'da tanıştığı yönünde kesin bir bilgi yoktur. Corner, Barker'ın İstanbul'da kendisine çok yardımları olan Lord Elgin'e, karşılığında önemli bir hizmet verdiğini belirtir: "Tweddel adlı bir seyyahın bir gemi kazasından sonra ıslanmış olarak çıkarılan çok güzel çizimlerinden oluşan portfolyosunu" kurutarak kurtarmıştır.[25] Tweddel eskizlerinin akıbeti, ressamın kimliği gibi belirsizdir. Yukarıdaki, Lord Elgin'le ilişkili olarak bahsi geçen ressamlara dair anekdotlar, Henry Barker'ın seyahatinin farklılığını vurgulamak açısından önemlidir. Her ne kadar İstanbul'daki İngiliz otoritelerinin yardımını görmüş olsa da, Barker ne Lusieri gibi politik bir misyon için hizmet veren biridir ne de Tweddel gibi bir seyyah ressamdır; onunki, Osmanlı başkenti İstanbul'unun görüntülerini "zamanında" ve "yerinde" tespit etmeye yönelik özel bir iş gezisidir.

PANORAMA ÖNCESİ İSTANBUL PANORAMALARI

İstanbul'un 18. yy süresince genel olarak yabancı diplomatik misyonların danışmanlığında yapılan kent görünüşleri, Barker'ın panoramayı "icat etmesinden" önceki dönemde gerçekleştirilen "panoramik" resimlerin tarihi açısından önemli bir referans oluşturur. İstanbul'un uzunlamasına kent görünüşleri 16. yüzyıldan itibaren Batılı sanatçılar tarafından yapılmaktadır; ancak bir grup 18. yy resmi görsel temsil açısından önemli bir farklılaşmaya işaret eder. Bu resimler "ideal manzaraların" yerini "pitoresk" temsillerin almasıyla ayrışır. Pitoresk görünüşler gerçek manzaraları eski persekpektif kompozisyon kurallarına uygun olarak temsil eder; "bunlar açık bir şekilde ve hata kaldırmaz bir biçimde daha büyük manzaralardan alınmış "detaylar", "ayrıntılar" olarak karşımıza çıkar.[26] Burada gerçeği ve gerçeğin ayrıntısını yakalamakta, "camera obscura" ya da "cam çerçeve" gibi görsel araçların kullanımı söz konusu olabilir; bu tarz resimlerin en iyi örneği, Giovanni Antonio Caneletto'nun Venedik görünüşleridir.[27] İstanbul özelinde, 18. yüzyılda görsel araçlar kullanılarak yapılan kent görünümlerinden Giovanni Francesco Rossini ve Ferdinand von Gudenus'un çizimleri detaylı temsilleriyle öne çıkar.[28] Söz konusu her iki görüntü de 1740-41 senelerinde, aynı noktadan, Pera'da yer alan İsveç Elçiliği bahçesinden yapılmıştır. Von Gudenus'un çizimi, Barker öncesi döneme ait bütün bir panoramik görünüş olarak özellikle kayda değerdir; Rossini, panoramik görüntüyü ayrı resimler olarak yapmıştır. Von Gudenus ve Rossini'nin çizimlerinin belirleyici özelliği, göze görüneni yerinde, olduğu gibi aktarmaya çalışmalarıdır. Örnek olarak, von Gudenus'un çiziminde Pera'nın Haliç'e doğru kentsel dokusu Galata Kulesi gibi önemli bir anıtı kapatır; her iki çizimde de tarihi yarımada kıyısının belli kesimleri -Yeni Cami gibi- görünmez. Böylece bu çizimler, bilgiyi aktarmak üzere görüneni dönüştürmeyi seçmemekle daha önceki "ideal manzara resimlerinden" ayrışırlar. Pitoreskten gerçek anlamda "panorama"ya geçiş, panoramanın "bütünü kapsayan" bir görüntü olarak kentlerin en hâkim noktalarını seçmesidir. "Bütünü kapsamak" yönünde Henry Barker'ın İstanbul'daki yer seçimi, aşağıda detaylarıyla aktarılacağı gibi, Galata Kulesi ve Kız Ku-

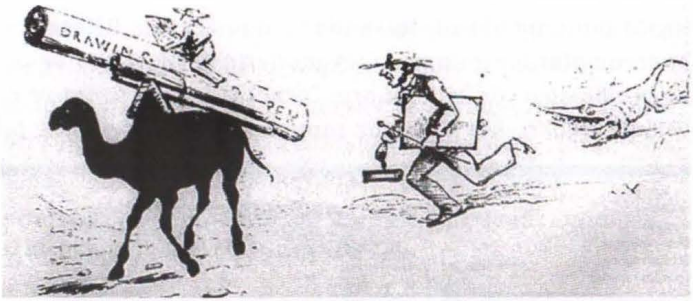

"The Travelling Panoramist", 14 Temmuz 1849 tarihli *Punch* dergisinden karikatür.

S. Oettermann, *The Panorama*, 1997, s. 109.

lesi olacaktır. Bu bağlamda, Barker'ın İstanbul panoramaları pitoresk "ayrıntı" ile ideal manzara resimlerinin temsillerini bütünleştirmek yönünde önemli bir aşamayı oluşturur. Farklılaşan bir diğer nokta, çizimlerin yapılma amacıdır. Barker'ın çizimleri ne özel koleksiyonlarda yer almak, ne pitoresk seyahatnameler halinde basılmak ne de Batılı yöneticilere stratejik ve politik amaçlı bilgi oluşturmak için yapılmıştır. Onun çizimleri Osmanlı başkentinin görünüşlerini büyük kitlelere sunmak fikriyle gerçekleştirilmiştir.

İngiliz panoramaları konusunda uzman Scott B. Wilcox'a göre, 19. yüzyılda panoramalar bir anlamda "seyahatlerin yerine geçer ve gazeteleri tamamlayan ekler gibi işlev görür"; bunların "genel kitlelerin sanat ve dünyayı kavramalarına yönelik etkileri, her ne kadar saptaması zor olsa da, çok belirgin olmalıdır."

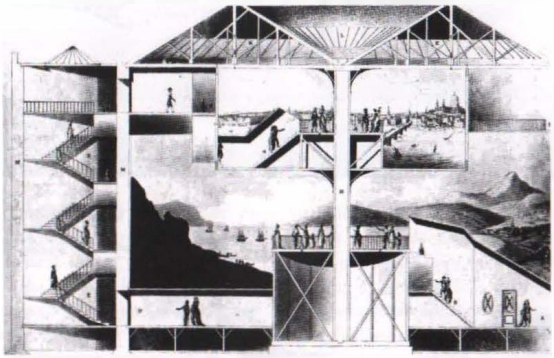

Leicester Meydanı Panoramasının (Panorama Rotunda) mimar Robert Mitchell tarafından yapılmış kesiti.

Plans and Views in Perspective with the Description of Buildings erected in England and Scotland. London: Wilson and co 1801, çizim 14.

LEICESTER MEYDANI PANORAMASI'NDA İSTANBUL SERGİSİ 1801-1803

Osmanlı başkentinden dönüşünde Henry Barker, Leicester Meydanı Panoraması'nda sergilenmek üzere iki adet görünüş üretir: "View of Constantinople and the surrounding country from the Town of Galata" ve "View of Constantinople from the Tower of Leander". Galata'dan panorama, 27 Nisan 1801'de "Alt Gözlem Dairesi"nde sergilenmeye başlanır; Kız Kulesi'nden panorama ise 23 Kasım 1801'de "Üst Gözlem Dairesi"nde açılır.[29] Bu görünüşlerin sergilendiği Leicester Meydanı Panorama Tiyatrosu 1863'te kapatılmış, aynı dış duvarlar içinde bugün ayakta olan Fransız Notre Dame Kilisesi inşa edilmiştir. Özgün panorama binası ile ilgili bilgiler, yapının mimarı Robert Mitchell'in 1801 yılında yayınladığı portfolyo kitabında yer alan bir kesit çizimi ile tanıtım yazısıdır.[30] Bu kaynağa göre, Panorama Rotunda, birbiri içine bindirilmiş iki adet silindirik salondan oluşmaktadır. Dış duvarlara kadar uzanan ve alt daire olarak anılan büyük salon 27,5 metre çapındadır; mekânın kenarlarda yüksekliği 17,3 metredir. Üst daire olarak isimlendirilen ve birincisinin merkezden üzerine oturtulan ikinci salonun kesin boyutları bilinmemektedir. Panorama Rotunda'nın özgün halini bilen ve Barker'ların yakını olan Richard Corner, büyük salonda sergilenen resimlerin 900 metrekarelik bir kanvas alanını kapladığını, küçük salondaki çizimlerin ise yaklaşık 250 metrekare olduğunu belirtir.[31] Her iki resim de yukarıdan cam ışıklıklarla doğal olarak aydınlatılmaktadır. Gösterilere girmek için bir şilin ödeyen izleyicilere, çizimlere dair birer harita verilmektedir. Giriş mekânı dar ve karanlık bir hol şeklindedir; buradan, merdivenlerle her iki salona geçiş vardır. Merdivenler panoramik görüntüyü kesmeden doğrudan sergi dairelerinin ortasındaki gözlem platformuna ulaşır. Geçit mekânlarının karanlığından doğal olarak aydınlatılan salonlara geçiş, panorama deneyiminin daha çapıcı olması ve özel görsel etkiler yaratması için tasarlanmıştır. Her iki salonda yer alan sergilerin temaları birbirinden bağımsız olabilmektedir; iki adet salonun varlığı, hazırlık aşamalarında panoramanın sürekli açık kalmasını sağlamaktadır. Barker panoramalarının listesi üzerine araştırmalarımızda, İstanbul sergisi dışında, her iki salondaki temanın aynı olduğu bir diğer örneğe rastlanmamıştır.[32]

GALATA KULESİ'NDEN GÖRÜNÜŞ

Panorama Rotunda'da gerçekleştirilen bu ilk İstanbul sergisine dair üç adet özgün doküman bulunmaktadır: İki ayrı salon için iki adet yönlenme haritası ve "A Concise Account of the View of Constantinople" başlıklı bir broşür.[33] Dairesel şekilde panoramik görüntünün minyatürünün yer aldığı yönlenme haritaları (anamorphic haritalar) Barker panoramalarında 1787'den beri dağıtılmaktadır. Ancak, sergi broşürünün yayınlanması ilk defa İstanbul görünüşleri ile başlamıştır. "Galata'dan İstanbul'un Görünüşü" için tanıtım broşüründe yer alan genel tarif şu şekildedir:

"Galata Kulesi'nden olan görünüş (Albion değirmenleri Londra için neyse buna benzer bir konumdadır) müthiş imparatorluk şehri İstanbul'u devasa bir yayılımla; sarayı, muhteşem camileri, minareleri ve hamamları,

mezarlıkları ve bütün yapı biçimleri ile sergiler. Liman Galata Kulesi'ne yakındır ve savaş gemileri ile tersane oradadır. İstanbul'un ardında, Marmara ya da Akdeniz görünür; onun da arkasında Üsküdar şehri ve Küçük Asya. Daha uzak bir mesafede her daim karla kaplı Uludağ, antik döneme ait çeşitli manzaralarla belirir;

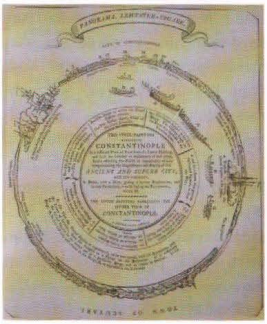

bütün hakkında bir fikir oluşturmak için hepsinin görülmesi gerekir."[34]

"Galata Kulesi'nden İstanbul'un Görünüşü", 1813 yılında, Henry Barker'ın 1799-1800'de yaptığı özgün eskizler üzerinden plakalar halinde basılmıştır. Bu kaynak, Londralıların 1801-1803'te sergide deneyimledikleri görünüşün kapsam ve etkisini anlamak açısından en önemli referanstır.[35] 1813 basımındaki çizimler, "fotografik" kesinlikte imgeler olarak göze çarpar; 1799-1800 İstanbul'u büyük anıtları, evleri, gemileri, hatta yakın planda sokaktaki insanlarıyla beraber gösterilmiştir. Corner'ın verdiği alt dairenin resim alanı ölçüleri basılan resimlerle karşılaştırıldığında, kitaptaki çizimlerin yerinde 14 ila 15 misli büyütülmüş oldukları belirtilebilir. Bu görünüşün özgün mekânında ziyaretçiler üzerinde yarattığı çarpıcı etkiyi hayal etmek çok zor değil; daha önce sergilenen ve genel olarak Britanya'da yer alan tanıdık kent ve mekânlara ait resimlerin aksine, İstanbul panoraması tamamen yabancı ve uzak bir yerin temsili olması açısından etkileyici olmalıdır. Barker'ın panoraması, günümüzde 18. ve 19. yy İstanbul kent topografyasına dair uzmanlığı olan kişiler için bile basılmış haliyle büyük bir bilgi ve esin kaynağı olmayı sürdürmektedir. Bugün Galata Kulesi'ne çıkan bir gözlemci, kentin genel dokusunu değişmiş olarak algılasa bile anıtların doğru şekilde eskize geçirildiğini tespit edecektir. Belki de daha önemlisi, artık yerinde olmayan pek çok yapının yazılı kaynaklardan edinilen bilgiyle çakıştığının fark edilebilecek olmasıdır.[36] İlginç olan, detaylı bir şekilde resmedilmiş birçok yapının Barker'ların dağıttığı haritalarda ve broşürlerde tanımlanmamasının ve numaralandırılmasının yapılmamış olmasıdır. Bu kaynak değeri, Barker panoramaları hakkında önemli bir tespiti yinelemeyi gerekli kılar; çizimler büyük ihtimalle camera obscura gibi belli görsel araçlar vasıtasıyla kâğıda geçirilmiştir. Henry Barker göze görüneni olduğu gibi aktarmaya çalışırken, kendisinin de ne olduğunu bilmediği birçok yapıyı zanaatkârca çizmiştir. Böyle bakıldığında, basılmış çizimler referansı ile "Galata'dan İstanbul'un Görünüşü", Barker'ların "ultra-gerçekçi" yaklaşımları açısından önemli bir referanstır.[37]

Barker Panoraması'nda 1801'de dağıtılan sergi broşüründe detaylandırılan yerler, "dönen dervişler", Türklerin cenazeleri, hamamlar, minareler ve ezana dairdir. Özetle, broşür İstanbul kentinin minyatür bir rehberi olarak topografik tanımlar ve Batılıların merakını cezbeden harem, hamam, dervişler ve mezarlıklar konusunda çok kısa açıklamaları içerir.

KIZ KULESİ'NDEN GÖRÜNÜŞ

Üstte yer alan bu resim İstanbul'u altaki resimden farklı bir bakış açısından sunar; her iki resmin de diğeri için açıklayıcı olması amaçlanmıştır; böylece kamuoyuna bu Antik ve Olağanüstü Kent ile çevresinin bütünüyle algılanması için bir fırsat sağlanmaktadır.[38]

1801-1803 İstanbul sergisinde Üst Sergi Dairesi'nde sunulan ikinci panorama Kız Kulesi'nden bir görünüştür. Bu resim diğerinden farklı şekilde, kenti betimlemenin yanında belirli bir olayı temsil etmektedir: Boğaza açılan Saltanat konvoyu

"Boğaz'ın girişinde bir kayalık üzerinde yer alan Kız Kulesi'nden olan diğer görünüş, bir yabancının kente girişinde gözünün önüne serilen bütün güzelliklere odaklanır ki, söz konusu görünüşle bu muhteşem ve kadim şehir haklı olarak ün salmıştır. Bu parçada Türklerin kılık kıyafeti tam olarak bu çizimlerin yapıldığı zaman orada cereyan eden bir olayla beraber temsil edilmiştir. Büyük Senyör, İstanbul'dan Boğaziçi'ndeki saraylarından birine yol alırken, bir dizi kayığın içinde maiyetindeki bütün memurlarla beraber kulenin çok yakınından geçmektedir."[39]

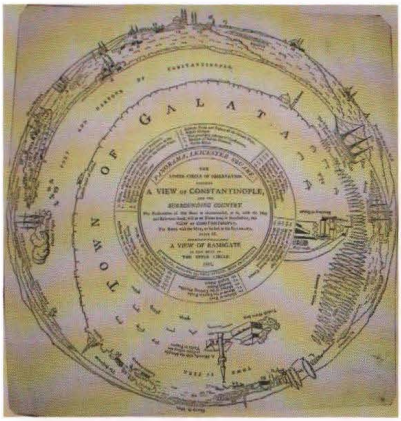

23 Kasım 1801'de üst gözlem dairesinde açılan Kız Kulesi'nden panoramanın anamorphotik yönlenme haritası.

27 Nisan 1801 senesinde alt gözlem dairesinde açılan Galata Kulesi'nden panoramanın anamorphotik yönlenme haritası.

Victoria & Albert Müzesi/Scawright Koleksiyonu

Sergi haritasındaki anamorphotic çizimden Kız Kulesi panoramasının,

Henry Barker'ın Galata'dan İstanbul Panoraması'nın 1813 baskısından plakaların birleştirilmesi ile ortaya çıkan tüm görünüş ve detayı.

Thomas Palser; British Library Kraliyet Koleksiyonu.

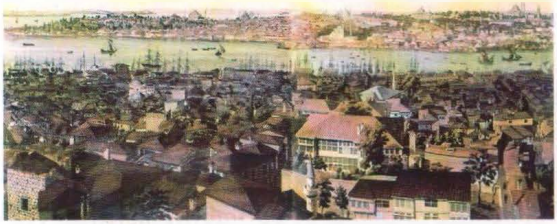

1801 yılı sergi broşürünün kapağı.

Victoria & Albert Müzesi/Seawright Koleksiyonu.

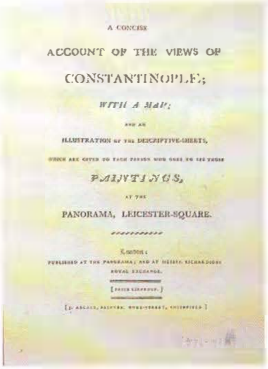

A CONCISE

ACCOUNT OF THE VIEWS OF

CONSTANTINOPLE;

WITH A MAP;

AND AN

ILLUSTRATION OF THE DESCRIPTIVE-SHEET,

WHICH ARE GIVEN ON PAGE PRESENT NOW USED ON THE VIEWS

PAINTING,

AT THE

PANORAMA, LEICESTER-SQUARE.

arka planda şehrin üç kısmını (İstanbul, Galata ve Üsküdar), ön planda ise Kalyonları tarafından top atışlarıyla selamlanan Saltanat geçitini gösteren bir resim olduğu anlaşılmaktadır. Padişahın ismi özellikle belirtilmemiş olsa da, Henry Barker'ın İstanbul ziyaretinin zamanlamasından anlaşılacağı üzere konvoy Sultan III. Selim'e ait olmalıdır. Yönlenme haritasında Saltanat geçitine dair ilginç bilgiler verilmektedir.[40] Buna göre Saltanat kayığının başında yer alan altın kartal heykelciği Venedik elçisi tarafından hediye edilmiştir; Haznedar, Kızlar Ağası ve Harem Ağası ayrı kayıklarla eşlik ederler; Sultan alışkanlığı gereği bir kayıkla gider bir başkasıyla döner- bütün kayıklar harflerle numalandırılmış ve açıklamalar yapılmıştır. Yazının ikinci kısmında detaylarıyla anlatılacağı gibi Kız Kulesi'nden görünüş 1829-30 yılları arasında Londra'da Strand Panoraması'nda tekrar sergilenmiştir. Reinhold Schieffer, 1829-30 sergi broşüründe Kız Kulesi'nden panoramanın bir gravür biçiminde yer aldığı bilgisini vermektedir; bizim araştırmamız kapsamında bu kaynağa ulaşılamamıştır.[41] Bu durumda, Barker'ın yaptığı çizimi dönem ve kapsam olarak kısmen karşılayacak bir resim, Antoine Ignace-Melling'in aynı noktadan yaptığı Saltanat konvoyu olabilir.[42]

1801-1803 SERGİSİNİN BROŞÜRÜ

Barker Panoraması'nda 1801'de dağıtılan sergi broşürü, İstanbul hakkında Londralılara aktarılan genel bilgiler açısından önemli bir kaynaktır. Kentin ve Boğaziçi'nin şematik bir planının ardından yukarıda alıntılanan iki gözlem noktasının tanımı gelir. Kentin Byzantium'dan Osmanlılar tarafından alınmasına kadar geçen tarihi özetlenir. Ardından, genel bir coğrafi tanımla beraber limanın avantajları belirtilir; "Mr Knolles" ve "Baron de Tot"a verilen iki referansla İstanbul'un konumunun dünyayı yönetecek bir şehir için uygunluğu konusunda saptamalar yapılır. "Büyük Senyör"ün sarayının Byzantium'un eski yerinde konumlandığı söylendikten sonra, diğer saraylara dair şu açıklama yapılır: "Yabancı elçilerin her birisinin de sarayları vardır; her Türk'ün bir haremi olabilir, ancak sadrazamın bir sarayı yoktur."[43] Ardından camiler gibi anıt ve yerlerin isimleri numaralandırılmış olarak listelenir; 33 adet yer ve mekân ismi kaydedilmiştir.[44] Broşürde yer alan mekân isimleri: Divan, Yeşil Köşk (Yalı Köşkü), Ayasofya, Sultanahmet, Babıâli, Yeni Cami, Çemberlitaş, Nur-u Osmaniye, Valide Han, Büyük Yeni Han, Küçük Yeni Han, Beyazıd Camii, Eski Saray, Süleymaniye, Yeniçeri Ağasının Köşkü, Şehzade, Yedikule, Fatih Camii, Sultan Selim Camii, Eyüp, Kaptanpaşa'nın Haremi, Dönen Dervişlerin Dergâhı, İsveç Sarayı, İngiliz Sarayı, Galatasaray, Topçu Kışlası, Kız Kulesi, Prens Adaları, Lord Elgin'in Yalısı, Galata Mezarlığı, Uludağ, bir Türk hamamı ve minare. Detaylandırılan yerler, "dönen dervişler", Türklerin cenazeleri, hamamlar, minareler ve ezana dairdir. Özetle, broşür İstanbul kentinin minyatür bir rehberi olarak topografik tanımlar ve Batılıların merakını cezbeden harem, hamam, dervişler ve mezarlıklar konusunda çok kısa açıklamalar içerir. 1801-1803 İstanbul sergisi ile beraber Barker Panoraması'nın temsil ortamı 1863'te kapanmasına kadar değişmeyecek şekilde belirginleşir: Panorama çizimleri, yönlenme haritaları ve sergi broşürü. Bu açıdan Barker Panoraması, Londra'daki diğer panorama tiyatrolarından ayrışır: "Leicester Meydanı Panoraması hiçbir zaman benzer sergilerin izleyici çekmek için başvurdukları parıltılı yeniliklere ve gimiklere ya da resim dışı saptırmalara yeltenmemiştir."[45]

1801-1803 sergisinin İstanbul imgesini oluşturma ve gerçekçilik iddiası konusunda başarısını göstermek açısından, Reinhold Schiffer'in aktardığı John Cam Hobhouse'un izlenimleri anlamlıdır. Daha önce Barker Panoraması'nda İstanbul sergisini görmüş olan Hobhouse, 1810'da Galata Kulesi'ni kendisi ziyaret ettiğin-

de Barker'in çizimlerinin kesinliğini bir kez de yerinde takdir etme imkânı bulduğunu söyler.[46] Söz konusu başarı, Londra panoramaları açısından Barker'ın 1799-1800 senelerinde yaptığı eskizlerin 1840'lara kadar uzanan süreçte İstanbul'un popüler imgesini oluşturmayı sürdürmesinde de izlenebilir. 1801-1803 sergisinden sonraki dönemde Londra panoramalarında İstanbul sergileri konusuna, gelecek sayıda yazının ikinci bölümünde devam edilecektir.

NAMIK ERKAL
ODTÜ MİMARLIK BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Michael Angelo Titmarsh, *Notes of a Journey from Cornhill to Cairo by way of Lisbon, Athens, Constantinople and Jerusalem*, London: Chapman and Hall, 1848, s. 98-99. Bu kitabın, W.M. Thackeray adıyla, *Eastern Sketches: A Journey from Cornhill to Cairo* başlığıyla ispiki basımları yapılmıştır. Alıntıdaki vurgular tarafımızdan yapılmıştır.

2 Stephan Oettermann, *The Panorama* (çev. D.L. Schneider), New York: Zone Books, 1997, s. 127-131.

3 Thackeray'nin, Stanfield'in resimleri için diorama tanımını da kullanması konusu tartışmalıdır. Diorama 1820'lerden sonra Londra'da yaygınlık kazanmış olsa da, Stanfield'in resimleri hareketli panoramalar başlığına girmektedir.

4 1787 tarihli patent metninde, Robert Barker icadını "N'ature à Coup d'Oeil" olarak isimlendirmiştir. George Richard Corner 1857 tarihli makalesinde, Barker'ın klasik dil üzerine çalışmalar yapan arkadaşlarına başvurduğunu, onların kendisine "çok vurgulu ve yerinde panorama ismini" önerdiklerini anlatır. George Richard Corner, "The Panorama: with Memories of its Inventor Robert Barker and his son the Late Henry Aston Barker", *Art Journal*, February, 1857, s. 6. Oettermann (1997, 101), panorama isminin basılı olarak ilk defa *London Times*'ın 1792'de yayınlanan bir makalesinde rastlandığını belirtir.

5 Panorama eskizlerinin kanvasa aktarılması teknikleri için bakınız, Oettermann (1997, 54-55) ve Bernard Comment, *The Panorama*, London: Reaktion Books, 2004.

6 İdealı peyzaj resimlerinden pitoreske geçiş için bakınız, Oettermann (1997, 5-38).

7 William Uricchio, "Panoramic Visions, Status, Movement and the Redefinition of Panorama", http://www.let.uu.nl/~William.Uricchio/personal/panorama2.html

8 Scott B. Wilcox, "Unlimiting the Bounds of Painting", Ralph Hyde(ed) *Panoramania: the Art and Entertainment of the "all-embracing" view*, London: Trefoil Publications, 1988, s. 13.

9 Barker'ların yaptığı gibi, aynı kanvas kullanılarak yeni panorama resimlerinin çizilmesi olağan bir pratiktir. Küçük kanvaslara yapılan panoramaların başka şehirlerde sergilenmek üzere taşınmasına da rastlanmaktadır. Bu açıdan çok az sayıda ö.zgün panorama resmi korunabilmiştir. Bilgi, genel olarak sergi broşürlerinden edinilebilmektedir.

10 Christine Boyer, *City of Collective Memory: its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, Mass: MIT Press, 1996; Jonathan Crary, *Techniques of the Observer: on Vision and Modernity in the 19th century*, Mass: MIT Press, 1992.

11 Panorama binaları ve kütüphane, hapishane ve hastaneler gibi benzer merkezi yapı tipolojilerini, M. Foucault'un felsefesine referansla yorumlayan ilk araştırmacılardan birisi S. Oettermann'dır (1997, 39-47).

12 Angela L. Miller, "The Panorama, the Cinema and the Emergence of the Spectacular", *Wide Angle*, 18, 2, (April 1996), s. 34-69.

13 "Panoramania" 1988 senesinde Londra'da Barbican galeride gerçekleştirilen sergiyle ve onun kataloğunun başlığıdır, Hyde (1988).

14 Londra panoramalarının kronolojik gelişimi ve 1863 sonrasında bu tür gösterilerin kârlı olmaktan çıkması üzerine bakınız, Oettermann (1997, 99-142); Comment (2004, 23-28).

15 Reinhold Schiefler, *Oriental Panorama: British Travellers in the 19th century Turkey*, Amsterdam: Rodopi Editions, 1999, 145-149.

16 Oettermann (1997, 118), Spring Gardens'taki sergi salonunun Barker'ların panoramasıyla karşılaştırıldığında küçük bir mekân olduğunu ve hatta yarı dairesel bir sergi duvarı bulunduğunu belirtmektedir.

17 Oettermann (1997, 103).

18 Barker'ın İndesi Wilcox'tan (1988, 36) alıntılanmış, vurgular tarafımızdan yapılmıştır.

19 Henry Aston Barker, 12 yaşında ilk panoraması olan 1786 tarihli "Edinburg'un Calton Tepesi'nden Görünüşü"nü çizerek kariyerine başlamıştır. Daha sonra güzel sanatlar eğitimi almıştır; sınıf arkadaşları arasında ünlü ressam J.W.M. Turner'ın da olduğu bilinmektedir.

20 Corner (1857, 10).

21 Schiffer (1999, 146).

22 Henry Barker'ın panorama çizimi yapmak için 1802'de gittiği ikinci şehir Paris'tir, burada, panoramaları devlet propogandası olarak kullanmak isteyen Napoleon tarafından kabul edilmiştir.

23 Lord Elgin Lusieri'ye Palermo'da Lord ve Lady Hamilton vasıtasıyla karşılaşmıştır; Theodore Vrettos, *The Elgin Affair: The Abduction of Antiquity's Treasures and the Passions it aroused*, London: Arcade, 1997; Lusieri için bakınız, C.J.M. Williams "Lusieri's Surviving Works", *The Burlington Magazine*, 124, 953, (August 1982) s. 492-497; Fabrizia Spirito, *Lusieri*, Napoli: Electa, 2003.

24 Vrettos (1997).

25 Corner (1857, 18).

26 Oettermann (1997, 30).

27 Comment (2004, 78).

28 Ferdinand von Gudenus Avusturya Elçiliği'nde sekreter olarak ve 1739-1740 barış anlaşmasında görev almıştır. Gudenus'un İsveç Millî Kütüphanesi'nde yer alan orijinal eskizleri, 1742 tarihli *Collection des Prospects et Habillements en Turquie* adlı kitapta basılmıştır; Giovanni Francesco Rossini, Venedik Elçiliği'nde askerî ataşe olarak görev yapmıştır. Rossini 1720'lerde Çanakkale Boğazı'nı nirbilimsel tekniklerle üretilen haritalarını çıkarmıştır. Rossini'nin üç adet İstanbul resmi vardır; bunlardan iki metre uzunluğunda ve üzerinde 130'dan fazla yer adı not edilmiş olan İsveç Elçiliği'nden Haliç'e doğru bakış özellikle önemlidir; bu çizim özel bir koleksiyonda bulunmaktadır.

29 Galata Kulesi'ndenolan panorama 15 Mayıs 1802 tarihine kadar, Kız Kulesi'nden olan ise 14 Mayıs 1803'e kadar sergilenmeye devam edilmiştir; Hyde (1988).

30 Robert Mitchell, *Plans and Views in Perspective with the Description of Buildings erected in England and Scotland and also an essay to elucidate the Grecian, Roman and Gothic Architecture accompanied with designs*, London: Oriental Press, 1801, Plate 14.

31 Corner (1857, 6).

32 Kız Kulesi'nden Görünüş'ün yönlenme haritası üzerinde her iki panoramanın "birbirini anlatım açısından tamamladığı, böylece kamuoyuna bu antik ve modern kentin ve çevresinin muhteşemliğini ve güzelliğini kavraması için önemli bir olanak sunduğu" belirtilmektedir.

33 Burada kullanılan tanıtım haritalarının bulunduğu koleksiyonlar: "Galata'dan Görünüş" için British Library kopyası. "Kız Kulesi'nden Görünüş" için Victoria and Albert Müzesi Searight Koleksiyonu'ndaki kopya; sergi broşürü ise British Library kopyasıdır. Tanıtım haritalarında kullanılan anamorphotic çizim tekniği 1820'lere kadar kullanılmış, daha sonra ikili olarak resmedilen yatay çizimlere geçilmiştir.

34 *A Concise Account of the View of Constantinople, with a Map, and an illustration of the descriptive-sheets, which were given to each person who goes to see those paintings, at the panorama, Leicester Square*, London: published at the panorama, J. Adland, 1801, s. 1. Henry Barker'ın panorama çizimini yapmış zamanda Galata Kulesi bugünkünden farklıdır. Günümüzde kullanılan "panoramik" balkon, II. Mahmud dönemindeki restorasyon sırasında yapılmıştır. Barker'ın çizim yaptığı Galat Kulesi'nin baloş nokası, süreldi pencereli bir ahşap struktür ve dört köşede yer alan çıkmalardan oluşmaktaydı. Kulenin bu halinin en iyi görünürlüğü kaynaklardan hirisi, Antoine Ignace Melling'in çizimleridir, *Voyage pittoreaque de Constantinople et des rives du Bosphore: D'apres les dessins de M. Melling. Publié par M.M. Treuttel et wurtz*, İstanbul: Haşet, 1970.

35 *A Series of Eight Views forming a Panorama of the celebrated city of Constantinople and its environs taken from the town of Galata by Henry Aston Barker and exhibited in his great rotunda, Leicester Square*, published in January 1st 1813, Thomas Palser, Henry Aston Barker. Çizimler 57,8'e 57 santimlik sekiz çizim halinde yayınlanmıştır. Eğer bunlar Barker'ın özgün eskizleri ile aynı boyutlarda idiyse, Panorama Rotunda'ya 1:14'e 1:15 ölçeğinde büyütülerek işlenmiş olmalan gerekir.

36 Barker'ın panoramasının basılmış halini kent tarihi aşısından kaynak olarak vurgulayan ilk eserlerden birisi, Sedad Hakkı Eldem, *İstanbul Anıtları*'dır, 1970. Çizimlerde tarihi yarımada kıyısında yer ve binaların *Boğaziçi Defterleri* gibi yazılı kaynaklarda verilen bilgiyle çakışması konusunda bakınız, Namık Erkal, "Haliç Extra-mural Zone: a Spatio-Temporal Framework for Understanding the Architecture of the Istanbul City Frontier," yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ: Mimarlık Bölümü, 2001.

37 "Ultra-gerçekçilik" tanımını Ralph Hyde, Barker'ların 1792-93 Londra panoramasının tıpkıbasımına referansla kullanmıştır; Ralph Hyde, *London: From the Roof of the Albion Mills: a Facsimile of Robert and Henry Aston Barker's Panorama of 1792-3*, London: Guildhall Library Publications, 1988, s. 1. Henry Barker'ın az sayıda korunmuş orijinal eskizleri de bu yönde bir yorumu desteklemektedir: örnek olarak Victoria & Albert Müzesi'nde yer alan 1802 tarihli Paris panoraması çizimleri verilebilir.

38 Serginin yönlenme haritasından alıntı.

39 *A Concise Account* (1801, 2).

40 Melling (1970, resim 12).

41 Schiffer (1999, 146).

42 Antoine Ignace Melling, Vue de Constantinople, 1795-1803; Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore, Paris, 1819.

43 *A Concise Account* (1801, 2).

44 33 başlığımızın 29'uroma rakamları, son üçü asterisklerle verilmiştir.

45 Wilcox (1988, 36).

46 Schiffer (1999, 146).

NİZAMNAME DIŞI BİR EVLİLİK

ŞEHZADE SAYILMAYAN İKİ ÇOCUK

YRD. DOÇ. DR. CEVDET KIRPIK

II. Meşrutiyet döneminde hanedan ailesinin hukuku yeniden tarif edilmiş, yaptırım gücü çok etkili mevzuat hükümleri yürürlüğe konmuştu. Yeni nizamnamenin uygulanmasına ise ayrı bir özen gösterilmişti. Bu çerçevede evlilik izni alamayan Abdülkadir Efendi evlenmekte ısrar edince, doğan çocukları kan bağı dikkate alınmaksızın hanedan mensubu sayılmamışlardı. Ancak önemle belirtilmelidir ki; şehzadenin evliliği sadece hanedan hukuku açısından geçersiz sayılmış, medeni hukuk açısından herhangi bir geçersizlikten söz edilmemişti.

Şehzade, "askeri kaymakamlığından" emekli merhum Şerif Bey'in küçük kızı Macide Hanım'la "izdivac niyetinde olduğundan bahisle" padişahın iznini almak için "Hanedan-ı Saltanat Umurunun Rüyetine Mahsus Meclise" müracaat etti. Meclis, şehzadenin evlilik başvurusunu görüşmek üzere toplandı. Macide Hanım'ın "hâl ve mevkiinin" Osmanlı hanedanından biriyle evlenmeye müsait olup olmadığı ve şehzadenin onunla evlenmesinin "hanedan-ı saltanatın şan ve şerefiyle" uyuşup uyuşmayacağı tartışıldı.[1]

Macide Hanım'la evliliği sorun olan II. Abdülhamid'in Bidar Hanım'dan olan oğlu Abdülkadir Efendi.

Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdulhamid (Hatıralarım).

Bir şehzadenin evlilik başvurusu, evleneceği kızın nitelikleri, belki de Osmanlı tarihinde ilk kez bir meclis tarafından tartışılıyordu. Alınacak karar ve kararın uygulanması da yine muhtemelen Osmanlı tarihinde bir ilk olacaktı.

Şehzade, evlenmek için neden padişah ve meclisten müsaade almak zorundaydı? Macide Hanım'ın "hâl ve mevkii" hanedandan biriyle evlenmeye uygun bulunmazsa ne olacaktı? Hanedan üyelerinin kiminle evleneceği neden kontrol ediliyordu? Bu çalışmada, önce II. Meşrutiyet döneminde hanedan aile hukukuyla ilgili yapılan düzenlemelerden bir kısmına değinilecek, ardından yukarıdaki soruların cevabı ve bu çerçevede evlilik müracaatının sonuçları üzerinde durulacaktır.

1913'te Osmanlı hanedan hukukuyla ilgili yeni bir düzenlemeye gidildi. Çıkarılan nizamnameyle hanedanın evlilik ve boşanmalarına dair kurallar detaylı bir şekilde açıklandı. Hükümler, eski uygulamalar ile yeni usullerin karışımından oluşmaktaydı. Bu çerçevede hanedanın evlilikleri kontrol altına alınmaya çalışılıyor, şehzade ve sultanların evleneceği adayların özenle seçilmesi amaçlanıyordu. Nizamnamenin içeriğinde yalnız evlilikle ilgili hususlar değil, boşanmaya dair usuller de yer almaktaydı. Düzenlemeyle hanedan mensuplarının nizamname hükümlerine uyması isteniyor, konu titizlikle takip ediliyordu.

Nizamname kim tarafından, niçin hazırlandı? Evlilik ve boşanmalarla ilgili hususların nizamnamede yer almasının sebebi neydi? Nizamname hükümleri nasıl uygulandı? "Hanedan-ı Saltanat Azasının Hâl ve Mevkileri ile Vazaifini Tayin Eden Nizamname" adıyla hazırlanan nizamname, padişahın 3 Teşrinievvel 1329/16 Kasım 1913 tarih ve 243 sayılı iradesiyle yürürlüğe girmişti.[2] Kanun niteliğinde olmadığı için "esbab-ı mucibe layihası" bulunmayan nizamnamenin hazırlanma sebebine doğrudan ulaşılamamakla birlikte, değişik vesilelerle bazı bilgiler edinilebilmektedir. Nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle ilgili iradede; "hanedan-ı saltanat-ı seniyeye ait hususat ve muamelatın

temin-i intizam ve etradı zımnında bazı kavaid ve zavabıta rabtı muktezi görünmesiyle olbabda tanzim ettiril(...)"diği yazılıdır. Nizamnameyle, hanedana ait hususların belirli bir düzen ve intizama sokulması amacı güdülmüştür. Böylece, hanedan üyeleriyle ilgili birtakım hususlarda nızamnameyi hazırlayan yahut hazırlatanları rahatsız eden bazı meselelerin halledilmesi planlanmaktaydı. Hanedan üyelerinin durumuyla ilgili aksayan meseleler nelerdi?

Ocak 1913'te Babıâli baskınıyla yönetimi tamamen devraldıktan sonra hanedan işlerini düzene koymak için girişimlere başladı. Bu sırada saraya damat olmaya hazırlanan Enver Paşa'nın etkisi ve nihayet Sadrazam Sait Halim Paşa'nın girişimiyle nizamname hazırlandı. Nizamname hükümleri oluşturulurken, eskiden gelen birtakım uygulamaların yanında Avrupa'daki hanedan nizamnameleri de incelenmişti.[5]

Hanedan mensuplarının eskiye oranla sayıca artması ve bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaları, devrin sosyal ve kültürel şartları, nizamnamenin hazırlanmasında etkili olmuştu. II. Meşrutiyet'le birlikte hanedan üyeleri halkın gözünde itibar kaybetmeye başladı. Eğitimdeki yetersizliklerle Abdülhamid zamanında kapalı bir hayata mahkümiyet, itibar kaybına zemin hazırlayan en önemli sebeplerdendi. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ülkede esmeye başlayan hürriyet havası ve II. Abdülhamid'in otoritesinin kırılması, mensupların toplumsal hayata daha yoğun bir şekilde katılmalarına sebep oldu. Bu gelişmelerin sonucunda halk ve devlet adamları, hanedan üyelerinin durumunu yakından görmeye başladılar. Bir yandan tahsisatlarının yetersizliği nedeniyle geçim sıkıntısı yaşamakta olan hanedan üyeleri, bir yandan da yapıp ettikleriyle tepkilere neden olmaktaydılar.[4]

Durumun düzeltilmesi için çeşitli fikirler ortaya atıldı. İttihad ve Terakki yöneticililerinden saray bürokratlarına ve Garpçı düşünürlere kadar pek çok kişinin meselenin düzeltilmesine yönelik düşünceleri vardı. İttihad ve Terakki Partisi, 23 için padişaha müracaat etmeleri. 2. Padişahın evliliğin uygunluğunu Hanedan Umurunun Rüyetine Mahsus Meclise sorması.[6] 3. Meclisten izin çıkması halinde padişahın nikâh kıyması için şeyhülislama izin vermesi. 4. Şeyhülislamın, sultanların izdivacının icrası esnasında boşanma yetkisini padişaha veren vesikanın eşlere kendi huzurunda imzalattırması. Ardından padişahın vekâleti kabul ettiğine dair ifadeyi yazması.[7] 5. Nikâhın şeyhülislam tarafından

İT, 23 Ocak 1913'te Babıâli baskınıyla yönetimi tamamen devraldıktan sonra hanedan işlerini düzene koymak için girişimlere başladı. Nizamname, damatlığa hazırlanan Enver Paşa'nın etkisi ve Sadrazam Sait Halim Paşa'nın girişimiyle hazırlandı. Nizamname hükümleri oluşturulurken eskiden gelen uygulamaların yanında, Avrupa'daki hanedan nizamnameleri de incelenmişti.

"Askeri kaimakamlığından mütekaid Şerif Beyin küçük kerimesi, Abdülkadir Efendinin dördüncü zevcesi Macide Hanım oğullarıyla beraber Budapeşte'de."

Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*

Nizamnamede, hanedanın aile hukukuyla ilgili hususları itina ile düzenlendi. Konunun teftiş ve takibi öncelikle, ailenin reisi olması nedeniyle padişaha aitti. Nitekim bu durum birinci maddede padişahın bütün hanedan üyeleri üzerinde "(...) bir teftiş ve nezaret ve inzibat hak ve salahiyetini haiz (...)" olduğu şeklinde belirtiliyordu. Üçüncü madde ise, hanedan üyelerinin evlenmelerini padişahın iznine bağlamaktaydı. Sultan ya da şehzadeler kaç yaşında olurlarsa olsunlar padişahın iznini almadıkça evlenemezlerdi.

Nizamnameye göre hanedan üyelerinin nikâhları özet olarak şu işlemlerden geçerek sonuçlanacaktı: 1. Şehzade ve sultanların evlilik izni "usul-ü şerıyesine tevfikan icra" edilmesi. 6. Nikâh evrakının ilgili sicillere işlenmesi.[8]

Evliliğin kurulması ve sona ermesiyle ilgili hükümler ana hatlarıyla bu şekildeydi. Ancak şehzadelerle sultanların nikâh işlemlerindeki bazı farklılıklar dikkat çekicidir. Nizamnamede, evliliğin sona erdirilmesi konusunda sultanlara bir ayrıcalık verilmekteydi. Boşanma haklarını ellerinde bulunduran sultanlar, bu hususta yetkilerini padişaha devretmekteydiler. Böyle bir hükmün konulmasındaki amaç muhtemelen boşanmalardaki keyfiliği önlemekti. Boşama yetkisi sultanlara verilerek onların damatlar karşısında daha güçlü olması sağlanmaktaydı. Bu durum haneda-

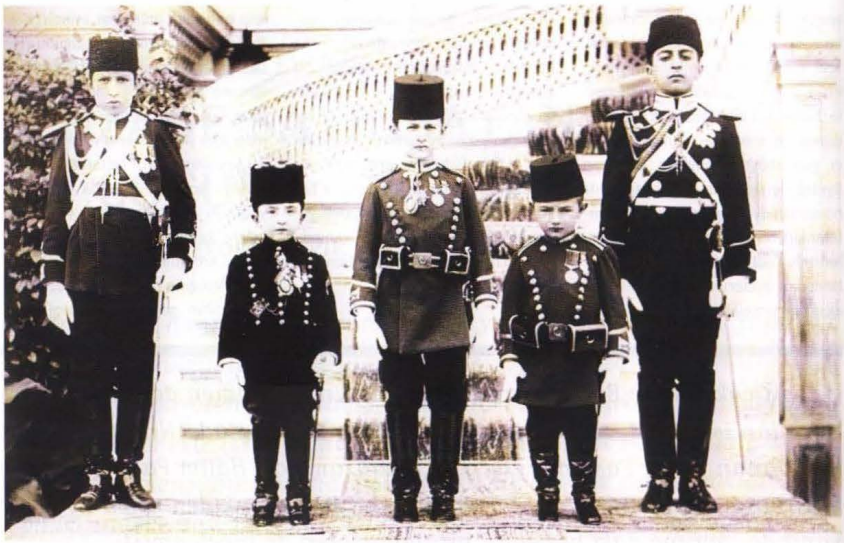

Üç Osmanlı şehzadesi: Abdürrahim Hayri Efendi, Mehmed Celaleddin Efendi, Mehmed Abdülhalim Efendi.

Boğos Talukyan'ın fotoğrafı, 1900
Bahattin Öztuncay, *Hâtırât-ı Uhuvvet*

nın itibarı açısından da önemliydi. Şehzadeler ise boşama yetkisi kendilerinde olduğu için eşleri karşısında hukuken zaten güçlüydüler. Belki de bu sebeple, nizamnamede sultanların aksine şehzadelerin evliliklerinin nasıl sonuçlanacağına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı.

Nizamnamenin 1. maddesinde yer alan, evliliklerin izne tabi olması ilgi çekici olmakla birlikte, aslında yeni bir uygulama değildi. Örneğin sultanların evliliği, devletin kuruluş döneminden itibaren padişahların izniyle gerçekleşmekteydi. Önceleri padişahlar, kızlarını ya da kız kardeşlerini komşu devlet/beyliklerin yöneticileriyle ve daha çok da önde gelen devlet adamlarıyla evlendirmekteydiler. 16. asrın başlarından itibaren ise evlilikler sadece Osmanlı devlet adamlarıyla yapılmaya başlandı.[9] Padişahlar yalnız kendi kızlarını değil, diğer sultanları evlendirme sorumluluğunu da üstlenir, hatta damadın kim olacağını da hükümdarın kendisi belirlerdi.[10] Yıllar geçip II. Abdülhamid devrine gelindiğinde bu anlamda değişen fazla bir şey olmadı. Bu dönemde de sultanlar, padişah tarafından evlendirildi, düğün masrafları ve çeyizleri ile ikametgâhları da saray tarafından karşılandı.[11]

Abdülhamid zamanında damatların tahsil görmüş, "asalet ve nezahet sahibi, hatta güzel gençlerden seçilmesine dikkat edilmiş idi." 31 Mart Vakası'ndan sonra tahtı devralan Mehmet Reşad da kendisinden evvelkiler gibi hanedana mensup kızları evlendirmeyi düşünmüştü çünkü ailenin reisi sıfatıyla onlara bir nevi "babalık" yapması gerekiyordu.[12] Fakat padişah, II. Abdülhamid kadar kudretli değildi. Bu noktada, sultanların evliliklerine başka odaklar müdahale etmeye başladı. II. Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi, Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Emine Naciye Sultan'la nişanlanmıştı.[13] Fakat bu nişanlılığın evliliğe dönüşmesi, İttihad ve Terakki yönetimi ve askeriyenin girişimleriyle engellenmiş, Naciye Sultan Enver Paşa'yla evlenmişti.[14] Evlilik, neticede padişahın onayıyla gerçekleşmiş olsa da İttihad ve Terakki yönetiminin bu hadisede oynadığı rol ortadaydı.

Sultanların evliliğinin uzun yıllar boyu belirli usullerle gerçekleştiği göz önüne alındığında, izin maddesinin nizamnamede yer alması, teamülün yazıya geçirilerek sağlama alınmasından fazla bir şey ifade etmemekteydi. Ancak nizamnamenin aile hukukuyla ilgili kısımları, sultanlardan çok şehzadelerin evliliklerini kontrol etme ve düzene koyma hedefine yönelikti. Düzenlemeden önceki zaman diliminde şehzadelerin evlilikleri de benzer şekilde muhtemelen padişahın onayına bağlıydı ya da en azından padişaha rağmen evliliğin gerçekleşme ihtimali düşüktü. "Kafes sistemi"nden dolayı bir nevi hapis hayatı yaşayan şehzadeler, 16. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıla kadar sadece cariyelerle münasebette bulunur,[15] fakat çocuk sahibi olamazlardı.[16] Buradaki sistem şüphesiz padişahın izniyle işlemekteydi. 19. yüzyılda kafes sisteminden vazgeçilmesiyle birlikte şehzadelerin bir kısmı saray dışında kendilerine tahsis edilen yerlerde yaşamaya başladılar. Sayılarının her geçen gün artmasının yanında, şehzadeler II. Meşrutiyet'in ilanıyla Abdülhamid zamanındaki sıkı takibattan da kurtulmuş oluyorlardı. Önceki dönemde çeşitli nedenlerle sarayın kontrolünde olan şehzade evliliklerinin kontrolden çıkma ihtimalinden dolayı, 1913 yılında düzenlenen nizamnameye bağlayıcı hükümler konulmuş olmalıydı çünkü Meşrutiyet dönemindeki hürriyet ortamı ve değişen şartlar, hanedan mensuplarını eskisi kadar kontrole müsait değildi. Bu nedenle yöneticilerin işi kendi kaderine terk etmeye niyetleri yoktu. İşte bu çerçevede, bir şehzadenin evlilik başvurusu ve

sonuçlarıyla ilgili oldukça ilginç gelişmeler yaşandı.

Nizamnamenin yürürlüğe konmasından bir süre sonra II. Abdülhamid'in oğlu olup, 16 Ocak 1878 tarihinde[17] Bidar Kadın Efendi'den doğmuş bulunan[18] "şehzade devletlu necabetlu Abdülkadir Efendi hazretleri askeri kaimakamlığından mütekaid müteveffa Şerif Beyin küçük kerimesi Macide Hanım'la izdivac niyetinde olduğundan bahisle (...)" yine nizamname ile kurulan Hanedan-ı Saltanat Umurunun Rüyetine Mahsus Meclis'e müracaat etti. Aslında yukarıda belirtildiği üzere izin, 3. madde hükmünce padişahtan alınacaktı. Fakat izin için takip edilecek yol ve yöntemler 5. maddeye sonradan ilave edildi. İlgili bölüm, 16 Kasım 1913'te yürürlüğe giren nizamnameye iki aydan fazla bir zaman geçtikten sonra, 25 Ocak 1914 tarihinde eklendi.[19] Buna göre şehzade ve sultanların evlilik başvuruları, padişah tarafından Hanedan Umurunun Rüyetine Mahsus Meclis'e sorulacak, sonra uygunluk kararı Mabeyn Başkitabeti tarafından taraflara yazılı olarak bildirilecekti. Söz konusu meclisin başkanlığı padişaha veya vekâleten veliahd-ı saltanata aitti. Meclis, veliahd-ı saltanatın yanında sadrazam, harbiye nazırı, şeyhülislam ile padişahın seçeceği üyelerden oluşmaktaydı. Padişah, meclisin başkanı olması hasebiyle doğal üyeydi. Meclisin raportörlüğünü ise mabeyn başkâtibi yapmaktaydı.[20]

Burada, 3. maddede yer alan evlilikler in padişah iznine tabi olması konusu kayda bağlanmış bulunmaktaydı. Bu hükümle izin konusunda padişahın yalnız başına karar vermesi engelleniyor, meclise danışmak adeta zorunlu hale getiriliyordu. Halbuki 22. maddede bir meselenin meclis gündemine gelmesi için; padişahın kendi kararı ya da veliahd-ı saltanatın veya sadrazamın arz ve takriri gerekliydi. Öyle anlaşılıyor ki, nizamnamenin 5. maddesine ilave yaparak evlilik izinlerinde meclis kararını ekletenler, bu işi padişahın tekeline bırakmak istemiyorlardı.[21] Nizamnameye böyle bir maddenin eklenmesinde kim ya da kimler, neden etkili olmuştu?

Said Halim Paşa. Enver Paşa'nın etkisi ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın girişimiyle hanedan işlerini düzenleyen nizamname hazırlanır.

wikipedia

Maddeye böyle ilave bir hükmün konulmasında nizamnamenin hazırlanmasını sağlayan İttihad ve Terakki Fırkası ve bilhassa Enver Paşa'nın etkili olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. Çünkü Enver Paşa, maddeye söz konusu kısmın ilavesinden bir süre önce, 1 Ocak 1914'te harbiye nazırlığına tayin edilmiş, ardından da Naciye Sultan'la evlenerek hanedana damat olmuştu.[22] Maddeye yapılan ilavenin, paşanın harbiye nazırı olmasının hemen ardından gerçekleşmesi bir tesadüf gibi görünmemektedir. Çünkü nizamnameye göre, harbiye nazırı tıpkı padişah, veliahd-ı saltanat, sadr-ı azam ve şeyhülislam gibi meclisin doğal üyesiydi. Böylece Enver Paşa artık isterse hanedan evliliklerine müdahale edecek, daha doğrusu kendisinden izinsiz herhangi bir evliliğin gerçekleşmesi pek mümkün olmayacaktı. Ne de olsa o Osmanlı ailesinin damadı idi. Netice itibariyle daha önce meclis gündemine gelmeden verilebilecek izin, artık Enver Paşa'dan habersiz gerçekleşemiyor, bütün imparatorlukta söz sahibi olan paşa, böyle bu hususa da el atmış bulunuyordu.

Bundan böyle evliliklerin uygunluğu tek başına padişahın kararına bağlı olmadığından, Abdülkadir Efendi müracaatı meclise yapmıştı. Meclis, "badezin hanedan-ı saltanat-ı seniye azasının izdivacları emrinde (...)" dikkate alınacak öncelikli olmazsa olmaz şartın, "kefaet (denklik)" olduğunu belirterek, Macide Hanım'la evliliğe karşı çıktı. Ayrıca Macide Hanım'ın "hal ve mevkiinin" hanedan üyesinden biri ile "izdivaca müsait derecede bulunmadığına ve şehzade-i müşarünileyhanın anınla izdivacı hanedan-ı saltanatın şan ve şerefiyle gayr-i mütenasip olacağına Meclis-i âli-i mezkurece kanaat hâsıl (...)" olmuştu. Meclis kararı, padişah iradesiyle Şehzade Abdülkadir Efendi'ye ve sadaret makamına tebliğ edildi.[23]

Belgelerde Macide Hanım'ın şehzadeye uygun bir eş olarak kabul edilmemesinin nedenine dair başkaca bir bilgi bulunmamaktadır. Acaba şehzadelerin saray dışından evlenmeme geleneğinin çiğnenme endişesi, bu iznin verilmemesi üzerinde etkili olabilir miydi? Uzun yıllar boyu Osmanlı padişahlarının cariyelerle evlenme[24] ve onlardan çocuk sahibi olma geleneği bulunmaktaydı. Padişahlar, yerli elit tabakadan kızlarla ve yabancı prenseslerle evlenmemeye özen göstermişler, evlenenler de onlardan çocuk sahibi olmaktan kaçınmışlardı. Bununla, evlenilecek kızın ve ailesinin padişah ve hanedan üzerinde oluşturması muhtemel politik ağırlığın ve birtakım siyasi arzuların engellenmesi gibi amaçlar güdülmekteydi.[25] Padişahlar, cariyelerle evlenmek suretiyle otoritelerinin sarsılmasına yol açabilecek bir durumun önüne geçmiş oluyorlardı. Bu gelenek, 20. yüzyıla gelindiğinde bu şekliyle sürüp gitmekteydi.[26]

Şehzadeler, daha önceleri Çerkez, Gürcü ve Abazaların da içinde olduğu muhtelif milletlere mensup cariyelerle evlilik yaparken, 19. yüzyıldan itibaren ekseriyetle Kafkasya kökenlilerle ve özellikle de Çerkez kızlarıyla evlenmeye başladılar.[27] Örneğin Abdülmecid'in[28] ve onun oğlu II. Abdülhamid'in kadınları ve ikballeri Çerkez'di. Vahdettin'in kadınlarından biri hariç diğerleri Kafkasya kökenliydi.[29] Imparatorluğun sonuna doğru şehzadeler, saray terbiyesi

görmüş ve çoğunlukla kendi ailesini unutmuş kızlarla evlenmekteydiler.[30]

Abdülkadir Efendi'nin geleneği terk ederek dışarıdan bir kızla evlenmesinin, yukarıda zikredilen birtakım mahsurları doğuracağı düşünülmüş olabilir. Bunun yakın bir örneği, II. Abdülhamid'in sarayda görevli bulunan kayınpederi Albus Bey'le ilgili yaşanmış, padişah zor durumlara düştükten sonra ondan güçlükle ve ancak bir tertip düzenleyerek kurtulabilmişti.[31] Gerçi Abdülkadir Efendi, ekber ve erşed sistemine göre 8. sırada[32] olup, padişah olma ihtimali zayıftı ama izin verilmesi halinde emsal teşkil etmiş olacaktı. Öte yandan, evlilikten doğacak çocukların da bir gün gelip padişah olma şansları vardı. Belki de bu nedenle, geleneğin dışına çıkılarak evliliğin bir askerin kızıyla yapılacak olması, padişahın ve diğer meclis üyelerinin hoşuna gitmemişti.[33]

İzin verilmemesindeki bir diğer neden de İttihad ve Terakki yönetiminin, II. Abdülhamid'le olan siyasi hesaplaşmasını oğlunun evliliğine izin vermeyerek devam ettirecek kadar ileri götürmesi olabilir miydi? Çünkü yukarıda değinildiği gibi, Uşaklıgil'e göre Abdülhamid'in diğer oğlu Abdürrahim Efendi'nin evliliği parti ileri gelenleri tarafından engellenmişti. Gerçekten de padişahın tahttan indirilmesinden sonra Mehmet Reşad'la Abdülhamid'in yaşları büyük olan çocuklarının yıldızı bir türlü barışmamış, yalnız şehzadeler değil, sultanlar da yeni yönetime hep soğuk bakmış, mesafeli durmuşlardı.[34] Abdülhamid'in çocukları babalarını tahttan indiren gücün de farkında olduklarından, İttihad ve Terakki yöneticilerine de iyi gözle bakmıyorlardı. Partinin, padişahlığı dönemindeki uygulamalarından dolayı Abdülhamid'e karşı yaklaşımı da ortadaydı.

Siyasi hesaplaşma ihtimalinin yanında, acaba gelin adayının kişisel özellikleri de izin verilmemesinde etkili olabilir miydi? Aday hakkında izin meselesinden yaklaşık dokuz yıl sonrasına ait bazı bilgiler mevcuttur. Buna göre Macide Hanım, "Avrupa tarzında" özellikleri olan ve sorunlar karşısında içki içerek teselli bulmaya çalışan biriydi.[35] Macide Hanım izin meselesi gündeme geldiğinde de benzer davranışlar sergiliyorsa, bu, izin verilmeme üzerinde etkili olmuş mudur veya ne kadar olmuştur bilinmez ama hangi sebeple olursa olsun, şehzadenin evliliğine müsaade edilmemişti. Abdülkadir Efendi'nin Macide Hanım'la evlenmesi halinde eşinin ve çocuklarının muhatap olacakları durum nizamnamenin 4. maddesinde belirtilmişti. Buna göre; padişahın izni olmaksızın evlenen şehzadenin bu evlilikten doğan çocukları "hanedan-ı saltanat azasından" kabul edilemeyeceklerdi.[36]

Madde, kuvvetli müeyyideler içermekteydi. Normalde herhangi bir şehzadenin kendi çocuğunun hanedan mensubu olamayacağını bilerek evlilik yapması ihtimali düşüktü. Abdülkadir Efendi izin alamayınca ne yaptı? Evlendiği takdirde eş ve çocuklarını büyük bir riske atmış olacaktı. Fakat şehzade, padişahın ve meclisin aleyhteki kararına ve nizamnamedeki tehditlere aldırmadan Macide Hanım'la evlendi.[37]

Evliliğin gerçekleşmesi yönetimin gözünden kaçmadı. Abdülkadir Efendi'nin meclis kararına rağmen Macide Hanım'la evlendiği tespit edildi. Bunun padişah "iradesi"ne itaatsizlik olduğuna karar verildi ve konunun görüşülmesi için Hanedan Umurunun Rüyetine Mahsus Meclis toplandı. Nizamnamenin 4. maddesindeki hükümlerin bulunması "(...) cihetiyle müşarünileyhin suret-i iz-divacından dolayı iş bu madde-i nizamiye ahkâmının tatbiki zaruri (...)" görüldü. Buna göre; "gerek mumaileyha Macide Hanım'ın gerek ondan tevellüd edecek çocukların hanedan-ı saltanata ve onların izdivac ve zevcatına ait bilcümle hukuk ve imtiyazat ve muhassasattan mahrum (...)" tutulması kararlaştırıldı. Ayrıca ilginç bir şekilde, nizamnamenin 19. maddesinin 3. fıkrası gereği "saray-ı hümayun-ı şahaneye de adem-i kabulü," yani saraya kabul edilmeleri de men olundu.[38] Bu, ilginç bir uygulamaydı çünkü söz konusu ceza, "hanedan-ı saltanat azasından biri kendi haysiyetini münhal veya vazaifine manı bir hal ve hareketle bulunduğu taktirde (...)" verilebilecekti. Oysa ceza, hanedan mensubu kabul edilmeyen kişilere yönelik olarak uygulanmıştı.

İzinsiz evlilikten dolayı şehzadenin çocukları ve anneleri hak mahrumiyetine maruz kalarak cezalandırılmıştı. Mahrum kalınan haklar sıradan şeyler değildi. Çocukların şehzadelikleri ve dolayısıyla bir gün sıra kendilerine geldiğinde padişah olma hakları ellerinden alınmış oluyordu. Üstelik çocukların nesilleri de hanedana ait herhangi bir hak ve imtiyazdan yararlanamayacaklardı. Bağlanacak maaş ve diğer tahsisatlardan yoksun olarak bir hayat sürdürülmesi nedeniyle çekilecek sıkın-

İzinsiz evlilikten dolayı şehzadenin çocukları ve anneleri hak mahrumiyetine maruz kalarak cezalandırılmıştı. Mahrum kalınan haklar sıradan şeyler değildi. Çocukların şehzadelikleri ve dolayısıyla bir gün sıra kendilerine geldiğinde padişah olma hakları ellerinden alınmış oluyordu. Üstelik çocukların nesilleri de hanedana ait herhangi bir hak ve imtiyazdan yararlanamayacaklardı.

tılar da meselenin başka bir yönünü oluşturmaktaydı. 4. maddenin uygulanması halinde aile çokyönlü ciddi sıkıntılara maruz kalacaktı.

Mevcut belge ve bilgiler, eş ve ondan doğacak çocuklarla ilgili kararın uygulandığı yönündedir. Aslında bu evlilik meclis kararının alınmasından iki yıl kadar önce, 1913'te gerçekleşmiş, hatta çiftin 1914'te Ertuğrul Necib adında bir oğlu dünyaya gelmişti. Şehzadenin Macide Hanım'dan Alâeddin Kadir adında bir oğlu daha doğdu.[39] Macide Hanım'dan doğan çocukların hanedan mensubu olarak kaydedilmediği anlaşılmaktadır. 6 Ağustos 1917 tarihli "(...) gerek elhalet-ü hazihi maaş almakta olan gerek henüz maaşları bulunmayan bilcümle şehzadegan ve selâtin hazeratının isimleriyle pederlerini ve tarih-i veladetlerini mübeyyin bu kere tanzim olunan defter (...)"de Ertuğrul Necib'in ismi yer almıyordu. Yine, Alâeddin Kadir'in ismi de defterde yoktu. Alâeddin Kadir'in isminin burada yer almaması normaldi çünkü meclis kararında, "gerek mumaileyha Macide Hanım'ın gerek ondan tevellüd edecek çocukların" hanedan üyesi olamayacakları ifade edilmişti. Halbuki şehzadenin önceki eşi Mihriban Hanım'dan doğmuş olan oğlu Orhan Efendi bu defterde "şehzade" olarak zikredilmekteydi.[40] Ertuğrul Necib ile Alâeddin Kadir'in unutulma ya da ihmal neticesi yazılmamış olmaları ihtimali neredeyse yoktu çünkü söz konusu nizamnamenin 9. maddesine göre, saltanat üyelerinin doğumları sadrazam ile şahit makamında olmak üzere, padişah tarafından seçilecek iki ayan üyesi tarafından rapor haline getirilecekti. Hazırlanan bu tutanaklar yine nizamname hükümlerine göre ilgili sicillere kaydedilmekteydi. Nitekim elimizde, nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra ilgililer tarafından usule uygun olarak düzenlenmiş doğum raporları bulunmaktadır.[41]

Nizamname, İttihatçıların girişimiyle Mehmet Reşad zamanında hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştu, meclis kararında padişahın ve İttihatçıların etkisi vardı. 6 Ağustos 1917 tarihli

Başyaver ve ressam Şeker Ahmed Ali Paşa, şehzadeler ve Esma Sultan.

Vasilaki Kargopulo, 1879. Ömer Koç koleksiyonu. Hülya Tezcan'ın *Osmanlı Sarayının Çocukları* kitabından alınmıştır

hanedan üyelerini gösteren defterin hazırlandığı dönemin padişahı ise, İttihatçı aleyhtarlığı ile tanınan Vahdettin'di. Öyle anlaşılıyor ki Vahdettin, Macide Hanım ve çocuklar hakkında eskiden alınan kararın devamından yana tavır sergilemişti. Vahdettin, kendi padişahlığı döneminde de hanedan evliliklerinin izne tabi olması ve izinsiz yapılan evliliklerde aynı yaptırımların uygulanması gerektiğine inanmaktaydı. Nitekim 1922 yılında hazırlanan ve kendisi tarafından onaylanan Hanedan-ı Al-i Osman Umuru Hakkında Kararname'nin 12 ve 13. maddelerinde de aynı hususlara yer verilmişti. Kararnamenin 12. maddesine göre, kız ve erkek bütün hanedan üyeleri padişahtan izin almak zorundaydılar.[42]

Nizamnamede çocukların babasına yönelik herhangi bir yaptırımdan söz edilmiyordu. Fakat Abdülkadir Efendi de aleyhinde alınacak kararlardan kurtulamadı, maaş kesim cezasına çarptırıldı. Şehzadenin 50.000 kuruşluk maaşı 25.000 kuruşa indiri İdi. Üstelik bu maaştan eski eşinden doğmuş olan Orhan Efendi'ye[43] verilmek üzere kesilen 5.000 kuruş da kesilmeye devam edilecekti. Dolayısıyla Abdülkadir Efendi'nin maaşı 20.000 kuruşa inmiş oluyordu. Alınan kararların yürürlüğe girmesi için Divan-ı Hümayun kayıtlarına geçirilmesi ve kararın şehzadeye tebliği emredildi.[44]

Daha sonraki dönemde çocuklara ilaveten Abdülkadir Efendi'nin eşi de meclis kararına uygun şekilde saray tarafından görmezden gelindi. Abdülkadir Efendi, eşinin tedavisi ve Almanca öğrenmek için 1919 güzünde Viyana'ya gitmişti. Şehzade burada kalma süresini uzatmak ve para talebinde bulunmak için padişaha bir yazı yazdı. Yazıda, eşini Viyana'nın en büyük profesörüne muayene ettirdiğini, profesörün dört ay süreyle yüksek bir mevkideki sanatoryumlarda kalması yönünde rapor verdiğini, kendisinin de bu sürede Almanca öğreneceğini belirtti. Bu iki nedenden dolayı para ve izin talebinde bulundu.[45]

Abdülkadir Efendi'ye verilen cevapta, harp dönemi olduğu için hanedan üyesinden birinin "Avrupa'da öyle uzun müddet dolaşmaları (nın) esasen muvafık" olmadığı ve Almancanın ise İstanbul'da da öğrenilebileceği belirtilerek hemen dönmesi istendi. Şehzadenin istediği 2.000 lira yerine yol masrafı olarak sadece 500 lira gönderilmesi emredildi.[46] İlginç bir şekilde, padişah iradesinde şehzadenin eşiyle ilgili tek kelime geçmemişti. Ne hastalığından ne de onunla alakalı herhangi bir ödemeden ya da tedavisinden söz ediliyordu. Bu durum, şehzadenin eşine karşı gösterilen tavrın belirtisi gibidir. Şehzadenin tedavi için Viyana'ya götürdüğü muhtemelen, nizamname hükümlerine aykırı olarak evlendiği eşiydi.[47]

Gönlü ferman dinlememiş olan Abdülkadir Efendi, evliliği gerçekleştirerek çocuklarının geleceğini de tehlikeye atmıştı. Bu davranışta kişisel hususiyetlerinin muhakkak etkisi vardı. "Pek hovarda meşrep bir zat"[48] olan "Abdülkadir Efendi, gayet serbest fikirli bir insandı. Kabına sığmaz, yerinde durmaz derecede her şeyin aşırısına giderdi. Hayatı boyunca hep böyle yaşamıştır."[49] Abdülkadir Efendi'nin padişah ve meclis kararını hiçe sayarak evlendiği Macide Hanım'a olan sadakatinde evliliğin üzerinden fazla zaman geçmeden sorunlar yaşanmaya başlandı. Şehzade, kadınlarla düşüp kalkmak ve içki içerek hanedanın itibarını sarsmak suçundan dolayı Mart 1914'te altı ay ev hapsine mahkûm olmuş, cezanın üstünden bir aydan fazla zaman geçtikten sonra affedilmiş, sonra 1916 yılında benzer fiili tekrar etmişti.[50]

Hanedanın yurtdışına çıkarılma kararının ardından Abdülkadir Efendi önce Macaristan'a gitti, sonra Avusturya ve nihayet Bulgaristan'da bulundu ve bu ülkede öldü. Macide Hanım ise 1934 yılında Viyana'da vefat etti ve oraya gömüldü.[51] Ertuğrul Necip Viyana'da tıp tahsili görüp, doktor oldu ve 1994'te öldü. Onun, Gertrude Emilie'den Leila Margot ve Roland Selim adında iki çocuğu dünyaya gelmişti.[52] Alâeddin Kadir, II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'da kurulan komünist yönetimin Türkiye hesabına çalışma ve Bulgaristan'daki Türkleri teşkilatlandırma suçlamasına maruz kalarak birkaç yıl hapis yattı. Sofya'da 1999'da ölen Alâeddin Kadir'in Iskra adında bir kızı ve Andrea adında bir torunu bulunmaktadır."[53]

Sonuç olarak, II. Meşrutiyet döneminde hanedan aile hukukunun çerçevesi çeşitli nedenlerden dolayı yeniden çizilmiş, bununla yaptırım gücü çok etkili olan mevzuat hükümleri yürürlüğe konmuştu. Nizamnamenin uygulanmasına ise ayrı bir özen gösterilmişti. Bu çerçevede evlilik izni alamayan Abdülkadir Efendi evlenmekte ısrar edince, doğan çocukları kan bağı dikkate alınmaksızın hanedan mensubu sayılmamışlardı. Ancak burada önemle belirtilmelidir ki, şehzadenin evliliği sadece hanedan hukuku açısından geçersiz sayılmış, medeni hukuk açısından herhangi bir geçersizlikten söz edilmemişti. Şehzade, muhtemelen o dönemdeki herhangi bir vatandaş gibi evlilikle ilgili yerine getirilmesi gereken dini ve hukuki prosedürleri yerine getirerek evlenmişti.

CEVDET KIRPIK
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.DUT(Dosya Usulü İrâdeler)*, 4/44. 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915.

2 *BOA, İ.DUT.* 2/51. 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913.

3 Esbab-ı mucibe layihasının olmadığı. Meclis-i Ayan'ın 1 Kânunuevvel 1332 (14 Kasım 1916) tarihli oturumunda meclis reisinin: "Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi kanun şeklinde tanzim olunmadığı için bize gelmedi." şeklindeki konuşmasından da kolaylıkla anlaşılmaktadır. *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, İctima: 12, 1 Kânunuevvel 1332/14 Aralık 1916, cilt I, Ankara, 1990, s. 155.

4 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 1999, s. 29-30. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, s. 124. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, cilt II, İstanbul, 1971, s. 203-205-206. Bedi Şehsuvaroğlu, "Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'ye Dair", *Hayat Tarih*, Haziran 1974, s. 13-16. A.D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çeviren: Şefaettin Severcan, İstanbul, 1998, s. 159. A.R (Ahmet Refik), Son Devrin Osmanlı Şehzadeleri Ne Hallere Düştüler?" *Resimli Tarih*, sayı 12, 1950, s. 483. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, s. 246.

5 M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, s. 150-151. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 121, 124-125. Nizamnamenin hazırlanmasına Enver Paşa'nın etkisi için bkz. Aydemir, *Enver Paşa*, s. 424-425.

6 Buhûkûm, nizamnamenin ilk halinde yoktu. 25 Ocak 1914'te eklendi. *BOA, İ.DUT.* 2/52-Lef:2, 12 Kânunisani 1329/25 Ocak 1914.

7 Nizamnamede padişahın vekâleti kabul edeceği yazılı olmamakla birlikte, uygulamanın bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin Maliye'yi Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi, bir nikâh kaydı için huzura Şeyhülislam Hayrî Efendi ile birlikte girdiklerini ve padişahın sicilin "bâlâsına *berveçh-i meşruh* vekâleti kabul ettim ibaresini" kendi el yazısıyla yazdığını belirtmektedir. Türkgeldi'nin, nikâh işlemlerinin yapılmasına ait verdiği diğer bilgiler ise şu şekilde olup, nizamname hükümlerinin uygulandığını teyit eder niteliktedir: "Sultanların akdinde şer'an tefviz-i talak usulü kabul olunarak damad emr-i talaku sultana tefviz eder, o da bu hakkın istimaline padişahı tevkil eylerdi. Tarafeynden vekâlet alınırken bu şart ile vekâlet verdiklerine dair sicile imza ettirilir, hâdeche tat-ı saltanaçye takdim edilirdi. Hünkâr da balasına *berveçh-i meşruh vekâleti kabul ettim* ibaresini şeyhülislamın muvacehesinde olarak tahrir ve imza ederdi." Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 121. Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden hemen önce Mehmet Reşad zamanında da nikâhlar sarayda padişahın huzurunda kıyılmaktaydı. Sultanların evlenmesi: "(...) Hünkârın riyasetinde, saray erkânı ve sadrazamla şeyhülislam huzurunda yapılırdı." Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 115.

8 Evlilik işlemlerinin tamamlanması için yapılması gerekenler 11., 12., 13. ve 14. maddelerde zikredilmişti. 11. maddede: "Hanedan-ı saltanat azasının izdivacı zat-ı ali-i meşihatpenahi tarafından usul-ü şeriyesine tevfikan icra edilecektir," deniyordu. Nikâh kıyılması muhtemelen eski usulün devamı şeklindeydi. Hanedan üyelerinin nikâh kayıtları, her bir yaprağı sadrazam tarafından onaylı olan bir deftere kaydedilerek (Madde-12), ardından bir müsâdara, meclisin kendi defterine kaydedilerek muhafazası için Meclis-i Ayan'a gönderilecekti (Madde-13). 14. maddede ise "Defterekaydve tescili ikmal olunca kapıdâr-ı Divân-ı Hümayun evrâkı meyanında hifz olunur." hükmü yer almaktaydı.

9 Sultanlar, 16. asrın başlarından itibaren yalnızca Osmanlı vezir ve beyleriyle evlenmeye başladılar. Hatta bazıları, örneğin III. Murad'ın kızlarından bir kısmı divan çavuşları ve sipahilerle bile nikâhlanmışlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 159.

10 Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma," *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, 1958, s. 143-152.

11 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Ankara, 1986, s. 68-69.

12 Abdülhamid bu hususa pek ziyade dikkat etmekle birlikte istisnai evlilikler de olmuştu. Sultan Murad'ın kızları için Darüşşafaka mezunlarından iki genç bulunmuştu. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 201.

13 Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, s. 145. Naciye Sultan bu nişandan söz etmeyerek Sultan Abdülhamid'in kendisini Şehzade Abdürrahim ile evlendirmek istediğini, ancak anne babası ile ağabeyi Abdülhalim'in bu evliliğin aleyhinde olduğunu belirtmektedir. Aydemir, *Enver Paşa*, s. 206. Uşaklıgil ise bu konuda şöyle demektedir: "Süleyman Efendinin güzel kızı Naciye Sultanın Abdülhamid'in oğullarından Abdürrahim Efendiye verilmesi kararlaşmıştı. Bu evlenme hanedan arasında ilk izdivaç olacaktı." Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 203.

14 Aydemir, *Enver Paşa*, s. 200-206. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, s. 115-116, s. 203-204.

15 Öte yandan, Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren padişahların kadınlarıyla nikâh ve düğün yapmama geleneği başlamıştı. Ancak bu kuralın

dışına çıkanlar da yok değildi. Bunlar Kanuni Sultan Süleyman, Genç Osman, Sultan İbrahim ve Sultan Abdülmecid idi. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s. 44.

16 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu. Klasik Çağ 1300-1600*, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul, 2004, s. 66. Şehzadelerin çocuk sahibi olma yasağı ilk kez Abdülaziz'in veliahtlığı sırasında dikkate alınmamış, Yusuf İzzeddin Efendi bu sırada doğmuştu. Uluçay, *Harem II*, s. 32.

17 *BOA. İ.DUİT*. 5/116, 6 Ağustos 1326/19 Ağustos 1910.

18 *BOA. İ.DUİT*. 5/110, 18 Teşrinisani 1326/1 Aralık 1910; *BOA. İ.DUİT*. 5/111 Lef: 2, 21 Teşrinisani 1326/3 Aralık 1910.

19 *BOA. İ.DUİT*. 2/52 Lef: 2, 12 Kânunusani 1329/25 Ocak 1914.

20 Meclis üyelerinin kimlerden mürekkep olduğu, nizamnamenin 21. maddesinde düzenlenmişti. *BOA. İ.DUİT*. 2/51. 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913.

21 Gerçi padişahın mesuliyeti meclis üyeleriyle paylaşma düşüncesi de olabilir, fakat bu daha düşük bir ihtimal gibi görünmektedir.

22 Aydemir, *Enver Paşa*, s. 427-428.

23 *BOA. İ.DUİT*. 4/44. 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915.

24 Uluçay, *Harem II*, s. 39-41.

25 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çeviren: Ayşe Berktay, İstanbul, 2002, s. 49-59. Bunun yanında, Fatih'ten itibaren kızlarıyla evlenilecek olan civar hanedanların yıkılması, padişahların kendilerini diğer hanedanlardan üstün görmesi, düğün masrafları ve verilecek hediyelerin çokluğu gibi nedenler cariyelerle evlenmede etkili olmuştu. Uluçay, *Harem II*, s. 39-40. Osmanlı hanedanının evlilikleri konusunda bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik Cariyelik Müessesi ve Osmanlı'da Harem*, İstnabul, 1997, 305-354.

26 Uluçay, Osmanlı hareminde devşirme sisteminin Fatih Sultan Mehmed zamanında başlayıp hanedanın yıkılmasına kadar devam ettiğini belirtmektedir. Uluçay, *Harem II*, s. 39. Köle ticareti 19. yüzyıldan itibaren sınırlandırılmaya başlanmış ve 1909 yılında tamamen yasaklanmıştı. Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon, 1999, s. 265.

27 Çeşitli yollarla İstanbul'a getirilmekte olan kızlardan güzel, huyu suyu iyi, boyu endamı yerinde olanlar ilgili kişiler tarafından satın alınıp saraya getirilirlerdi. Burada belirli eğitim aşamalarından geçtikten sonra çokyönlü olarak eğitmeye tabi tutulan kızlar, mevcut padişahla ve şehzadelerle evlendirilirlerdi. Çerkez kızların Kafkasya'dan getirilip İstanbul'da esir tacirleri tarafından satılmaları ve saray tarafından alınmaları usulü hakkında bkz. Şair Leyla (Saz) Hanım, *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*, Çeviren: Şen Sahir Sılan, İstanbul, 2000, s. 51-63. Uluçay, *Harem II*, s. 10-90. Bazen de babalar kızlarını saraya kendileri teslim ederler, bunlardan evlatlık olarak alınanlar da olurdu. Bunların isimleri değiştirilir ve genellikle de Farsça bir isim takılırdı. II. Abdülhamid'in kadınlarından çoğunun ismi ve Mehmet Reşad'ın kadınlarının isimleri Farsçaydı. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdulhamid*, s. 17-18; Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İstanbul, 2002, s. 41-42; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 2001, 171-184. "Harem menkıbelerinde ve masallarında adı geçen kadın kahramanların güzel ve edebî manalar ihtiva eden isimlerinin onlara verilmesi adet haline gelmişti." Şadiye Osmanoğlu (Sultan Abdülhamid'in Kızı), *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, İstanbul, 1966, s. 122-124.

28 II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, "Büyükbabamın bütün haremleri Çerkes'tir" demektedir. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 14.

29 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 171, 184-186. II. Abdulhamid'in kızı Şadiye Osmanoğlu, haremde Çerkez kızların ekseriyeti teşkil ettiğini belirtmektedir. Bu kızların sarayda aldıkları eğitim sayesinde "önceki hayatlarıyla kıyaslanamayacak yepyeni bir insan ve şahsiyet haline" geldiklerini belirtir. Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdulhamid Saray ve Surgun Yılları*, İstanbul, 2007, s. 34.

30 Bu kızlardan ailesini bilen, onlarla irtibatını kesmeyenler de bulunmaktaydı. Mesela Abdülkadir Efendi'nin karısı Adapazarılı bir Abaza olan Mihriban Hanım, şehzadenin onu boşaması üzerine kardeşi ve oğluyla birlikte yaşamaya başlamıştı. Bardakçı, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanının Sürgün Öyküsü*, İstanbul, 2006, s. 13-14, 27. II. Abdülhamid'in eşi Behice Hanım'ın babası tüfekçi ve yaver Albus Bey Yıldız Sarayı'nda emniyet işlerinden sorumluydu. Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 1999, s. 75. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru şehzadelerden hanedan üyesi kızlarla, yani sultanlarla evlenme fikri ortaya çıkmış, bu çerçevedeki ilk evlilik padişah Vahdettin'in kızı ile son halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi arasında gerçekleşmişti. Hatta çiftin 4 Şubat 1921'de Fatma Neslişah adında bir de kızı dünyaya gelmişti. *BOA. İ.DUİT*. 5/13, Lef: 2, 31 Mart 1337/31 Mart 1921.

31 II. Abdülhamid'in kadınlarından beşinci ikbal Behice Hanım'ın babası Albus Bey, padişah tarafından sarayda emniyet işlerinde görevlendirilmiş bulunmaktaydı. Albus Bey orada burada, "Ben hünkârın kaynatasıyım!" diyerek diğer saray görevlileri arasında ayrıcalıklı bir yeri olduğunu vurguluyordu. Behice Hanım da babasına güvenerek sarayda kendisini ön plana çıkarmaya çalışmış, diğer kadınlarla ve padişahla da hoş geçinmemeye başlamıştı. Durumdan rahatsız olan padişah, gayet cüretkâr ve cesur bir adam olan kayınpederinin aleyhinde bir girişimde bulunmaktan çekiniyordu. Nihayet Albus Bey bir tertiple Sivas'a gönderildi ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla çıkan genelaffa kadar orada yaşamaya mecbur edildi. Ertem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, s. 75-78.

32 *BOA. İ.DUİT*. 5/112, Lef: 2, 13 Nisan 1330/26 Nisan 1914. 26 Nisan 1914 tarihi itibariyle 9. sırada olan şehzade, 3. sırada bulunan Mehmet Selahaddin Efendi'nin 14 Nisan 1915'te ölmesiyle 8. sıraya yükselmiş bulunmaktaydı. (*BOA. İ.DUİT*. 3/85, Lef: 2, 23 Mayıs 1331/5 Haziran 1915)

33 Öte yandan, Abdülkadir Efendi beşinci evliliğini de Kafkasya kökenli bir kızla değil, kaymakam Mecid Bey'in kızı Meziyet Hanım'la yapmıştı. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 267. Alderson'a göre, şehzade sonuncu eşiyle de padişahın tasvip etmemesine rağmen evlenmişti. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, s. 297.

34 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 32-35, 139.

35 Hanedanın 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı kanunla yurtdışına çıkarılması kararı üzerine Şehzade Abdülkadir ve ailesiyle aynı trende yurtdışına çıkan Şehzade Ali Vâsıb Efendi Macide Hanım'la ilk kez karşılaşmış olup, onun hakkında şu bilgileri vermektedir: "(Abdülkadir Efendi'nin) Refikası Macide Hanım pek güzel endamlı, Avrupa tarzında bir hanım idi. Konyak ikram etti, seyahat esnasında birkaç kadeh beraber içtik. (...) Macide Hanım sıhhaten nail, ciddi hoş ve güzel bir hanım idi. Efendinin kendisini ihmal ettiği aşikârdı ve hayli konyak içmekle kendisini teselliye çalışırdı." Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İşittiklerim*, Hazırlayan: Osman Selahaddin Osmanoğlu, İstanbul, 2005, s. 135, 148.

36 *BOA. İ.DUİT*. 4/44. 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915.

37 Ayşe Osmanoğlu, Macide Hanım'ın 1913'te "Hanedan Meclisinin itirazlarına rağmen onunla (Abdülkadir Efendi'yle) evlenmiştir." ifadesini kullanmaktadır. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 266. *BOA. İ.DUİT*. 4/44. 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915. Alderson, evliliğin 1 Haziran 1913'te gerçekleştiğini belirtiyor (Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, s. 297). Ayşe Osmanoğlu da ağabeyinin evlilik tarihini 1913 olarak vermekte fakat "hanedan meclisinin itirazlarına rağmen" evlendiğini belirtmektedir. Meclis, nizamname ile kurulduğundan ve nizamname de 16 Kasım 1913 tarihinde yürürlüğe girdiğinden, şehzadenin evlenme tarihi 1913 yılının sonları olmalıdır.

38 *BOA. İ.DUİT*. 4/44. 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915.

39 Şehzadenin daha sonra, 2 Ocak 1917'de Macide Hanım'dan Alâeddin adında bir oğlu daha dünyaya gelmişti. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 266-267; Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı*, s. 448.

40 *BOA. İ. DUİT*. 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

41 Şehzade Cemaleddin Efendi'nin oğlunun doğumu iki ayan üyesi ile sadrazam tarafından bir tutanağa geçirilmişti. *BOA. İ. DUİT*. 5/108 Lef: 2, 2 Nisan 1334/2 Nisan 1918. Şehzade İbrahim Tevfik'in 1336 yılı Şubatının 2. gecesi Şadiye Hanımefendi'den Burhaneddin Cem Efendi adında bir oğlunun dünyaya gelmesiyle ilgili tutanak yine iki ayan üyesi ile sadrazam tarafından düzenlenmişti. *BOA. İ. DUİT*. 5/142 Lef: 2, 1 Mart 1336/1 Mart 1920.

42 İzinsiz gerçekleşecek evliliklerde evlenilen kız hanedandan değilse, hanedan mensubu olamayacağı gibi, "zürriyetleri dahi hanedan-ı al-i Osmandan" sayılamayacaktı (madde 13). *BOA. İ. DUİT*. 2/67, Lef: 4. 5 Şubat 1338/5 Şubat 1922.

43 30 Haziran 1325/13 Temmuz 1909'da doğan Orhan Efendi, (*BOA. İ. DUİT*. 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917) annesinin babasından ayrılması üzerine annesiyle dayısının yanında kalmaktaydı. Şehzadeye maaş yanında ev de tahsis edilmişti. Okul çağına geldiğinde üç yıl Mekteb-i Sultaniye ve bir yıl da Robert Kolej'e gitti. Bir süre de Harbiye Mektebi'ne devam etti. Hanedan mensuplarının 1924'te yurtdışına çıkarılma kararı alındıktan sonra önce Peşte'ye ve ardından Beyrut'a gitti, sonra Nice'e ve daha birçok şehir ve ülkeyi dolaştı. Çok değişik işlerde çalıştı. 1994 yılında Nice'de öldü. Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 5-32.

44 *BOA. İ. DUİT*. 4/44, 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915.

45 *BOA. İ. DUİT*. 4/50, Lef: 2, 15 Kânunusani 1334/15 Ocak 1918.

46 *BOA. İ. DUİT*. 4/50, Lef: 2, 20 Kânunusani 1334/20 Ocak 1918.

47 Şehzadenin, Macide Hanım'dan sonra 1916 yılında Mesiyet Fatma Hanım'la evlendiği bilinmektedir. Alderson'a göre, şehzade sonuncu eşiyle de padişahın tasvip etmemesine rağmen evlenmişti. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, s. 297.

48 Bu ifadeyi, onu yakından tanıyan Şehzade Ali Vâsıb Efendi kullanmaktadır. Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı*, 2005, s. 148.

49 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 261-262.

50 *BOA. İ.DUİT*. 2/53, 19 Kânunusani 1329/1 Şubat 1914; *BOA. İ.DUİT*. 4/43, 12 Nisan 1330/25 Nisan 1914. Şehzadenin af kararı Sadaretten Dâhiliye Nezareti'ne 19 Mayıs 1914'te yazıldı. *BOA. DH.KMS (Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri)*, 17/23, Lef: 5, 22 Cemaziyelahir 1332/6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914. *BOA. DH.KMS*. 41/5, Lef: 2, 1 Ağustos 1332/14 Ağustos 1916; *BOA. DH.KMS*. 41/5 Lef: 1, 2 Ağustos 1332/15 Ağustos 1916. Şehzadenin işlediği suçlardan dolayı yargılanmasının detayıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "Abdulkadir ve İbrahim Tevfik Efendi Yargı Karşısında İki Şehzade", *Toplumsal Tarih*, sayı 167, Kasım 2007, s. 26-32.

51 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 261-262, 266. "1944 Ocağında bir sabah alarm çalmış, şehzade de sığınağa inmiştir. Sığınak, bir binanın bodrumudur. İçinde 50-60 kişi vardır. Alman uçakları, Sofya'ya ateş yağdırmaktadırlar. Bir bomba kapısının hemen ilerisine düşer. Öndekiler can havliyle geriye kaçınca, arkada kalanlar ezilir. 8-10 kişi, işte bu sırada hayatını kaybeder. Abdülkadir Efendi de ezilenler arasındadır. Panik sırasında kalp krizi geçirdiği, hemen o sırada can verdiği anlaşılır." Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 101.

52 Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı*, s. 430-431. Ayşe Osmanoğlu, çocukların isimlerini Leyla ve Selim olarak yazmaktadır. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 267.

53 Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı*, s. 430-431; Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 101. (Yaşayanlar hakkındaki bilgiler ve alıntının yapıldığı tarihler eserlerin baskı yılları itibariyle geçerlidir. Yani, İskra'nın yaşadığına dair bilgiler 2006 yılına, Andrea'nın yaşadığına dair bilgiler ise 2004 yılına aittir.)

İSTANBUL 1912

HAMLET'İN TEMSİLİ*

ZEKİ ARIKAN

Prof. Orhan Burian, Shakespeare Quarterly'*de çıkan bir makalesinde. Hamlet'in 1911 yılında İstanbul'da bütün olarak temsil edildiğini yazıyordu. İşte benim çıkış noktam bu yazı oldu. Acaba Hamlet'i kim sahneye koymuştu? Kimler bu oyunda rol almıştı? Hangi çeviri esas alınmıştı? Hamlet'in bütün olarak ilk kez İstanbul'da temsil edilmesi basınımızda, edebiyatımızda, tiyatro tarihimizde ne gibi yankılar yapmıştı? Bu ve buna benzer sorular beni bu küçük araştırmaya itti.*

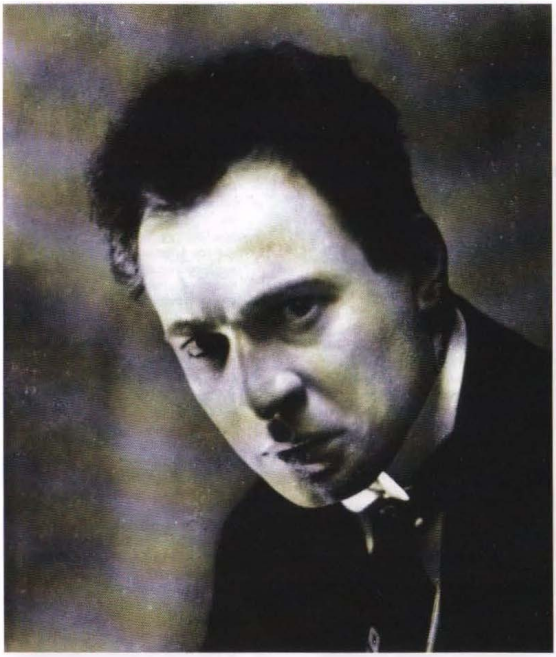

Muhsin Ertuğrul ilk kez Hamlet'i oynadığı yıllarda.

Gökhan Akçura arşivinden.

Öncelikle Prof. Orhan Burian'ın Hamlet üzerine şu değerlendirmesine dikkatinizi çekmek isterim:

"Bir adam düşününüz ki tam bir insan olarak yetişmiş bulunsun; iyi okumuş, iyi düşünür, fenalık nedir bilmez. Temiz bir kalple sevgiye inanır. Kısacası mükemmel bir adam, 'kabiliyetleri sonsuz'. Yalnız, adalet hakkı için de olsa, adam öldürecek tabiatta değil. Halbuki, kaderi ona bir kan dâvasını temizlemeyi emrediyor. İşte Hamlet. Dram sanatının baş ustası olan Shakespeare, bu şaheserini 1600 yılında yarattı. Fakat o zamandan beri geçen her gün, bizi bir kere daha inandırmıyor mu ki: Hamlet tarih taşımayan ezeli ve ebedi insan ruhudur."[1]

Değerli dinleyiciler,

Benim bir tarihçi olarak, böyle bir konu ile karşınıza çıkmamın çizmeyi aşmak anlamına geleceğini biliyorum. Ancak tarihin özünde "merak"ın yattığına şüphe yok. O nedenle benim böyle bir konuya eğilmem de tamamen bir "merak"ın giderilmesine yöneliktir. Şöyle ki, Prof. Orhan Burian (1914-1953), *Shakespeare Quarterly*'de çıkan bir makalesinde, Hamlet'in 1911 yılında İstanbul'da bütün olarak temsil edildiğini yazıyordu.[2] İşte benim çıkış noktam bu yazı oldu. Acaba Hamlet'i kim sahneye koymuştu? Kimler bu oyunda rol almıştı? Hangi çeviri esas alınmıştı? Hamlet'in bütün olarak ilk kez İstanbul'da temsil edilmesi basınımızda, edebiyatımızda, tiyatro tarihimizde ne gibi yankılar yapmıştı? İşte bu ve buna benzer sorular beni bu küçük araştırmaya itti. Bu araştırma sonuçlarını sizlerle paylaşmaktan büyük bir mutluluk duyacağımı da dile getirmek isterim.

Öncelikle, 1912'de Hamlet'i sahneye koyan ve başrolü oynayan ilk Hamlet'imiz Muhsin Ertuğrul'u, oyunda çevirisi esas alınan Dr. Abdullah Cevdet'i ve Shakespeare'in çok önemli eserlerini dilimize kazandıran ve onu Türkiye'de geniş kitlelere tanıtan Prof. Orhan Burian'ı saygıyla anıyorum. Değerli sanatçı Engin Cezzar'a da buradan selamlar, saygılar. Ayrıntıya girmeden şunu belirtelim ki, Türk aydını Shakespeare'i ancak Tanzimat döneminde tanıdı. Ünlü yazarlarımız geniş ölçüde onun etkisi altında kaldılar. Eserleri önce parça parça, daha sonra bütün halinde dilimize çevrildi, sahnelerimizde yerini aldı.[3]

Dr. Abdullah Cevdet[4] sistemli olarak Shakespeare'in eserlerini Türkçeye kazandıran yazar olmuştur. 1908'de Jul Sezar ve Hamlet'i çevirmiş, bunları 1909'da Romeo ve Juliet (*Şehbal*'de tefrika), 1912'de Kral Lear izlemiştir.

Shakespeare'in eserleri II. Meşrutiyet'e kadar sahnelerimizde oynandı. Prof. Özdemir Nutku, 1912 temsilinden önce Hamlet'in yerli ve yabancılar tarafından birçok kez sahneye konulduğunu yazmaktadır.[5] Metin And, Milli Osmanlı Tiyatrosu'nda, 1912 yılında Nurettin Şefkati ile Reşat Bey'in Hamlet'i oynadığını belirtmektedir.[6] Bizim üzerinde duracağımız 1912 temsili ise Muhsin Ertuğrul'un sahnelediği ve başrolünü oynadığı eserdir.

Hamlet'in ilk oyun gecesinde Muhsin Ertuğrul küçük bir kaza atlattı. Son perdede Hamlet'le eskrim yarışması yaparken, Vahram'ın elindeki ucu düğmesiz meç, yanak kemiğine saplanır. Akan kan, yüzünü ve beyaz yakasını kırmızıya boyadığı için gerek sahnedekiler, gerek seyirciler heyecana kapılır. O, sıcak kanı duymaz, Hamlet, başarıyla biter. Hatta bu kan, oyunun alkışlanmasında da etkili olur. İşte o günden sonra, Muhsin Ertuğrul'un içine Hamlet'i oynamak duygusu düşer.[7]

Öte yandan, 1911 yılında Muhsin Ertuğrul'un Paris'e gitmek düşü gerçekleşmiştir. O daha Paris'e gelmeden kulakları Fransız tiyatroları ve ünlü Fransız sanatçılarıyla doluydu. Comédie Française'de Hamlet'in oynadığını öğrenince oraya gitti. Hamlet'i 1841 doğumlu, yani 70 yaşında Mounet Sully adındaki saçı sakalı ağarmış ünlü bir sanatçı oynuyordu. Oyun bitti. Muhsin Ertuğrul, Mounet Sully'nin oynadığı Hamlet'ten büyük bir mutluluk duyduğunu yazmaktadır. O, hem bu mutluluğu yaşıyor, hem de Dr. Abdullah Cevdet'e, Hamlet'i Türkçeye çevirdiği için dua ediyordu.[8] Muhsin Ertuğrul, o gün yaşadığı coşku ve mutluluğu şöyle anlatmaktadır:

İST. BELEDİYESİ ŞEHİR TİYATROSU
TEPEBAŞINDA
1 EKİM 1959 PERŞEMBE
SHAKESPEARE'İN
HAMLET
Tercüme: ORHAN BURİAN
Sahneye Koyan: MUHSİN ERTUĞRUL
Dekor - Kostüm: TURGUT ATALAY

M. Ertuğrul'un İstanbul Şehir Tiyatroları başrejisörlüğüne yeniden atandığı yıl sahnelediği Hamlet'in afişi.

İstanbul Şehir Tiyatroları Kütüphanesi.

Shakespeare'in birçok eserini Türkçeye kazandıran Prof. Orhan Burian.

Muhsin Ertuğrul'un Shakespeare ile ilgili değerlendirmesi

"Başka uluslara bakılınca Shakespeare Türk kültür çevresine geç girmiş ve bu giriş sahneden değil de basın yolu ile olmuştur. 1885'te (H.Y.) imzasıyla Ebüzziya Matbaasında basılmış bir (Venedik Taciri) ve ondan üç yıl sonra yine o matbaadan çıkma (Hasan Sırrı)nın (Sehv-i Mudhik) adıyla (Yanlışlıklar Komedisi)nin tercümesini görüyoruz. Bunlardan daha önce 1877'de Temâşâ koleksiyonunun ikinci cildinde bir (Othello) vardır, fakat bu bir opera livresinin tercümesidir.

Doktor Abdullah Cevdet; Kahire'de bulunduğu sırada Shakespeare tercümelerini kendi kurduğu Içtihad Matbaasında bastırmış, böylelikle 1908'de ilk Hamlet, ilk Jül Sezar elimize gelmiştir. O eski istibdat günlerinin basma ve yayma güçlüklerini düşündükçe bu aydın insanların kültürümüze yaptıkları hizmetin büyüklüğü bugün daha iyi anlaşılıyor.

1908 devriminden sonra Shakespeare Türk sahnesine Othello diye anılan büyük sanatçı (Kâmil Rıza)nın oyunu ile çıktı ve Anadolu içlerine kadar yayıldı.

Ben tiyatroya gireli bir iki sene olmuştu. İlk Hamlet sözcüğünü bu Othello Kâmil'in ağzından duydum ve hemen piyesi aldım, okudum, büyülendim. O günden bu yana aradan yarım yüzyıl geçti, bugün de ilk okumanın büyüsünden kurtulmuş değilim. Üstelik bu hayranlığın, daha doğrusu toyluğun verdiği cüretle oynadım da!

İlk Paris'e ayak bastığım gece (Comédie-Française)de, zamanın en büyük Tragedia oyuncusu (Mounet-Sully)yi Hamlet oynarken gördüm. 1913'de Antoine Tiyatrosunu kiralayan ünlü rejisör Lugné-Poe, eşi Suzanne Desprès ile Hamlet'i hazırlarken bir ay süren provalarında bulundum."[31]

Muhsin Ertuğrul'un Shakespeare'in eserleriyle tanışması, Vahram Papazyan'ın oynamak istediği Hamlet'te kendisine Leartes rolünü vermesiyle başlamaktadır.[32]

Bunu Muhsin Ertuğrul şöyle anlatmaktadır: "Rolüm kısa olduğu için sahneyi, başkalarının oyunlarını, özellikle Hamlet'i sürekli olarak izlemek fırsatını bulabiliyordum.

Mesleğe atılışımdan bu yana altı ay geçmediği halde sahnede böylece Shakespeare'in iki başyapıtıyla ilişkim doğmuştu. Bu, her acemi gence nasip olmayan bir rastlantıydı. Çalışmaları bu bilinçle değerlendiriyordum."[33]

Mehmet Rauf, Hamlet'i oynayacak sanatçı olup olmadığını öğrenmek için, "Bunu gidip görmek adeta bir vazife olmuştu," der.

Zeki Arıkan arşivi

M. Ertuğrul Hamlet'i ilk olarak Abdullah Cevdet'in çevirisinden oynadı.

Zeki Arıkanarşivi

Müfit Ratip'in ölçüsüz Shakespeare eleştirileri Kemal Emin ve Halide Edip'ten tepki görür.

ZekiArıkan arşivi

"Seyirci seline kapılıp kendimi sokakta bulunca, havanın serinliğiyle birlikte avuçlarımın sızısını da duymuştum. Alkıştan ellerim yorulmuş ve avuçlarımın içi şişmişti. Sersemlemiş gibiydim. Gece karanlığında tüm benliğim Hamlet'in sesiyle doluydu. Bizim yoksul tiyatro çalışmalarımızdan sonra birdenbire bu sınırsızlığa açılan kapı karşısında apışmış kalmıştım. Ayağım yerden kesilmişti; bir düş görüyor gibiydim. Kendimi yatakta bulduğum zaman, ben artık ben değildim..."[9]

Muhsin Ertuğrul, bu ilk Paris yolculuğunda biraz yalnız kalmış, orada bir arkadaşı ya da tanıdığı bulunmamasının sıkıntısını fazlasıyla çekmiştir. Ancak Paris'i tanımak fırsatını yakalar. Zor ve sıkıntılı koşullar altında burada yaşayan Muhsin Ertuğrul, oradan olağanüstü güç alarak yurda döner.

Muhsin Ertuğrul, Paris'te Mounet Sully'nin başrolünü oynadığı ve olağanüstü etkisinde kaldığı Hamlet'i yaklaşık bir yıl sonra İstanbul'da sahneye koydu. O zaman Muhsin Ertuğrul, henüz yirmi yaşındadır. Hamlet'i kendisi sahneye koymuş ve başrolü de kendisi oynamıştır. Ancak anılarında bu konuda ayrıntılı bilgi vermez. Rol dağılımı üzerinde de pek durmaz. *Tanin* gazetesinde çıkan bir duyuru, Hamlet'in sahnelenmesiyle ilgili olarak bize derli toplu bilgi vermektedir.[10]

Temaşa

"Shakespeare'in HAMLET'İ

En büyük İngiliz olan Shakespeare'den Tanin sütunlarında birkaç defa bahsetmiştik. Bu muazzam en azim ve en müthiş eseri olan 'Hamlet' faciasının bugün akşam, Beyoğlu'nda Odeon'da temsil olunacağını işittik. Oyun Türk genç artistlerinden teşekkül eden 'Yeni Tiyatro' kumpanyası tarafından oynanacaktır. Tercüme Doktor Abdullah Cevdet Bey'indir.

Bu gençlerin bu müthiş ve muazzam faciayı Türkçe'de ne dereceye kadar yaşatabileceklerini kestiremeyiz. Herhalde teşebbüsün mühim olduğunu takdir eder ve bütün cihanın ehem ve âzam faciatı olan (Hamlet)in temsilinde bulunmayı hakiki tiyatro meraklılarına tavsiye etmeyi edebiyat ve sanat-ı hakikiye namına vazife biliriz."

Bu ilan biraz değişik bir biçimde *Hak* gazetesinde de çıkmıştır.[11]

"Şekspir (Shakespeare) - Hamlet

Şekspir (Shakespeare) bütün dünyanın en büyük edibi, en büyük fâcianüvisidir. Hamlet de bu muazzam fâcia-nüvis Ingliz'in en müthiş, en bülend eseridir. Bu akşam alafranga saat dokuz buçukta Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda oynanacaktır. Kısm-ı âzamı Türk olan genç artistler oynayacaktır. Türkçe Hamlet, Abdullah Cevdet'in tercümesidir. Hamlet'i görmeyi, Şekspir'in (Shakespeare) dehâ-yı cihangirine hayran olmayı hakiki âsar-ı edebiye takdirkârlarına, hakiki sanat ve edeb namına ve ancak nâma tavsiye ederiz."

Demek ki Hamlet yeni bir kadroyla ve genç Muhsin Ertuğrul'un yeni bir yorumuyla 6 Mayıs 1912 akşamı Beyoğlu'nda, Odeon Tiyatrosu'nda oynadı. Oyuna esas olarak Dr. Ab-

Hamlet yeni bir kadroyla ve genç Muhsin Ertuğrul'un yeni yorumuyla 6 Mayıs 1912 akşamı Beyoğlu'nda, Odeon Tiyatrosu'nda oynandı. Dr. Abdullah Cevdet'in çevirisi esas alındı. Oyunu sahneye Muhsin Ertuğrul koymuş ve başrolü oynamıştı. Mehmet Rauf'un bir yazısından, Polonius rolünü Tolayan Efendi'nin oynadığını öğreniyoruz.

Abdullah Cevdet ve Orhan Burian çevirilerinin mukayesesi

I. perdenin ikinci sahnesinde, sarayda yapılan törenden sonra yalnız kalan Hamlet'in monoloğunu Dr. Abdullah Cevdet şöyle çevirmiştir:

HAMLET: Oh! Bu pek, pek salabetli vücut eriyebilse, temeyyu ederek şebnem halinde münhal olsa! Oh! Mübdi-i ezel, intiharı nehy buyurmasa idi! Ey Allah! Ey Allah! Bu âlemin kâffe-i servet ü sâmanı, gözüme ne kadar ınaâver, ne kadar fersude, ne kadar bayağı, ne kadar akim görünüyor! Tüh dünyaya! Oh! Tüh! Bu dünya, ayıklanmamış ve içinde yabani otlar kendi kendine büyüyen bir bahçedir; bütün sahasını yalnız muzır ve kaba tabıatlı nebatlar işgal ediyor. İşler bu raddeye kadar gelsin ha! Vefat edeli yalnız iki ay oldu, o kadar bile olmadı olmadı: Bimenend bir kral, ki bu ötekine kıyas edilecek olsa "Hyperion" bir "safir" ile mukayese edilmiş gibi olur. Validem için o kadar çok muhabbeti var idi ki, yüzünü rüzgârların bir nefha ile ziyaret etmesine bile dayanamazdı. Ey zemin, ey sema! Bunu tahattur etmeli miyim! Evet, güya ki ıştıhası teskin olunduğu nisbette çoğalıyormuş gibi, validem pederimin boynuna sarılıyordu: Ve bununla beraber iki ayın nihayetinde... Oh! Bunu düşünmeyelim! Ey sebatsızlık, senin adın kadındır! Bir aycağız, Niobe gibi gözyaşına müstağrak olduğu halde pederimin cenaze alayını takip ettiği vakit giydiği kunduraları eskitmeksizin -o, bizzat o- Ey Allahım! Düşünmek melekesinden mahrum bir hayvan daha uzun bir müddet ağlardı; öyle birisiyle evlendi ki amcam, pederimin kardaşı olmakla beraber ben nasıl (Herkül)'e benzemiyorsam o da pederime o derece benzemiyor. Bir ayın nihayetinde; pek nâhemvar gözyaşlarının tuzu yanaklarını, kızarmış gözlerini tahriş etmeye başlamazdan evvel, izdıvaç ettı! -Of! Murdar istical! Bu hararet ve tehalükle fıraş-ı nameşrua koşmak! Bu iyi değil! Bunun sonu iyi çıkmaz, fakat ey kalbim, parçalan! Zira lisanımı tutmaya mecburum!

Aynı sahneyi bir kez de Orhan Burian çevirisinden izleyelim:

HAMLET: Ah! Şu et yığını keşke erise, erise de bir damla çiğ haline gelse. Yahut, Tanrı kendi canına kıymayı insana yasak etmeseydi. Yarabbi, Yarabbi! Bu dünyanın her hali bana ne kadar bıtmiş, bozulmuş, ne kadar tatsız, boş geliyor. Yazık ona, yazık! Yolunmayan otları tohuma kaçmış bir bahçeyi andırıyor. Tabiatta ne kadar yabani, zararlı şey varsa içini sade otlar bürümüş. Böyle olacaktı ha! Öleli daha iki ay geçti. Yok, o kadar bile değil, iki ay bile değil. Hem öyle mükemmel bir hükümdardı ki bunun yanında, Satyr'in yanına Hyperion gelmiş de durmuş sanılırdı. Hem annemi öyle severdi ki rüzgârların yüzüne hızla değmesine bile razı olmazdı. Ey gökler, ey yer! Hatırlamasam olmaz mı? Doydukça ıştıhası artıyormuş gibi kollarını babamın boynundan nasıl ayırmazdı. Sonra bir ay içinde... Düşünmiyeyim daha iyi. Ey ruh düşkünlüğü, senin adın kadın olmalı! Bir aycağız... Zavallı babamın ölüsünün ardından, Niobe gibi göz yaşı içinde giderken giydiği ayakkabıları bile eskimeden... o kadın, evet aynı kadın... Tanrım! Muhakemeden nasibi olmayan bir hayvan bile daha uzun zaman acınırdı... Amcamla evlendi, babamın kardeşiyle. Ama ben Herakles'e ne kadar benzemiyorsam o da babama o kadar benzemez. Bir ay içinde. Sahte göz yaşlarının tuzundan yanan gözlerinin daha kızıllığı geçmeden evlendi. Ah! Bu kadar ateşle haram döşeğine koşmak ne suçlu bir seğirtişi! Bu işin ne başında hayır var, ne sonu hayır çıkar. Ama benim içim parçalanacak, çünki dilimi tutmıya mecburum.

İkinci örnek de Hamlet'in yaşamın anlamını sorgulayan ünlü monoloğudur. Dr. Abdullah Cevdet, genellikle Hamlet'i düzyazı olarak çevirdiği halde zaman zaman nazım yoluyla da aktarmaktadır. Bu monoloğu da şiir olarak çevirmiştir (Perde III, sahne 1).

HAMLET (Kendi Kendine):
Varlık mı, ya yokluk mu?... Budur mesele işte;
Deyü kaderin gadrine etmek mi tahammül,
Ya karşı gelip cuşuna seylab-ı fenanın
Vermek mi bu tufan-ı belâya nihayet?
Bunlardan acep hangisi icab-ı necabet?
Bir halet-i diğer değil. Ölmek uyumaktır;
Payan bulur ol uyku ile zucreti kalbin
Bin zahm ki miras-ı tabiisi bu cismin;
Olsaydı eğer mesele bu tarzda münhal
Kim can ü gönülden ona olmazdı şitaban?
Ölmek uyumaktır; uyumak... Belki de rüya,
Zira şeb-i makberde bir oldukda kefen pûş
Sonsuz bu ölüm uykusunun var mı ki bir ferd
Bilsin nasıl evhamı, ne rüyaları vardır;
Bunca senelerden beri bu fikirdir ancak
Temdit eden âlam-ı siyah-ı renk-i hayatı.
Devran-ı sitempervere tahkir-i zamana
Bidadların ettiği bidad ve zulme,
Tariz ve tasallutlarına ehl-i gururun,
Sevda-yı muhakkarla gelen ye's ve fütura,
Lakaydi-i kanuna, hükümetteki cebre,
Alçakların ehl-i hünere ettiği levme,
Kim eyler idi sabır, kini eylerdi tahammül.
Bir hançer ile mümkün iken hatime çekmek?
Bir korku uyandırmasa ferdası mematın
Kim ister idi bâr-ı giranıyle hayatın
Bin türlü meşakkatte enin etmek, ezilmek?
Âzimleri hiç dönmez olan âlem-i meçhul;
Etmekte tereddütle iradatı perişan,
Dünyada bu malum fenalıkları nâçar,
Muzlim o fenalıklara ettirmede tercih
Âlemde tefekkürdür eden bizleri korkak
Barid olan ol sarsar-ı fikret eder itfa
Her yaktığımız meş'al-i tasmim ve kararı.
Bin şevk ve meserretle husule gelen âmal
Ol manzara önünde ricate mecbur
Ahır olur umman-ı hayalatta pinhan.

Bu ünlü monoloğu bir de Orhan Burian çevirisiyle karşılaştıralım:

HAMLET: Yaşamak mı, yoksa ölmek mi, mesele bunda. Kör talihin sapanlarına, oklarına zihninde tahammül göstermek mi daha mertçe olur, yoksa kaygıların ummanına karşı silâhlanıp onları yok etmek mi? Ölmek: Uyumak. O kadar! Bir uykuyla kalp üzüntüsünü, tabıatın bedene miras olarak verdiği bin bir acıyı sona erdiriyoruz diyebilmek, candan gönülden istenecek bir son olur. Ölmek, uyumak. Uyumak: belki de rüya görmek! Ya, dert orada; çünki, bu fâni kalıbı üstümüzden sıyırıp attıktan sonra, o ölüm uykusunda kim bilir ne rüyalar görürüz düşüncesi bizi durmaya mecbur ediyor. Yaşamak felâketini uzatan, işte bu düşünce. Yoksa, -İnsan bir hançerle kendi işini kendi halledebilirken- zamanın sillesine, hakaretlerine, zalimin haksızlıklarına, kendini beğenmişin küstahlıklarına, karşılıksız kalan aşkın ıstırabına, kanunun ihmaline, mevki sahibinin kibrine, sabırla gösterilen liyakatin değersizlerce hor görülmesine kim tahammül ederdi? Meşakkatlı bir hayatın yükü altında inleyip ter dökmeye kim razı olurdu? Ne çare ki, ölüm -sınırlarını aşan yolculardan hiçbirinin geri gelmediği o bilinmez ülke- ardından da belki bir şey vardır korkusu, zihnimizi şaşkın ederek bizi, bilmediğimiz musibetlere düşmektense içinde olduklarımıza tahammül ettiriyor. Düşünmek, işte hepimizi böyle korkak ediyor; azmin gürbüz rengi tereddüdün soluk gölgesiyle hasta bir renk alıyor. En büyük en mühim teşebbüsler, bu düşünce yüzünden, mecralarını değiştiriyor; bir fiil adını almaktan çıkıyorlar. Ama, dur bakayım! Güzel Ophelia ha! Peri sultan, dualarında bütün günahlarımı hatırla.[34]

Engin Cezzar'ın oynadığı Hamlet.

Fotoğraf: Gungör Denizaşan (Sahne Sanatları Müzesi) Gökhan Akçura arşivinden.

dullah Cevdet'in çevirisi alındı. Oyunu sahneye Muhsin Ertuğrul koymuş ve başrolü oynamıştı.[12] Fakat rol dağılımı konusunda ne yazık ki Muhsin Ertuğrul hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak, Mehmet Rauf'un aşağıda üzerinde duracağımız bir yazısından Polonius rolünü Tolayan Efendi'nin oynadığını öğreniyoruz. Hamlet'in bundan 95 yıl önce nasıl bir dille oynandığını göstermek için bir iki örnek vermekle yetineceğiz. (Bkz. sayfa 59'daki kutu)

Hamlet oyunu ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme, Mehmet Rauf imzasını taşıyordu. *Eylül* romanının yazarı Mehmet Rauf o sırada *Hak* gazetesinde İngiliz şairlerini tanıtan bir dizi yazı yazıyordu. Tanıttığı şairler arasında Shakespeare de vardı. "İstanbul'da Hamlet"[13] başlıklı yazısında Mehmet Rauf, Hamlet'in temsil edileceğini duyunca şaşırmış, hatta bunun bir film olacağını bile düşünmüştü. Bunun bir tiyatro olduğunu duyunca da Hamlet'i oynayacak sanatçı olup olmadığını öğrenmek için, "Bunu gidip görmek adeta bir vazife olmuştu," diyecektir.

Mehmet Rauf, Hamlet'in dünyanın en büyük dram yazarı Shakespeare'in en derin, en felsefi trajedisi olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir: "Shakespeare bu oyunda kendi ruhunu tasvir ve tahlil etmektedir." Mehmet Rauf'a göre, şairin dehasının 16. yüzyılda keşfettiği insan ruhunu, 19. yüzyıl edebiyatı, Shakespeare'den ancak üç yüzyıl sonra çözümleyebilecektir. Yazar bundan sonra, trajedinin konusunu ayrıntılı olarak tanıtmakta ve sözü, izlemek fırsatını bulduğu oyuna getirmekte ve temsilin umulanın üstünde bir mükemmellikte oynandığı üzerinde durmaktadır. Mehmet Rauf; henüz yirmi yaşındaki Muhsin Ertuğrul'un parlak geleceğini sezmektedir:

"Ertuğrul Bey, Hamlet rolünü, kendisi gibi pek genç bir sanatkâr için büyük bir muvaffakiyetle eda etti; kendisinde henüz rüşeym (embriyon-oğulcuk) halinde büyük bir sanatkâr ruhu var; yalnız bu ruhun bütün kemalatını göstermek için, teenni (yavaşlık) ve gayretle tenmiyesi (nemalandırma) lazım gelir."

Mehmet Rauf, Polonius rolünü oynayan Tolayan Efendi'yi de beğenmekte ve övmektedir:

"Tolayan Efendi ise Polonius rolünü ihya etti; Tolayan Efendi hakikatten büyük bir sanatkâr olduğunu dün gece bir kere daha ispat etti; hakiki bir sanatkâr'ın bu role nasıl bir renk ve hayat vereceğini gayet maharetle gösterdi."

Mehmet Rauf, Hamlet ve Polonius rolleri dışında diğer kahramanları kimlerin oynadığı konusunda ne yazık ki başka ayrıntı vermemektedir. Fakat kadın rollerini hiç beğenmediğini de söylemekten çekinmemektedir. Kadın rolleri bakımından tiyatromuz ölüm döşeğine yatmıştır. Şunu sormaktan da kendini alamıyor: "Ofelia'nın şairane varlığını duyumsatabilecek bir aktrist bugün değil, acaba bir yüzyıl sonra bile sahnelerimizde görülebilecek mi?"[14]

Mehmet Rauf, son olarak eseri dilimize çeviren Dr. Abdullah Cevdet'i de övmekte ve onu yüceltmektedir. Özenle, titizlikle yapılmış ve bezenmiş olan bu çeviri için Dr. Abdullah Cevdet'in adı tam bir güvence olarak görülmektedir.[15]

Öte yandan, Shakespeare ve Hamlet'e karşı en ağır eleştiri ise II. Meşrutiyet döneminin ünlü tiyatro eleştirmeni, aktörü ve yazarı Müfit Ratip'ten (1887-1920) geldi. Çok genç yaşta ölen bu değerli, çalışkan yazar Fecr-i Âti hareketinin içinde yer almış ve hatta bu akımın beyannamesini o yazmıştı.[16] Yerli ve yabancı tiyatro eserlerini çok iyi biliyor ve ülkemizde bir tiyatro kültürünün kökleşmesi için çaba gösteriyordu, Müfit Ratip, Shakespeare'in dehasını takdir etmekle birlikte sahnelerimizde onun eserlerinin ne kadar yararlı olabileceğini sorguluyordu:[17]

"Bilmem bizim halkımız bu trajedileri ne dereceye kadar anlayabilir ve bunlardan ne kadar istifade eder? Eğer bizim halk bu gayesiz ve karanlık dramlardan zevk almıyorlarsa benim fikrimce bütün bütün de haksız addedilemezler."

İş bu kadarla da kalmıyor. Müfit Ratip daha da ileri giderek, kimi güzellikler ve birkaç felsefi düşünce dışında Shakespeare'in bütün eserlerinin birtakım kaba cinayetlerden, zevksiz dehşetlerden, budalaca rezilliklerden başka bir şey olmadığını ileri sürüyor ve şu yargılarda bulunuyordu: Trajedilerinde kahramanların varlığı oldukça basit, ruhsal durumları da yüzeyseldir. Öyle ki Kral Lear çocuklarını bile tanımayan bir zavallıdır. Diğer kişilerde de hiçbir başarı yoktur. Macbeth ve Hamlet'i de Müfit Ratip yine bu bağlamda değerlendirmektedir, "İşte Macbeth, işte Hamlet... Shakespeare Macbeth'de

de Hamlet'de de bir cinayet tasvir ediyor. Fakat Macbeth bir cinayetin doğuşunun hikâyesi, Hamlet de bir cinayetin neticelerinin hikâyesi."

Müfit Ratip, bundan sonra Hamlet'in birçok yerde gerektiği gibi anlaşılamadığını vurgulamaktadır: "Hamlet'i âdi bir deli zannediyorlar. Fakat Hamlet bu pek çoklarının zannettikleri gibi deli değildir. Yalnız kendine nisbetle çok ağır ve çok kuvvetli bir vazifenin ifasına çalışan zayıf bir mahluktur." Yazar, Hamlet'i bir sinir hastası olarak kabul etmektedir. Birtakım olaylara bağlı olarak sinir hastası olmuş zayıf bir insandır. Birinin karşısında hırçın ve sert olur...

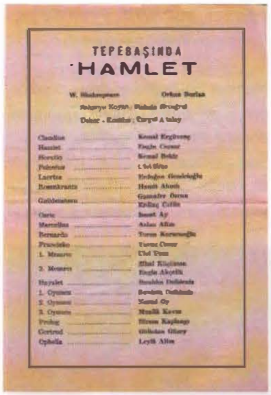
TEPEBAŞINDA
HAMLET

Görülüyor ki, Müfit Ratip Hamlet'in temsilini değil, doğrudan doğruya onun kahramanını eleştirmektedir. Kaldı ki oyunu görmediğini yazısının başında dile getirmektedir. Ancak Müfit Ratip'in bu yazısı karşılığını bulmakta gecikmemiş ve bu eleştirmen daha sonra Hamlet konusuna bir kez daha eğilmek gereğini duymuştur.

Kemal Emin, kendisinin Shakespeare'e tapanlardan biri olduğunu söyleyerek Müfit Ratip'in makalesinin paslı kılıcı andırdığını söylemekten kendini alamamaktadır.[18] Kemal Emin, en çok Hamlet'in deli olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır: Hamlet ne delidir, ne de bir sinir hastasıdır. Kralın huzurunda oynattığı piyesi tertip edebilecek kadar akıllı olduğu meydandadır. Kemal Emin, Müfit Ratip'in iddialarını çürütmek için de yazısının sonunda kimi Batılı yazarlardan örnekler vermektedir.

Halide Edip, *Tanin* gazetesinde Shakespeare üzerine görebildiğimiz kadarıyla iki yazı yazmıştır.[19] İlk yazısında sanatçının eserlerini dönemlendirmeye çalışır, ikinci yazısında ise daha şairin dünyadaki konumunu ele alır. Sözü Türkiye'ye getiren yazar şöyle demektedir:

Muhsin Ertuğrul'un 1909'da çekilmiş bir resmi.

Gökhan Akçura arşivinden.

"Bizde Shakespeare'den bahiste tenezzül eden yegâne münekkit yanılmıyorsam Müfit Ratip Bey olmuştur. O da pek çok meşgul olduğunu neşriyatiyle gösterdiği Fransız zihniyetiyle pek malul görünüyor Esasen Shakespeare hakkında yazdığı birkaç sahife eserleri Shakespeare'i tenkitten ziyade Fransızların itiraz ve tezyiflerini tekrardan ibaret kalıyor. Bunu ben genç muharririn Shakespeare'i eğer okumuş ise sadece pek fena olan Fransız tercümelerinden okumuş ve Voltaire'e pek kapılmış olmasına atfediyorum.

Shakespeare'in Türkçe tercümelerine gelince mütercimler Müfit Ratip Bey gibi kıskanç bir Fransız zihniyetini tekrardan değilse bile Fransızcadan tercüme etmiş olmalarından neşet ediyor ki tercümeleri Türk karilerine (okuyucularına) bu dehayı sevdirecek mahiyette değildir."

Halide Edip: "Bizde Shakespeare'den bahiste tenezzül eden yegâne münekkit yanılmıyorsam Müfit Ratip Bey olmuştur. O da pek çok meşgul olduğunu neşriyatiyle gösterdiği Fransız zihniyetiyle pek malul görünüyor. (...) Bunu ben genç muharririn Shakespeare'i eğer okumuş ise sadece pek fena olan Fransız tercümelerinden okumuş ve Voltaire'e pek kapılmış olmasına atfediyorum."

Halide Edip'in eleştirilerinden yola çıkan Müfit Ratip bu kez Hamlet trajedisini bütün olarak ele alan daha uzun bir makale kaleme aldı.[20] Müfit Ratip, Molière derecesinde değilse bile Shakespeare'in takdirkârı ve hayranı olduğunu belirtiyor ve Voltaire'in etkisi altında olmadığını da ekliyor. Sözü Hamlet'e getiren Müfit Ratip, Shakespeare'in eserleri içinde en güç anlaşılanın bu trajedi olduğu üzerinde durmaktadır. "Bu eserin hiçbir yerinde hayat ve hareket yoktur. Tiyatroda hayat karar verip hemen icra etmektir. Halbuki Hamlet daima kararını tehir eder, daha doğrusu tehir eden kararlar verir. Bu eser bir temaşa eserinden ziyade felsefi bir eserdir."[21]

Müfit Ratip daha sonra Hamlet'in ayrıntılı bir çözümlemesi yapmaktadır:

"Şüphesiz Hamlet bir tiptir; fakat ne tipi? Herhalde bir mecnun tipi değildir. Bu hususta çok münakaşa yapılmış. Fakat çok düşünmeye hacet

yok. Hamlet sadece umumi bir insan tipidir. İnsanların yüzde doksan dokuzuna benzeyen bir insan tipidir.

Hamlet bütün insanlar gibi düşünüyor. Hemen icra etmediği için karar kuvvetini kaybediyor. Düşündükçe mantık geliyor. Bütün insanların hayatı da böyle geçmez mi?"

Küçük Sahne'de Hamlet, Ekim 1954. Türkiye'de ilk kez bir kadın, Nur Sabuncu Hamlet'i oynuyor.

Gökhan Akçura arşivinden.

Müfit Ratip, bundan sonra Hamlet'i oyunda izlemektedir. Onun gerçekten mecnun olmadığını savunmaktadır. Niçin kendini deli gösteriyor? Sadece sizin gibi bir insan olduğu, hayatını korumak ihtiyacını duyduğu için. Oysa herkes onu mecnun sanıyor.

Hamlet'i uzun uzun çözümleyen eleştirmenimiz, oyunun neredeyse bütün kahramanlarının ölmesine pek sıcak bakmıyor. Kralın öldürülmesini de oyunun vazgeçilmez sonucu olarak görmektedir. Son çözümlemede Müfit Ratip, Hamlet'in derin bir yaşam felsefesi olduğunu açıklamakta ve bu felsefeyi de Shakespeare'e dayanarak şöyle özetlemektedir: "Daima yürümeli, faal olmalı. Fırsat ele geçtiği zaman ondan kaçmamalı."

Muhsin Ertuğrul'a gelince: Shakespeare ve Hamlet, onun yaşamının dönüm noktası olmuştur. "İlk kez Shakespeare'i oynayan Türk aktörü olmak şerefini" Hamlet rolüyle ve rejisiyle kazanmıştır.[22] 1913'te *Şehbal*'de çıkan bir yazısında Muhsin Ertuğrul, şimdiye kadar birçok ünlü aktörün Hamlet'i kendi fikirlerine göre temsil ve icra ettiklerini yazmaktadır.[23] Kendisi, yaşamı boyunca Hamlet'i oynamaktan ve sahneye koymaktan geri kalmadı. Dr. Abdullah Cevdet'ten sonra kendisi de Hamlet'i yeniden çevirdi.[24] Muhsin Ertuğrul, 1951 yılında Ankara Devlet Tiyatrosu'nda Hamlet'i beşinci kez sahnelediği zaman bu kez Orhan Burian çevirisini esas aldı.[25]

Muhsin Ertuğrul, 1959'da İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Hamlet'i yedinci ve son kez sahneye koyuyordu. Çeviri yine Orhan Burian imzasını taşıyordu.[26] Hamlet rolü bu kez 24 yaşındaki bir gence, Engin Cezzar'a verildi.[27] Engin Cezzar, o günlerde Hamlet trajedisine duyulan ilgiyi yıllar sonra şöyle anlatmaktadır:

"1 Ekim 1959. Tepebaşı sahnesinin kuyruğu Galatasaray'a kadar uzuyordu. O günden sonra her gece ful oynadık. Aniden şöhret kazandım. Yirmi dört yaşımda. 200. temsile geldiğimizde bir dünya rekoru kırmış olduk. Hamlet, yazıldığından o güne kadar hiçbir yerde bu kadar süre kesintisiz oynanmamıştır. Bir daha da oynanmadı."[28]

SONUÇ

Muhsin Ertuğrul'un 1912'de Hamlet'i sahneye koyması ve başrolü üstlenmesi Türk tiyatro tarihinin önemli aşamalarından biridir. Oyun, o zamanki basında ilgiyle karşılanmış, hatta Shakespeare ve Hamlet konusunda gözle görülür bir tartışma ortamı doğmuştur. Muhsin'in gelecekteki büyük tiyatro yeteneği daha o gün sezilmişti. Gerçekten Muhsin Ertuğrul oyunculuğu, rejisörlüğü ve yazarlığı ile Türk tiyatrosuna damgasını vurdu. Sinemamızda da büyük bir üne kavuştu.[29] Türkiye'de bir tiyatro bilincinin oluşmasında Muhsin Ertuğrul'a çok şey borçlu olduğumuzu da unutmamak gerekir.[30] Özellikle genç yetenekleri keşfetmesinde ve onların yetişmesindeki büyük katkısı yadsınamaz.

Muhsin Ertuğrul, ülkemizde klasik kültürün tiyatro aracılığıyla doğup gelişmesine de önem veriyordu. Devlet Tiyatrosu müdürüyken her yıl tiyatro mevsimini klasik bir eserle ya da Shakespeare'in eserlerinden biriyle başlattığını da biliyoruz. Seyircinin tiyatroda nasıl davranacağını belirleyen kurallar koyması da tiyatro kültürünün bir parçasıydı.

EK

Muhsin ERTUĞRUL, "Türk Sahnesinde Yedinci Hamlet" *Türk Tiyatrosu*, 321 (Kasım 1959), 24-25.

1959 yılıyla beraber ben de sahne hayatındaki elli senemi bitirmiş oluyorum. Bu elli yılın kırk sekiz sahnesine Shakespeare'in eserleri ve en önde (HAMLET) piyesi hâkim olmuştur dersem hiç yukardan almış saytılmam. Çünkü Shakespeare'le ilk temasım, Hamlet piyesinde (Laertes) rolünü oynamam 1911'deydi. O gün bugün benim için tazeliğinden, yenliğinden hiçbir şey kaybetmeyen tek eser (HAMLET)dir. İçinde rol oynadıktan sonra gözüm Hamlet'in şahsına dikildi, daha o zaman içimi bir kurt gibi bu rol kemirmeyebaşladı. Yaprak uçlarıdarcep ağzına sokulup çıkmaktan tarazlanmış (Hamlet) kitabı gece gündüz elimden düşmüyor, bir sarayya, bir cezbe'ye tutulmuş gibi bu eserin sihrinden, genç Hamlet'in kaderinden bir türlü kurtulamıyordum. Ben mutlaka bu rolü oynamalıydım. Sahneye yeni girmiş genç bir aktör için bu, kendini ummana atmak kadar tehlikeliydi. Ama tehlikeli diye bir kara sevda uğruna atılanlar olmuyor muydu? Şayet kurtulursam, tekrar çalışır, bir daha atlarım diye ben o toy yaşımda (Hamlet) oynadım. Bereket versin, eserin mütercimi merhum doktor Abdullah Cevdet, benim körpe kalamın henüz kavranıyamıyacağı incelikleri bana açıkladı. Çok defa bu anlamadığım noktalar, tercümede ona da açık görünmeyip de karşılıklarını bulmakta güçlük çektiği yerlerdi. O bütün varlığıyle, Türkiye'de (Hamlet) sevgisinin başlangıcına işaret ed en bu teşebbüsümü destekliyordu. Nihayet bir gece, şimdiki Lüks sinemasının bulunduğu (Odeon) tiyatrosunda Hamlet oynandı. İyi mi oynandı, kötü mü oynandı, bunun için ben bugün hüküm verecek durumda değilim. Fakat o zaman çıkmakta olan (HAK)

gazetesi edebiyat sütununda bunu ileri atılmış, cür'etlibir adım olaraksaydılar.

Ondan sonra benim (Hamlet) sevgim bitmedi, aksine büsbütün alevlendi. Artık o piyesten ayrılamaz oldum. Kutsal bir kitap gibi yıllar yılı koynumda ve başucumda taşıdım. Kısacası ikinci defa, kendim tercüme edip oynadığım 1927'ye kadar onbeş sene birbirimizden ayrılmadık.

Bu arada Fransa'da (Mounet Sully, Suzanne Desprès)yi, Almanya'da (Moissi, Mühlhofer)i, Viyana'da (Raoul Aslan)ı, Rusya'da (Mihail Çehof)u, Azerbaycan'da (Mırza Şerif)ı bu rolde görmüştüm. İkincidefa oynadığım zamanoldukça hazırlıklıydım. Nitekim 1927'de Tepebaşındaki temsiller oldukça izler bıraktı. Benim oynadığım birinci ve ikinci (Hamlet)in hikâyesi bu.

Bu Hamlet sevgisinden böylece kurtuldum veya kurtuluyorum sanıyordum, ne mümkün! Yine sardıkça sardı. Ben Hamlet oynarken figüranlar arasında meş'ale tutan bir genç; dikkatiyle, bağlılığıyle, sahneye sevgisiyle, inceliğiyle, hele nezaketiyle öteki arkadaşlarından ayrılıyordu. Onda kutsal ateşten yüzüne vuran bir sıcaklık vardı. Bu çocuğun adı (TALÂT)dı. İçimden bu çocuk istikbalin (Hamlet)i diyordum. Ona bu gözle bakarak önce (Peer Gynt)de denedim, sonra 1935'te, piyesi yeniden tercüme ederek üçüncü (Hamlet)i oynattım. Hiç fena oynamadı. Sonraki görüşmelerimizde, tıpkı vaktiyle benim duyduğum hislerin esiriyle, bir ikinci sefer daha kendisine bu rolde fırsat verirsemdaha iyi olacağını söylüyordu. Ben bu fırsatı, 1942'de profesör Halide Edip'le Vahit Turhan'ın yeni tercümeleriyle ona tekrar verdim. Şüphesiz ki arkasında onbeş yıllık bir sahne tecrübesi olan bir sanatçı olgunluğuyla daha iyi oynadı. O seferki Hamlet'in başka bir özelliği de, ustası Talât'ın yanında Suavi'ye bu rolü oynamak fırsatı hazırlamaktadır. Bu iki çok değerli sanatçımız (Hamlet) yönünden gözleri açık gitmediler. İkisine de Allah rahmet eylesin. İşte üçüncü ve dördüncü Hamlet'in hikâyesi de bu.

Ankara Devlet Konservatuarının tiyatro bölümünde öğretmenlik ettiğim günlerde, bir ders yılı başlangıcında yeni gelen öğrencilerle sınıfta tanışırken sıra sarışın, tüy gibi ince bir çocuğa geldi. Kendisine, tahsiline, âilesine dair sualler sorarken, içimden kendi kendime diyordum ki, bu çocuk gelişirse beni buna, tıpkı Talât gibi, önce bir (Peer Gynt) sonra da bir (Hamlet) oynatırım. Bu içten verilmiş kararın üzerinden on yıl geçti geçmedi, Devlet Tiyatrosundaki ilk Hamlet'i, işte bu tüy gibi delikanlıya oynatmıştım. Bu beşinci (Hamlet)imin adı da CÜNEYT GÖKÇER. Bu beşinci Hamlet için rahmetli Profesör Orhan Burian'a yeni bir tercüme yaptırmıştım, çünkü dilimiz gün geçtikçe saflığa doğru gidiyor.

Arada neler oldu, neler bitti, anlatması uzun. Ben Ankara'dan ayrılmış KÜÇÜK SAHNE'de çalışıyordum. Üçüncü tiyatro mevsimini Shakespeare'in (Ne istersenîz-Onikinci gece) komedisiyle açmıştık. Dördüncü mevsimi de yine aynı dâhinin (Hırçın Kız)ıyla açmayı düşünüyordum. Bu aralık Kolej mezunu bir genç kız, geldi, tiyatroya sevgisinden bahsetti. Sarı saçlariyle, çökük yanaklariyle, uçuk benziyle, kendisini görür görmez Hamlet'in mâsum hayali kafamda canlandı. Hırçın kız için bir (Katherin) ararken talih karşıma, hiç hesapta olmıyan bir HAMLET tipi çıkarmıştı. Her iki rolde önem bakımından birbirinin eşi denecek kadar ağırdı. Fakat bu karşılaştırmada Hamlet ağır bastı. Üstelik, yüzyıllarboyunca yalnız büyük tiyatrolarda, şatafatlı sahnelerde oynanan bu piyes, üç metrelik küçük bir sahnede acaba nasıl olurdu, bu denemeye değer bir tecrübeydi. Her seferki gibi kesin bir kararla işe sarıldık ve benim altıncı Hamlet'im Nur Sabuncu bu rolü oynadı. O günden bu güne kadar Nur geliştikçe gelişti, olgunlaştı, şimdi Devlet Tiyatrosunun kıymetli bir üyesi oldu.

DİPNOTLAR

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, 3 Mayıs 2006 günü Prof. Orhan Burian anısına verilen konferansın notlanmış biçimidir.

1 OrhanBurian, *Shakespeare* (hazırlayan Vedat Günyol), Varlık, İstanbul, 1962, 25.

2 Orhan Burian, "Shakespeare in Turkey", *Shakespeare Quarterly*, II / 2 (April 1951), 127-128. Prof. Burian, Hamlet'in 1911'de temsil edildiğini yazıyorsa da üzerinde durduğu 1912 temsilidir.

3 İnci Enginün, *Türk Edebiyatında Shakespeare*, Dergâh, İstanbul, 1977; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1912

4 Dr. Abdullah Cevdet (1869-1932), Mekteb-i Tıbbiye'de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından. Cenevre'de *İçtihat* dergisini çıkarmış ve bir de telif ve çeviri olmak üzere yayın hareketine girişmişti. Shakespeare dışında Doğu'nun ve Batı'nın ünlü yazarlarının eserlerini de Türkçeye çevirdi. Böylece Türkiye'de çift yönlü birdüşünce akımı yaratmak istiyordu. Laik bir dunya görüşünü benimsemiş ve cumhuriyetin getirdiği yenilikleri coşkuyla karşılamıştır. Bkz, Şükrü Hanioğlu *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981

5 Özdemir Nutku, *Darülbedayi'nin Elli Yılı (Darulbedayi'den Şehir Tiyatrosuna)*, Ankara, 1969, 10

6 Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, Ankara, 1971, 54

7 Muhsin Ertuğrul, *Benden Sonra*, 136. Dr. Abdullah Cevdet, daha sonra "Ben otuz beş sene evvel İngiliz Shakespeare'in hayranı olmuş ve dünyanın en yüksekşaheser-i edebisi tanılan (Hamlet) faciasını Türkçe'ye nazmen ve nesren nakle koyulmuştum," der ve bu eserde, "Anglosakson usul-i terbiye ve anasır-ı medeniyesinde"ki üstünlüğe de dikkati çeker (A. Cevdet, "Gazi'nin Köşkünde", *İçtihat*, 194 (15 Kânunuevvel 925), 3815)

8 Muhsin Ertuğrul, *Benden Sonra*, 148-150

9 Muhsin Ertuğrul, *Benden Sonra*, 150.

10 *Tanin*, 23 Nisan 1328 (6 Mayıs 1912), no 1322

11 *Hak*, 23 Nisan 1328 (6 Mayıs 1912), no 54.

12 Muhsin Ertuğrul'un Hamlet'i sahneye koyarken kimi "incelikleri" Dr. Abdullah Cevdet'e danışığı anlaşılıyor. Bkz. ek.

13 Mehmet Rauf, "İstanbul'da Hamlet", *Hak*, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912), no 56

14 Türk kadının sahneye çıkması elbette gecikmeyecektir

15 "Dün geceki ziyafet-i edebiyenin kıymetini ispat için eserin mutercimінin edib-i hakim Abdullah Cevdet Bey olduğunu söylemek lazım gelir. Şekspir'in bu tercümesinin nasıl muteria, nasıl mahir bir dest-i himmetle tezyin etmiş olduğunu anlatmak için bu kâfidir."

16 Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, İstanbul, İletişim, 1989, 61-67. Müfit Ratip için ayrıca bkz. Enver Töre, *Fecr-i Âti'nin Kurucularından Müfit Ratip Makaleleri*, İstanbul, 2005; ayrıca bkz. Aynı yazar, *II Meşrutiyet Tiyatrosu (yazarlar – piyesler)*, İstanbul, 2006, 65.

17 Müfit Ratip, "Temaşa: Hamlet Hakkında Bir Mütalaa", *Hak* gazetesi, edebi ilave, 11 Mayıs 1328, no 4.

18 Kemal Emin, "Hamlet Münasebetiyle Müfit Ratip Bey'e" *Yirminci Asırda Zeka*, 8 (9 Recep 1330), 126-127.

19 Halide Edip, "Shakespeare ve Münekkidleri", *Tanin*, 26 Mayıs 1330, 8 Haziran 1914, no 1961; aynı yazar, "Shakespeare ve Âsarı", *Tanin*, 17 Mart 1330 / 30 Mart 1914, 1891. Halide Edip, (*Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, 2003, 139), İkinci Meşrutiyet'ten önce Hamlet'i sade bir dille Türkçeye çevirmiş fakat bastırmaya girişmemiştir. Vahit Turhan'la birlikte yaptığı Hamlet çevirisi (İstanbul, 1941) basılmıştır. Bkz. İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı meselesi*, İstanbul, 1978, 397

20 Müfit Ratip, "Shakespeare ve Hamlet", *Tanin*, 18 Haziran 1330, 1 Temmuz 1914, no 1984.

21 Ünlü düşünürümüz İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da Hamlet'in sahnelenmesine pek olumlu bakmamakta ve bu konuda şu görüşlere yer vermektedir: "*Hamlet*, edebi bir başyapıt olmasına rağmen, bence sahnelenme değeri yüksek olmayan bir oyundur. Şu gerçeğe de ayrıca dikkat edilmelidir: Bu oyunun sahnelenmekteki başarısı her zaman edebi değerine bağlı değildir. Bence Hamlet tipi, gerçek bir kişi değil, Shakespeare'nin kafasında yarattığı bir kişiliktir. Gerçek bir oyunculuk yeteneğine sahip oyuncu tarafından oynanabilmesi olanaksızdır. Bu yüzden Hamlet rolü, hangi ülkede, hangi oyuncu tarafından canlandırılırsa canlandırılsın, oyunculuk bakımından mükemmelliğe ulaşamamaya mahkûmdur. Oyuncu, edebi kişiliği tam anlamıyla canlandırmaya olanak bulamayınca, onu canlandırmaya uygun bir kişi olarak oynamak zorunda kalır." Bkz. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Tiyatro Nedir?* Yay. Atıla Alpöge-T. Yılmaz Öğüt-Ali Y. Baltacıoğlu, Mitos-Boyut, İstanbul, 2006, 59. Prof. Özdemir Nutku ise, Hamlet'in "ne felsefi, ne ahlaksal, ne de psikolojik bir belge" olduğunu vurgulamakta, bunun tiyatro için yazıldığını belirtmektedir. "Başka bir deyişle, (Hamlet) olayların ve kişilerin gelişmesini gösteren bir senaryodur." ("Çağdaş Değerlendirme Yönünden Hamlet", *Türk Dili*, 325, Ekim 1978, 460-470)

22 Efdal Sevinçli, *Görüşleriyle Uygulamalarıyla Bir Tiyatro Adamı Olarak Muhsin Ertuğrul*, Arba, İstanbul, 1990, 86, 257.

23 Muhsin Ertuğrul, eserin oynanmasından bir süre sonra *Şehbal*'de (15 Aralık 1913) uzun bir yazı yazdı. Yazının bütünü için bkz. *Benden Sonra...*, 178-187 ... *60. Sanat yılında Muhsin Ertuğrul'a saygı*, 1969

24 Efdal Sevinçli, *Görüşleriyle*, 86

25 Orhan Burian, "Shakespeare in Turkey", 127

26 Prof. Orhan Burian'la Muhsin Ertuğrul arasındaki yakınlığı karşılıklı yazışmaları ortaya koymaktadır. Bkz. Zeki Arıkan, "Muhsin Ertuğrul'dan Orhan Burian'a Mektuplar" *Kitap-lık*, 60 (Nisan 2003), 74-85; aynı yazar, "Muhsin Ertuğrul'un Orhan Burian'a Mektupları Üzerine", *Posta Kutusu* (haz. Turgut Çeviker), 2 (2004 Kış), 125-133.

27 İzzeddin Çalışlar, *Engin Cezzar'ı Takdimimdir*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, 82-83

28 Ayrıca bkz. Mina Urgan, *Shakespeare ve Hamlet*, AltınKitaplar, İstanbul, 1984, 359-526, Boğaziçi Üniversitesi *MIMESIS* (Tiyatro/Çeviri ve Araştırma Dergisi, (Hamlet Özel Sayısı), 10 (2004)

29 Efdal Sevinçli, *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Sinemadan Tiyatroya Muhsin Ertuğrul*, Broy, İstanbul, 1987.

30 Ayşe Emel Mesci, "Nerede Yanlış Yaptık" *Cumhuriyet*, 20 Mart 2006.

31 Muhsin Ertuğrul, "Bizde Shakespeare", *Türk Dili*, 178(1966), 710-713

32 Özdemir Nutku, *Darülbedayi'nin*, 10.

33 Muhsin Ertuğrul, *Benden Sonra Tufan Olmasın Anılar*. (yay. Özdemir Nutku, Efdal Sevinçli), İstanbul, 1989, 136.

34 Orhan Burian'ın yaklaşık yetmiş yıl önceki çevirisi hâlâ bütün tazeliğini ve canlılığını koruyor. Ancak unutmamak gerekir ki, Dr. Abdullah Cevdet'in çevirisini aktörler ezberliyor, sahnede dile getiriyor, izleyiciler de oyunu anlıyor ve alkışlıyorlardı. Ama çeviri yine de ağırdı. Bunun bilincinde olan Dr. Abdullah Cevdet, yaşamının sonuna doğru Hamlet'i sadeleştirdi. Diğer birkaç çevirisiyle birlikte Devlet Matbaası'na verdi. Düzeltmelere kızı Gül Karlıdağ'ı da götürüyordu. Fakat doktorun ölümü üzerine bu iş yarım kaldı. Eserlerin ne olduğu da bilinmiyor (Sayın Gül Karlıdağ'dan alınan bilgi). Nurullah Ataç, Dr. Abdullah Cevdet'in Shakespeare çevirilerini hiç de iyi bulmaz (Nurullah Ataç, "Abdullah Djevdet", *Milliyet*, 6 Kânunuevvel 1932, 2451)

EMANUEL KARASU BİYOGRAFİSİNE KATKI (I)

KARASU VE II. ABDÜLHAMİD İLE İLİŞKİSİ

NECMETTİN ALKAN

Bu çalışmada ele alınan Emanuel Karasu, hem II. Abdülhamid muhalifi etkili bir Jöntürk, hem mason locası üstadı ve hem de jurnalci olarak ilginç bazı özellikleri kendinde toplamaktadır. Araştırmamız, Karasu'nun hayat hikâyesine girmeden, onun Sultan II. Abdülhamid'le olan münasebeti, muhalifliği, Jöntürk hareketi içindeki faaliyetleri ve jurnalleri üzerine odaklanmaktadır. Karasu'nun, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı olarak izlenimlerini anlattığı Alman Frankfurter Zeitung *gazetesindeki uzun röportajı, ikinci bir makalede ele alınacaktır.*

Selanik'te Macedonia Risorta Mason locası üyesi ve İstanbul mebusu Emanuel Karasu (1862-1934).

Aksi belirtilmedikçe tüm fotoğraflar RomiMargulies arşivinden alınmıştır

Sultan II. Abdühamid (1876-1909) dönemi ve muhalifleriyle alakalı kaleme alınan çalışmalara bakıldığında, Jöntürk hareketi/Jöntürkler, İttihad ve Terakki, masonluk/masonlar ve jurnalcilik/jurnalciler gibi terimlerin fazlasıyla zikredildiği görülecektir. Jöntürkler ve onların siyasi partisi olarak kurulan İttihad ve Terakki ile masonlar, II. Abdülhamid karşısında Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi yolunda verilen mücadele etrafında birleşmişlerdi. Uzun ve yorucu bir mücadelenin sonucunda arzu ettikleri hedeflere ulaşmalarına rağmen bununla yetinmemiş, akabinde gelişen birtakım olayların verdiği fırsatı değerlendirmiş, amansız düşmanları sultanın tahttan indirilmesi gibi daha farklı ikinci bir amacı da gerçekleştirmişlerdi. İsimleri zikredilen bu oluşumlar, ilginç bir bütünlük içinde fonksiyonlarını başarılı bir şekilde icra etmek suretiyle, var oluş sebepleri olan II. Abdülhamid'in mutlakiyet yönetimine son vermişler ve nihai olarak da onu tahttan indirmek suretiyle intikamlarını almışlardı. Bu şekilde çok çetin geçen II. Abdülhamid-Jöntürk mücadelesi, Jöntürklerin kesin galibiyetiyle sona ermiştir.

Bu dört terimle birlikte zikredilen jurnalciliği aslında çok farklı bir bağlamda ele almak gerekiyor. Jurnaller, istibdat yönetiminin bânisi olarak kabul edilen Sultan II. Abdülhamid'e karşı yapılan Meşrutiyet mücadelesinde, muhalifler ve faaliyetlerinin padişaha veya ilgili emniyet birimlerine ihbar edilmesiydi. Verilen jurnallerle, II. Abdülhamid karşıtı örgütlü muhalefetin, özellikle Jöntürklerin ve bunların faaliyetlerinin bir şekilde gün yüzüne çıkartılmasına ve Osmanlı emniyet kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmesine vesile olunmaktaydı. Bir taraftan muhalefet zayıflatılırken, diğer taraftan da Sultan II. Abdülhamid'in mutlaki yönetiminin devamı sağlanmaktaydı. Bu şekilde jurnalcilik, II. Abdülhamid yönetiminin muhaliflerle mücadelesinde, ki muhalefet genel olarak Jöntürklerle özdeşleşmiştir, en etkili araçlardan biri olmuştur.

Bu tespitlerden de anlaşılabileceği gibi, -en azından jurnalin mantığı ve işlevi açısından- jurnalciler ve başta sultan karşıtı Jöntürkler olmak üzere diğer muhalifler, gerek zihniyet ve gerekse gaye nokta-i nazarında çatışmaktaydılar. Yani hem II. Abdülhamid'in muhalifi olmak ve hem de sultan karşıtı faaliyetleri

II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda cuma selamlığında.

Elisa Zonaro, Fausto Zonaro Retrospektif resim sergisi broşürü, Hakan Karateke'nin *Padişahım Çok Yaşa* kitabından alınmıştır.

kendisine ihbar etmek, normal şartlarda tezat teşkil etmekteydi.

Dolayısıyla, II. Abdülhamid'e veya devletin emniyet birimlerine istihbarat sağlayan jurnalciler arasında Jöntürklerin olmaması; başka bir ifadeyle, bunların Jöntürk karşıtı olması veya en azından Jöntürklere sempatıyle bakmaması; özellikle de hareket içinde etkili olan şahısların adlarının jurnal veya jurnalcilikle yan yana zikredilmemesi gerekir. Olsa olsa, ancak jurnal mağduru olarak gündeme gelmelidirler. Fakat durum gerçekte hiç de öyle değil; aksine, jöntürk hareketine mensup olup da adı jurnalcilerle zikredilen Jöntürklerin var oldukları bilinmektedir.

Bundan dolayıdır ki, II. Abdülhamid'e verilen binlerce jurnalin tasnifi ve değerlendirilmesi için 1908 İhtilali'nin hemen ardından bir heyet teşkil edilmiş ve bu heyetin uzun süren çalışması neticesinde jurnalcilerin listesi ile jurnaller başlangıçta muhafaza edilmiş, ancak daha sonra, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasının ardından ani bir kararla yakılarak imha edilmişti.[1] Jurnallerin imha edilmesinin akla gelen en önemli nedeni, yayınlanması durumunda pek çok Jöntürk jurnalcinin deşifre olmasıyla, toplumsal ve siyasi olarak çok ciddi sıkıntılar tezahür etmesi ihtimalinin belirmesiydi. Nitekim Mahmud Şevket Paşa'nın da açıkça ifade ettiği gibi, bu durum tefrikaya neden olabilir ve "bir aile efradını, hatta baba ve oğulları birbirine hasım" edebilirdi. Üstelik kendisi, şaka dahi olsa, "Ne bilirsiniz, benim de jurnalim çıkmayacağını!"[2] diyerek, kafalardaki bu sıkıntıyı net bir şekilde dile getirmişti.

Bu çalışmada ele alınan Emanuel Karasu, hem II. Abdülhamid muhalifi etkili bir Jöntürk, hem mason locası üstadı ve hem de jurnalci olarak ilginç bazı özellikleri kendinde toplamaktadır. Araştırmamız, Karasu'nun hayat hikâyesine girmeden, onun Sultan II. Abdülhamid'le olan münasebeti, muhalifliği, Jöntürk hareketi içindeki faaliyetleri ve verdiği jurnaller üzerine odaklanmaktadır. Karasu'nun, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı olarak izlenimlerini anlattığı Alman *Frankfurter Zeitung* gazetesindeki uzun röportajı, ikinci bir makalede ele alınacaktır.

KARASU'NUN FARKLI ÖZELLİKLERİ

Emanuel Karasu, Osmanlı tarihinin son dönemlerinde sahneye çıkan etkili şahsiyetlerden olmasına rağmen, hakkında pek fazla bir araştırma yapılmamıştır. Bundan dolayı, Edhem Eldem'in haklı ifadesiyle, kendisi "meşhur ama meçhul"[3] bir tarihi şahsiyet olarak adlandırılabilir. Mevcut bilgilere göre Karasu, 1862 yılında Selanik'te doğmuş ve 1934'te İstanbul'da ölmüştür. Emanuel Karasu, aslen İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Sefarad Yahudilerinden olup, Selanik'te dava vekilliği yapmaktaydı. Kendisinin Siyonist olup olmadığına dair tartışmalara gelince, Jacob M. Landau, Karasu'nun anti-Siyonist olduğunu belirtse de,[4] dönemin önemli simalarından Fethi Okyar hatıratında, Karasu'nun 1898'de Sultan II. Abdülhamid'i ziyaret ederek Kudüs sancağında kendileri için toprak satılmasını teklif eden Siyonist heyetin içinde yer aldığını iddia etmektedir.[5] Selanik'teki "Macedonia Risorta" mason locasını kuran ve pek çok Jöntürk subay ile sivilin mason yapılmasında etkili olan Karasu,[6] aynı zamanda bu locanın büyük üstadıydı.[7]

Bu arada, Karasu'nun Jöntürk hareketi ve Jöntürkler için ne anlam ifade ettiğine de değinmek gerekiyor: Bernard Lewis'in, Karasu'nun Jöntürk hareketi için "önemsiz bir sima" olduğu iddiasına rağmen,[8] dönemin İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowther, Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'e yazdığı uzun raporda, Karasu'nun İttihad kolektif önderliği için bir cephe savaşçısı" çıkardığını, yine Karasu'nun hem ihtilalden önce, hem de sonra Jöntürk hareketinin "en önemli simalarından" biri olduğunu belirtmektedir.[12] Dönemin etkili isimlerinden Hüseyin Cahit de Karasu'nun hareket için ne kadar önemli olduğunu vurgularken, kendisinin İttihad tanın tahttan indirilme kararını kendisine tebliğ eden heyetin de üyesiydi. Üyelikten de öte, *Encylopaedia Judaica*'daki Karasu maddesine göre, aynı zamanda "bu heyetin başkanı" idi.[18] Fakat *Encylopedia Judaica* bu bilgiyi verse de, mevcut çalışmalarda ve ilgili hatıratlarda bunu teyit edecek herhangi bir bilgiye rastlan-

Feroz Ahmad, Yahudi cemaatinin kendisini cemiyet ile tamamen özdeşleştirdiğini belirttikten sonra, yalnızca bu cemaatin Emanuel Karasu'nun kişiliğinde "partinin kolektif önderliği için bir cephe savaşçısı" çıkardığını; yine Karasu'nun hem ihtilalden önce, hem de sonra Jöntürk hareketinin "en önemli simalarından" biri olduğunu belirtmektedir.

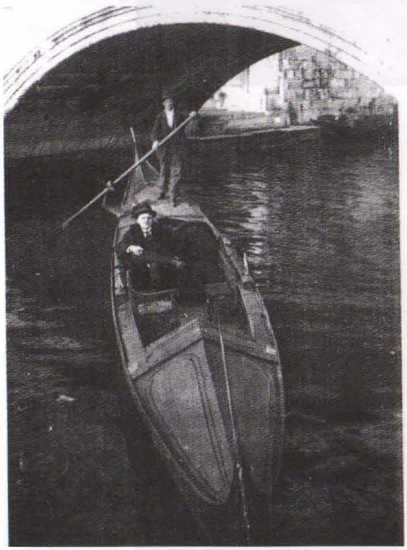

Pasaportundan defalarca İtalya'ya gittiği anlaşılan Emanuel Karasu, Venedik'te.

R. Margulies *Toplumsal Tarih*, sayı:21.

ve Terakki Cemiyeti'ndeki rolünü anlatırken, onu cemiyetin Selanik şubesinin "beyni ve Ulysses"i, -cin fikirli Odysseus'un Latince adı- olarak adlandırmaktaydı.[9] Nitekim Karasu II. Abdülhamid'e karşı mücadele etmiş, hem Jöntürklere yardımda bulunmuş[10] hem de çok kritik görevler ifa etmişti.[11] Feroz Ahmad da Yahudi cemaatinin kendisini cemiyet ile tamamen özdeşleştirdiğini belirttikten sonra, yalnızca bu cemaatin Emanuel Karasu'nun kişiliğinde "partinin ve Terakki içinde "Meşrutiyet ideali" için çalışmış bir "mücahit" olduğunu belirtmektedir.[13]

Bizzat Karasu'nun Francis Mc Cullagh'a anlattığına göre, ihtilalden kısa bir süre önce cemiyet adına zemin yoklamak amacıyla İstanbul'a gelmesi,[14] kendisinin cemiyet içindeki rolünü yeterince anlatmaktadır. Üç gün süren bu seyahatin asıl gayesini ve kimlerle görüşüldüğünü merak eden Zaptiye Nezareti, Talat Bey'i ve Karasu'yu takibe almış ve tahkikat neticesinde ilmiyeden ve masonlardan bazı kişilerle görüştüklerini tespit etmişti. Tahsin Paşa'nın bildirdiğine göre; sorguya alınan Emanuel Karasu, "takip olunan maksatla hiç münasebeti olmayan birtakım işler için geldiğini" ifade etmişti.[15] Karasu'nun, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konusundaki meclis kararının kendisine sunulmasıyla alakalı olarak Alman *Frankfurter Zeitung*'un muhabirine anlattığına göre, bu tutuklama Meşrutiyet'in ilan edilmesinden aylar önce cereyan etmişti.[16] Karasu, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra "İttihad ve Terakki Cemiyeti"nden 1908, 1912 ve 1914 olmak üzere üç kez mebus seçilmişti.[17]

Bütün bu özelliklerinin haricinde daha da önemlisi, Emanuel Karasu Jöntürklerin II. Abülhamid'e karşı mücadelesinin adeta finali olan sulmamıştır. Aksine, Mc Gullagh, heyetin sözcüsü ve başkanının Esad Paşa olduğunu belirtmektedir.[19] Nitekim Karasu'nun *Frankfurter Zeitung*'un muhabirine anlattığı, söz konusu kararı Esad Paşa'nın ilettiği bilgisinden de hareket edilirse, heyetin başının Karasu değil de Esad Paşa olduğu görülecektir. Karasu'nun bu heyete dahil olmasıyla alakalı çok daha ilginç bir iddiayı, Roni Margulies ortaya atmıştır: Buna göre, Karasu'nun bu heyete girmesi öyle sıradan bir görevlendirme olmayıp, bizzat kendisinin ısrarıyla gerçekleşmiştir. Buna göre Karasu, "ya siyonizme karşı çıkmış olan İslâm'ın önderinin küçük düşürülmesine şahit olmak için, ya da Türkiye Grand Orient locasının şefi olarak" bu heyete dahil olmak konusunda ısrar etmişti.[20] Margulies'in bu tespiti de, yukarıdaki satırlarda temas edilen, Karasu'nun aslında Siyonizmle bir şekilde bağlantılı olduğu iddialarına destek verecek bir nitelik arz etmektedir.

Buraya kadar sıralanan; Emanuel Karasu'nun Jöntürk hareketine mensup, İhtihad ve Terakki Fırkası'nda mebus ve mason olması özellikleri, yukarıda II. Abdülhamid karşıtlığını ifade eden üç terimle birebir örtüşmektedir. Bu durum, mevcut araştırmalarla da bütünlük arz etmektedir. Bunlar haricinde, yine girişte zikredilen diğer bir terim, yani jurnalcilik,

Karasu'nun başka bir özelliği olarak karşımıza çıkmıştır. Genel olarak mevcut araştırmalarda çok fazla öne çıkmamasına veya vurgulanmamasına rağmen, Karasu, Sultan II. Abdülhamid'e jurnalcilik yapan yüzlerce, belki de binlerce kişiden; başka bir ifadeyle, tezat olsa da "gizli" jurnalci Jöntürklerden bir tanesiydi.[21] Emanuel Karasu, bir taraftan Sultan II. Abdülhamid'e muhalif harekette yer alarak onun yönetimine karşı mücadele verirken, diğer taraftan da aynı sultana jurnalcilik yapmaktaydı. Nitekim Karasu'nun II. Abdülahmid'e jurnacilik yaptığını ıspat eden en az üç jurnalin ve bir de şikâyet mektubunun varlığı bilinmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, jurnallerin önemli bir kısmı ve jurnalcilerin listesi Enver Paşa'nın emriyle imha edildiği için, gerçek sayıyı tespit etme imkânımız bulunmamaktadır.

KARASU'NUN JURNALLERİ

Üzerinde "Selanik Dava Vekillerinden Emanuel Karasu Kulları" yazan ve altına Emanuel Karasu mührü basılı olan, bunun dışında herhangi bir tarih yer almayan ilk jurnalin girişinde genel bir ihbar yapılmaktadır. Buna göre, Selanik'teki genel kahvehanelerde, halkın "fikrini ifsâd" edecek bazı makaleleri ihtiva eden Avrupa'da yayınlanmış gazetelerin serbestçe okunduğu ve bunların polis dairesi tarafından katı olarak engellenmediği iddia edilmektedir. Karasu bu genel iddiasını ispat edebilmek için devamında şu somut bilgileri vermektedir: Fransa'da "dünkü gün" yayınlanan "Maten" gazetesinde yer alan, "Sultan Mecid hafidleri tarafından Ahâli-i Osmaniye'ye davet" başlığı altında halkı "ihtilâle da'vet ledenl ve kâle alınmayacak hilâf-ı ubûdiyet bir çok hezeyânı" içeren bir makale, Selanik'in "Mihr-i Nâs" mevkiinde bulunan "Orfeyon" kıraathanesinde pek çok kişi tarafından okunmaktadır. Jurnalin son kısmında ise mevcut durumun devamının "mahzurdan sâlim" olmadığı için bu jurnali verdiğini belirtmektedir.[22] Karasu, bu şekilde halkı ihtilale davet ettiği şeklinde değerlendirdiği tehlikeli fikirler içeren Fransız gazetesinin kahvehanede okunmasını sultana jurnallemekle, aslında farkında olarak veya olmayarak Jöntürklerin savundukları fikirlerin Abdülhamid yönetimi için zararlı olduğunu ve halkı yönetim karşısında isyana teşvik edebileceğini iddia etmektedir. Bu ifadeler, dolaylı olarak Jöntürklerin savundukları fikirleri zararlı olarak nitelendirmekte ve sultanın bunlara karşı tedbir almasını istemektedir.

Aynı şekilde, isminin ve mesleğinin geçtiği ibare ile şahsi mührünün altında yer alan ikinci jurnal ise çok daha farklı bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre, "hükümdârın aleyhindeki" anarşistlerden Viçino'nun liderliğinde birkaç kişinin "bilâ-mâni diyâr-ı ecnebiyeden" Selanik'e gelerek 19 Ağustos'a kadar polis nezaretinden kurtularak İstanbul'a girebilmek için vesile aradıklarını bizzat kendi araştırmaları sonucunda öğrenmiştir. Söz konusu anarşistlerin yakalanmasının ardından yapılacak bir tahkikat neticesinde, bunların "hüviyetleri ve muzmerlerinde merkuz olan habâsetleri güneş gibi tezâhür" edeceğini eklemiştir.[23] Karasu bu şekilde, Jöntürkleri veya savundukları fikirleri ihbardan ziyade, İstanbul'a girmek isteyen ve sultana karşı veya İstanbul'da diğer hedeflere yönelik yapılabilecek kaynağı yabancı muhtemel anarşist eylemlere karşı merkezi ikaz etmektedir.

Karasu'nun son jurnaline göre, Sergi-i Umumiye'ye gitmek bahanesiyle yola çıkan Tabib Rıfat ve Mehmet Aziz efendilerin gerçek niyetleri seyahat olmayıp, Avrupa'daki "erbabı fesâda" katılmak olduğu için, bunlara "müsaade" edilmemelidir.[24] Emanuel Karasu'nun bu jurnali ilk iki jurnalden çok farklı bir özelliğe sahiptir. Kendisi burada, umumi sergiye gitmek için yola çıkan şahısların amaçlarının aslında Avrupa'daki "erbâbı fesâda" katılmak olduğunu ve bunlara müsaade edilmemesi gerektiğini sultana ihbar etmektedir. Avrupa'daki "Erbâb-ı fesâd"dan kasıt, hiç şüphesiz Jöntürk hareketine mensup olan kişilerdi. Böylelikle, kendisinin de dahil olduğu Jöntürkleri fesat ehli olarak nitelendirmesi, oldukça ilgi çekici olsa gerekir.

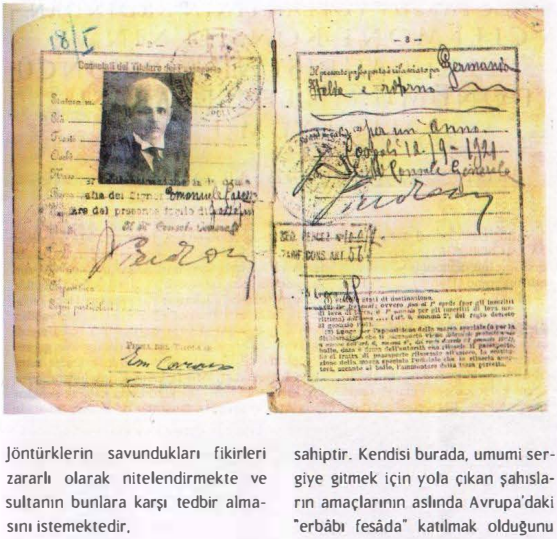

Emanuel Karasu, İstanbul'daki konsolosluktan 12.9.1921 tarihinde İtalyan pasaportu alır.

Emanuel Karasu'nun bu jurnalleri dışında, kimi Bulgarların yasa dışı faaliyetlerini merkeze bildirdiği bazı belgeler de arşivde bulunmaktadır. Nitekim bunlardan bir tanesine göre; Karasu, amelelik yapmak bahanesiyle Bulgaristan'a giden Manastırlı ve Selanikli bazı Bulgarların "eşkıya"ya katıldıklarını bildirmektedir. Ayrıca, Vodina kazasına bağlı Bulgar köylerinde çok miktarda "silah" bulunduğunu da söylemektedir.[25] Karasu bu belgede ise, Jöntürkler haricinde çok farklı bir siyasi grubu, Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetine karşı mücadele eden Bulgar eşkıyaları merkeze şikâyet etmektedir.

Karasu'nun, İstanbul Arnavutköy Sefarat Mezarlığı'nda 1934'te defnedildiğini belgeleyen mezar taşı.

rini sultana ispiyonlayan bir jurnalci olarak çıkmaktadır karşımıza. Bu iki farklı özellik, tarihçiler için ciddi bir problem olarak aydınlatılmayı beklemektedir.

Aynı şekilde, Sultan II. Abdülhamid'e verdiği jurnaller hakkında da benzer bir belirsizlik bulunmaktadır. Özellikle de verdiği jurnallerin tarihleri belli olmadığı için, Karasu'nun hayatının hangi döneminde jurnalcilik yaptığını tespit edemiyoruz. Karasu'nun jurnalciliğinin tarihlendirilmesi; hayatının dönemlere ayrılması ve Jöntürk hareketine dahil edilmesinden dolayı, Karasu'nun teslim ettiği jurnallerin tam sayısını tespit etmek mümkün değil. Bilinen sadece üç jurnali bulunmaktadır ve bunlar, gerek tek başlarına, gerekse birlikte ilginç bir bütünlük arz etmektedir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi, bu jurnallerde halkı bozacak zararlı fikirler ihtiva eden ve onları isyana teşvik edeceği iddia edilen gazetelerin okunması, şüpheli bazı teröristlerin eylem yapmak için İstanbul'a girmek üzere oldukları ve isimleri geçen bazı şahısların Avrupa'daki "fesâd" ehli diye adlandırdığı Jöntürklere katılmak üzere gizlice gitmeleri gibi üç türde bilgiye yer verilmiştir. Bu şekilde bu üç jurnal, genel olarak jurnallerin ihtiva ettiği bütün ortak bilgileri ve özellikleri taşımaktadır. Bu durum, Emanuel Karasu'nun jurnallerinde çok seçici olduğunu göstermektedir. Bulgar eşkıyaların faaliyetlerini bildiren belgesi ise, jurnal haricinde değerlendirilmesi gereken ayrı bir vesikadır. Burada terör eyleminde bulunan bir siyasi grubun anarşist faaliyetlerini merkeze bildirmektedir.

Tıpkı Emanuel Karasu'nun hayat hikâyesinde olduğu gibi, gerek II. Abdülhamid'le olan karmaşık ilişkisi ve gerekse jurnalleri, aydınlatılmayı bekleyen çok önemli tarihi olgular bütünü olarak karşımızda durmaktadır.

Bu üç jurnal, Emanuel Karasu'nun bu konuda çok seçici olduğunu göstermektedir. Bulgar eşkıyaların faaliyetlerini bildiren belge ise, jurnal haricinde değerlendirilmesi gereken ayrı bir vesikadır. Burada terör eyleminde bulunan bir siyasi grubun anarşist faaliyetlerini merkeze bildirmektedir.

DEĞERLENDİRME

Osmanlı tarihinin son dönemlerinde etkili olan Emanuel Karasu'nun hayatındaki belli dönemler ve icraatları sır olarak kalmaya devam etmektedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'le olan karmaşık ilişkisi belirsizliğini korumaktadır. Yukarıda zikredildiği gibi, bir taraftan ciddi bir muhalif ve jöntürk olarak II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele ederken, diğer taraftan da Jöntürkleri ve faaliyetleri sultana ispiyonlayan bir jurnalci olarak çıkmaktadır karşımıza. Bu iki farklı özellik, tarihçiler için ciddi bir problem olarak aydınlatılmayı beklemektedir.

Aynı şekilde, Sultan II. Abdülhamid'e verdiği jurnaller hakkında da benzer bir belirsizlik bulunmaktadır. Özellikle de verdiği jurnallerin tarihleri belli olmadığı için, Karasu'nun hayatının hangi döneminde jurnalcilik yaptığını tespit edemiyoruz. Karasu'nun jurnalciliğinin tarihlendirilmesi; hayatının dönemlere ayrılması ve Jöntürk hareketine dahil olmasının öncesi veya sonrasına denk gelmesine göre, farklı yorumlar yapılabilecektir. Fakat elimizde böylesine bir bilgi olmadığı için, ihtimaller üzerinde yorum yapmak çok da tutarlı olmayacaktır.

Karasu'nun II. Abdülhamid'e toplam kaç jurnal verdiği ve jurnalciliğinin kaç yıl sürdüğü sorularının cevabını verme imkânımız bulunmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, jurnallerin ilginç ve garip bir şekilde imha edilmesinden dolayı, Karasu'nun teslim ettiği jurnallerin tam sayısını tespit etmek mümkün değil. Bilinen sadece üç jurnali bulunmaktadır ve bunlar, gerek tek başlarına, gerekse birlikte ilginç bir bütünlük arz etmektedir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi, bu jurnallerde halkı bozacak zararlı fikirler ihtiva eden ve onları isyana teşvik edeceği iddia edilen gazetelerin okunması, şüpheli bazı teröristlerin eylem yapmak için İstanbul'a girmek üzere oldukları ve isimleri geçen bazı şahısların Avrupa'daki "fesâd" ehli diye adlandırdığı Jöntürklere katılmak üzere gizlice gitmeleri gibi üç türde bilgiye yer verilmiştir. Bu şekilde bu üç jurnal, genel olarak jurnallerin ihtiva ettiği bütün ortak bilgileri ve özellikleri taşımaktadır. Bu durum, Emanuel Karasu'nun jurnallerinde çok seçici olduğunu göstermektedir. Bulgar eşkıyaların faaliyetlerini bildiren belgesi ise, jurnal haricinde değerlendirilmesi gereken ayrı bir vesikadır. Burada terör eyleminde bulunan bir siyasi grubun anarşist faaliyetlerini merkeze bildirmektedir.

Tıpkı Emanuel Karasu'nun hayat hikâyesinde olduğu gibi, gerek II. Abdülhamid'le olan karmaşık ilişkisi ve gerekse jurnalleri, aydınlatılmayı bekleyen çok önemli tarihi olgular bütünü olarak karşımızda durmaktadır.

NECMETTİN ALKAN
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Asaf Tuğay, *İbret. Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul 1935, s. 17.

2 Süleyman Kâmi İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür. Abdülhamid'e Verilen Sansürler*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999, s. 138-139.

3 Edhem Eldem, "Emanuel Karasu Biyografisine Bir Devam?", *Toplumsal Tarih*, sayı 4/23, İstanbul 1995, s. 43.

4 Aktaran: Eldem, s. 44.

5 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Kutay (Yay.), İstanbul 1980, s. 45

6 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, Damla Acar/Funda Soysal (Çev.), İstanbul 2003, s. 39

7 http://www.mason.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=136&Itemid=27, 10 Ekim 2007; Macfie, s. 42.

8 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (Çev.), 3. Baskı, Ankara 1988, s. 211

9 Halil Ersin Avcı, *İngiliz Gizli Raporu. Türkiye 1908*, İstanbul 2005, s. 1001.

10 *Encyclopaedia Judaica*, "Carasso, Emanuel", 2. Baskı, 4. cilt, s. 460.

11 Angelo Iacovella, *Güneş ve Hilal. İttihad-Terakki ve Masonluk*, Tülin Altınova (Çev.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 40-41, Macfie, s. 39.

12 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul 1985, s. 168.

13 Aktaran: Roni Margulies, "Hüseyin Cahit'in Ağzından Emanuel Karasu", *Toplumsal Tarih*, sayı 5/26, İstanbul 1996, s. 55.

14 Francis Mc Cullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü. Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önol (Çev.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 250

15 Ali Ergenekon (Yay.), *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları. Sultan Abdülhamid*, 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 352.

16 "Wie Abdul Hamid abgesetzt wurde", *Frankfurter Zeitung*, 30 Nisan 1909, sayı 119, Abend Blatt, s. 1-2.

17 Feroz Ahmad, s. 168-169

18 *Encyclopaedia Judaica*, s. 460

19 McCullagh, s. 250

20 Roni Margulies, "Emanuel Karasu Biyografisine Bir Başlangıç", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1995, sayı 21, s. 25.

21 Asaf Tuğay, s. 39-40

22 BOA, Y.E.E. 15/95; Asaf Tuğay, s. 40

23 BOA, Y.EE., 15/96, Asaf Tuğay, s. 40

24 Asaf Tuğay, s. 39

25 BOA, Y.PRK. SGE, 9/118

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II

Birinci Kitap

BİRLİKTE YAZILAN ve ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

İkinci Kitap

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK ve BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

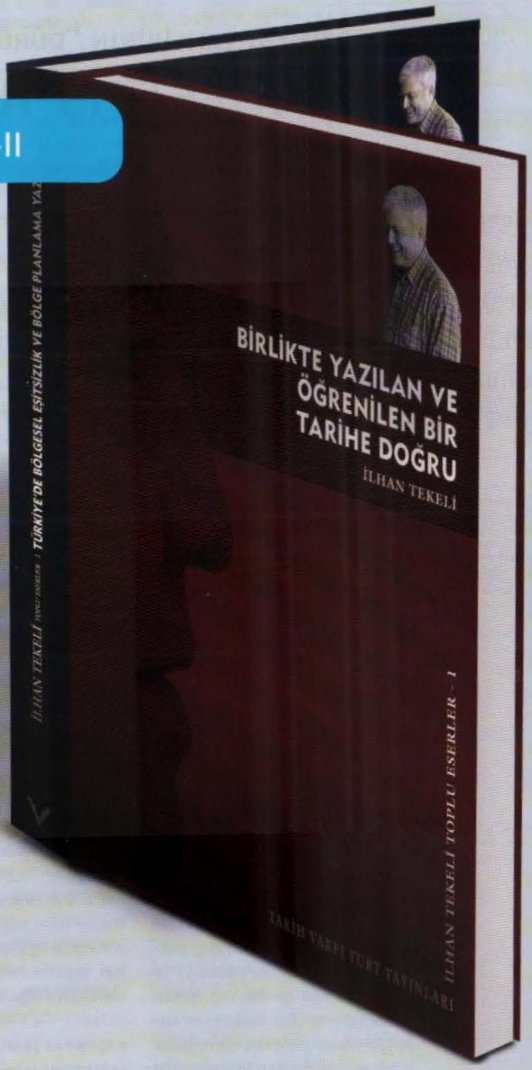

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212)227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

1915 ERMENİ TEHCİRİNİN "DÜRÜST TÜRKLERİ"NDEN BİRİ

BAŞMÜFETTİŞ HASAN BEY

RIFAT BALİ

"Righteous Turk" sıfatı 1915 yılında yaşanan Ermeni kıyımı sırasında hayatlarını tehlikeye atarak Ermenilerin hayatlarını kurtaran Türkler için kullanılmakta. Ancak günümüzde kimi gazeteciler bu sıfatı tarihsel bağlamı içinde kullanmayıp günümüze uygulamakta ve 1915 yılında yaşanan "büyük felaket"i "soykırım" olarak tanımlayarak "resmi Türk tezi"ne itiraz eden gazeteci, yayıncı, üniversite öğretim üyesi ve sivil toplum aktivistlerini de "Dürüst Türk" olarak tarif etmekte.

VESİKANIN TAKDİMİ

Bu makalede aslı ve tercümesi yayınlanan vesika, Kongre Kütüphanesi (Washington, D.C.) yazmalar bölümünde muhafaza edilen ve 1919 ila 1927 yılları arasında Birleşik Amerika Yüksek Komiseri olarak İstanbul'da görev yapmış olan Amiral Bristol'un şahsi evraklarından oluşan "Amiral Mark L. Bristol Evrakları" arasında, 39 sayılı kutuda yer almakta. Vesikanın sağ üst köşesinde yer alan MLB 295-23 referansının açılımı şöyle: MLB, Mark L. Bristol'un ad ve soyadlarının ilk harfleri, 295-23 ibaresi ise vesikanın 1923 yılına ait evrak kayıtları arasında 295. sırada kaydedildiğini göstermekte. Vesika muhtemelen başka bir lisandan İngilizceye çevrilmiş, daktiloda imzasız kopyası çıkarılmış ve Amiral Bristol'a gönderilmiş. Neden gönderildiği meçhul. Vesikayı imzalayan John Couyoumdjian, her ne kadar kendisini "Adana Katolik Ermenileri piskoposu" olarak tanıtsa da, bu konudaki nadir kaynaklardan birinde bu zat "rahip Jean Couyoumdjian" olarak zikredilmekte.[1]

"DÜRÜST TÜRKLER" SIFATI NEDİR?

"Dürüst Türkler" sıfatı, "Righteous Turks" sıfatının Türkçeleşmiş hali. "Righteous Turks" sıfatı ise İsrail Devleti'nin Holokost (Yahudi soykırımı) sırasında kendi hayatlarını tehlikeye atarak Yahudilerin hayatlarını kurtaran Yahudi olmayan kişilere verdiği "righteous gentile" veya "Righteous Among the Nations" payelerini emsal alarak üretilmiş bir sıfat.[2] "Righteous Turk" sıfatı 1915 yılında yaşanan Ermeni kıyımı sırasında hayatlarını tehlikeye atarak Ermenilerin hayatlarını kurtaran Türkler[3] için kullanılmakta. Ancak günümüzde kimi gazeteciler bu sıfatı tarihsel bağlamı içinde kullanmayıp günümüze uygulamakta ve 1915 yılında yaşanan "büyük felaket"i "soykırım" olarak tanımlayarak "resmi Türk tezi"ne itiraz eden gazeteci, yayıncı, üniversite öğretim üyesi ve sivil toplum aktivistlerini de "Dürüst Türk" olarak tarif etmekte.[4]

BAŞPAPAZ JEAN COUJOUMDJIAN'IN KALEMİNDEN KATLİAMLAR[5]

Adanalı Ermenilerin Halep ve Şam'a tehcir edilmelerini Coujoumdjian şöyle anlatmakta:

"Halep'e vardığımızda kendimizi emniyetsiz ve tutuklanma ve sürgün edilme tehlikesiyle karşı karşıya bulduk. Peder Gabriel Gasparian ve mükemmel iki papaz Assioun'lar sayesinde Der-el-Zor'a sürgün edilmekten ve orada katledilmekten kendimizi kurtardık.

Ancak başpapaz Latchinian Pascal tutuklandı, Halep'in bir köyü olan Mounboudj'da enterne edildi ve orada açlıktan öldü. Başpapaz Khalkhoivan Suriyeli Katoliklere sığındı ve mütarekeye kadar hayatını bir keşiş olarak orada sürdürdü.

Rahiplerimizden daha talihli olan rahibelerimiz hemen ait oldukları tarikat mensuplarının evlerine yerleştiler. Bana gelince; bir ay süren gergin ve sıkıntılı bir saklanıştan sonra, mesuliyeti bana ait olan insanlar ve çok sayıda sürgünle birlikte Şam'ın yolunu tuttum. Kış boyunca seyahat etmek çok sıkıntılı oldu. Şam'ın epey uzağında yüksek bir dağa yöneldik. Böylece aralarında birçok Ankaralının da bulunduğu 3000 veya 4000 sürgünle birlikte bu tepede açık havada, korunaksız ve jandarmalar tarafından çember içine alınmış bir şekilde sıkıştık kaldık. Hiç kimse yerinden kıpırdayamıyordu. Bir rahip olarak yalnızca ben hastaları ziyaret edebilmekte, ölmekte olanlara son dini hizmetleri yerine getirmekte, ölenleri defnetmekteydim. Böylece sadece iki gün önce

varmış olan annemi ve babamı defnetmek zorunda kaldım. Benim de maruz kaldığım tifüs benimle birlikte sürgün edilen zavallı arkadaşlarımı kasıp kavuruyordu. Bu sürekli ölüm hayatı altı ay boyunca, dağın tepesinde, Cadem istasyonunun yanındaki karla kaplı ovada ve Derra, Mezerib ve Tourra'da sürdü. Beni ve beraberimdekileri kurtaran tek çare kaçmak oldu. Kaçtık ve Şam'a vardık. Burada Ankara Başpapazı Monsenyör Grégoire Bahabanian ve sekreteri rahip Clément Babadjanian'a rastladım. Burada, Fransızcayı öğrenmek ve çok az bildiği Türkçesini ilerletmek isteyen ve bunun için öğrencim olan zengin bir Çerkez sayesinde hayatta kalan çok sayıdaki insanla birlikte yaşama imkânı buldum."

VESİKANIN TERCÜMESİ

Ben, Adana Katolik Ermenileri Piskoposu olarak burada teyit ederim ki, birbirini takip eden üç sene boyunca, Suriye'ye tehcir edilmiş zavallı Ermenilerin başmüfettişi olan, yakından tanıdığım Ekselans Hasan Bey, insanlığa ait en iyi faziletlerin muzaffer olması için bir insanın ne yapabileceği hususunda en iyi, en asil ve en cesur örnek olmuştur.

O her zaman doğru ve dakik idi. Bulunduğu yüksek mevkiinin gerektirdiği vazifeleri yerine getirirken hiçbir zaman işgal ettiği mevkiinin kendisine bahşettiği itibar ve yetkinin avantajlarından menfaat sağlamamıştır.

O, mesuliyetindeki talihsiz Ermenileri mutlu kılmak için bir insanın yapabileceği her şeyi yapmış ve asla unutulamaz ve unutulmayacak hizmetlerde bulunmuştur. Kısa sürede bir müfettişten, Ermenilerin teselli kaynağı, babası, koruyucusu ve kurtarıcısına dönüşmüştür. O, aramızda muhtaç durumda olanlara bir yardım eli uzatmaktan vazgeçmemiş, talihsizlerin gözyaşlarını kurutmuş ve böylece kendi evinde bile sakin ve emniyetli bir sığınak bulan Ermeni dul ve yetimleri kurtarmıştır.

Daimi olarak talihsiz ulusumuzla ilgilenirken, bizleri zaman zaman tehdit eden büyük kötülüklerden korumak için zamanını, parasını ve çabalarını esirgememiştir. Bugün sahip olduğumuz haysiyet ve hayatımızı onun nüfuzuna ve emsalsiz cesaretine borçluyuz. Dördüncü Ordu Kumandanı, kendisine gönderilen ve çektiğimiz bütün acıları fevkalade canlı bir şekilde tasvir eden, dokunaklı bir üslupla yazılmış raporları okurken sık sık ağlardı. Hasan Bey başımıza iyi şeyler geldiğinde sonsuz bir şekilde seviniyor, ama zavallı ulusumuz yeni felaketlerle karşılaştığında bizden bile daha fazla üzüntü duyuyordu. Ermenilerin tarafında yer alarak mevkiini ve hayatını tehlikeye atan, onları sonuna kadar koruyan da kendisiydi. Her zaman çok sabırlıydı ve kendisini görmek isteyen mültecileri hiçbir zaman reddetmezdi; huzuruna kabul ettiği mülteciler yanından teselli bulmuş bir şekilde ayrılırlardı.

Bizlere, "Bunca acılar çekmiş insanların şikâyetlerini dinlemekten başka ne yapabilirsiniz?" derdi.

Bu sebepten dolayı, bütün mülteciler O'nu yaralarını iyileştirmek için cennetten gönderilmiş bir melek olarak görürlerdi. Onda, her Ermeni'nin teselli aramaya geldiği iyiliğin ölümsüz pınarını bulmuştuk.

Güçlü ve vahşi zulüm alevleri bizi her tehdit ettiğinde adeta yumuşak, tazelik veren bir rüzgâr gibi kalplerimizin üstünde esti.

Sürgüne giderken tatlı sözleriyle ve erzakla bizleri destekledi, ümitsiz ve enerjisi tükenmiş olanlara cesaret verdi. Muzaffer İngiliz ordusunun Şam'a yürüdüğü zamana kadar meydana gelen binlerce tehlikenin arasından, yorulmadan bize yol gösteren de oydu.

İşbu belge bütün bir ulusun çok büyük ve sonsuz minnettarlığının önemsiz ve çok zayıf bir nişanesi olarak ve adını sonsuza dek yüceltmek amacıyla kendisine verilmiştir.

İmza
JOHN KOUYOUMDJIAN

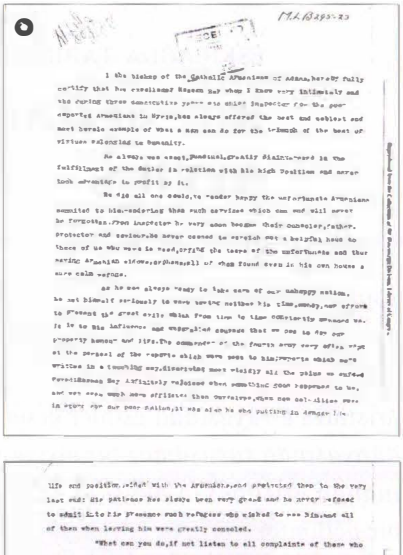

I the bishop of the Catholic Armenians of Adana, hereby fully certify that his excellency Hassan Bey whom I knew very intimately and who during three consecutive years was chief Inspector for the poor deported Armenians in Syria, has always offered the best and noblest and most heroic example of what a man can do for the benefit of the best of virtues extended to humanity.

He always was exact, punctual, greatly disinterested in the fulfillment of the duties in relation with his high position and never took advantage to profit by it.

He did all one could, to render happy the unfortunate Armenians committed to his guidance; these such services which can not will never be forgotten. From inspector he very soon became their counselor, father, protector and saviour. He never ceased to receive not a helpful hand to those of us who were in need, dried the tears of the unfortunate and thus having Armenian widows, orphans, all of them found even in his own house a sure calm refuge.

As he was always ready to take care of our unhappy nation, he not himself personally to save saving neither his time, money, nor efforts to prevent us great evils which from time to time odious threaten us. It is to his influence and unequalled courage that we owe to our property honour and life. The commander of the fourth army very often read at the personal of the reports which were sent to him, reports which were written in a touching, descriptive and most vividly all the pains we suffered Fortunately Hassan Bey fortunately relieved when something good happens to us, and we felt, much more afflicted than ourselves, when our sufferings were in every for our poor nation, it was also he who putting in danger his life and position, stood with the Armenians, and protected them to the very last end: His patience has always been very great and he never refused to admit into his presence such refugees who wished to see him and all of them when leaving him were greatly consoled.

"What can you do, if not listen to all complaints of those who have already suffered so much ?" was what he used to say to us .

It is in the reason of that that all the refugees considered him as an angel sent particularly from heaven to heal the wounds of which they had suffered. We found in him an unfailing spring of goodness, where every Armenian came to seek consolation.

Like a soft refreshing wind he blew upon our hearts whenever the strong and fierce blasts of persecution menaced to burn us .

On the way of exile he supported us with kind words and food, he gave courage to the desperate and to those whose energy was at an end. It was also he who guided us indefatigably through thousand perils up to the time of the victorious march of the British Army into Damascus.

The present is given to him as a slight and very weak proof of the immense and eternal gratitude of a whole nation and to serve the purpose of a monument erecting his name for ever.

(Sig.) John Kouyoumdjian

Reproduced from the Collection of the Manuscript Division, Library of Congress.

Reproduced from the Collection of the Manuscript Division, Library of Congress.

DİPNOTLAR

1 Mgr. Jean Naslian, Beyrut, (ed.) *Les Mémoires de Mgr Jean Naslian, Evêque de Trébizonde Sur les Evénements Politico-Religieux en Proche-Orient de 1914 - 1918*, Imprimerie Méchitharistе, Viyana, 1951, s. 378. Bu kaynağa dikkatimi çeken ve fotokopileri temin eden Dr Ara Sarıjian'a teşekkür ederim.

2 Türkiye'den bir tek Rodos Başkonsolosu Selahattin Ülkümen bu payeye sahiptir.

3 Taner Akçam, kitabında tehcir emrine direnen Osmanlı bürokratlarının isimlerini vermekte. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s. 275.

4 Örneğin *The Independent* gazetesi Ortadoğu muhabiri Robert Fisk: "You're talking non-sense, Mr Ambassador", 20 Mayıs 2006. Aris Babikian, "Turkish Scholars and the Armenian Question – An Interview with Dr. Fatma Müge Göçek", *Horizon Weekly*, 2005. www.hairenik.com/armenianweekly/feature1406orp.htm.

5 Mgr. Jean Naslian, Beyrut, (ed.) *Les Mémoires de Mgr Jean Naslian, Evêque de Trébizonde Sur les Evénements Politico Religieux en Proche Orient de 1914 - 1918*, Imprimerie Méchitharistе, Viyana, 1951, s. 379-380.

ESKİÇAĞDA TAPINAK TIBBI

BİR TEDAVİ YÖNTEMİ OLARAK AELİUS ARİSTİDES'İN RÜYALARI

DOÇ. DR. TURHAN KAÇAR

Aelius Aristides, 2. yüzyılda batı Anadolu'da yaşamış bir eskiçağ entelektüelidir. Ağır bir hastalığa tutulan Aristides için dönemin tedavileri yetersiz kalmıştır, ancak tam da umutsuzluğa kapıldığı bir anda, şifa tanrısı Asklepios, Aristides'e rüyasında esinler göndermeye başlar. Bu makalede, Yunan-Roma dünyasında tartışılmaz bir etkiye sahip olan Asklepios ile bağ kurduğuna inanan Aristides'in aldığı notlardan yola çıkarak, eskiçağ tapınak tıbbının bir bölümünü ortaya koymayı amaçlıyoruz.

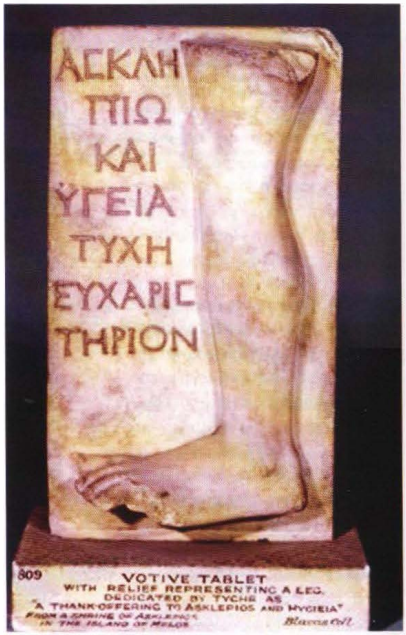

Hastalar Asklepios'a yazıtlar sunuyorlardı. Burada hasta, ayağındaki rahatsızlıktan kurtulduğu için Asklepios'a teşekkür etmektedir.

Eskiçağ dünyasında tapınaklar; kehanet merkezleri, ruhsal arınma yerleri, siyasal aidiyeti ifade mahalleri gibi pek çok işleve sahipti. Bu tapınakların adandıkları tanrılar günlük yaşamın öylesine ayrılmaz bir parçasıydılar ki, dönemleri içinde ilk referans mercii durumundaydılar. Kompleks eskiçağ politeizminde bazı tanrıların ve dolayısıyla da tapınaklarının temel işlevi, "tedavi merkezi" veya şifahane olmalarıydı. Eski Babil'de Ninuzu, Mısır'da Serapis, Yunan - Roma dünyasında ise Asklepios en önemli tedavi tanrılarıydı.[1] Tapınakların tedavi merkezleri olarak yükselişlerinin gerisinde, bilimsel tıbbın yetersizliğinin yanı sıra tedavilerin pahalılığı, riski ve belirsizliği gibi faktörler vardı ve insanları böyle merkezlere yöneltiyordu. Tapınaklarda şifa arayanların uygulamak zorunda oldukları fiziksel egzersizler, banyo kürleri, kurban sunuları, uyku ve beslenme alışkanlıklarının düzenlenmesi gibi çok değişik tedavi yöntemleri vardı.[2] Bu makalede, Yunan - Roma dünyasında tartışılmaz bir etkiye sahip olan tedavi tanrısı Asklepios'un bir hastasının notlarından yola çıkarak, eskiçağ tapınak tıbbının bir bölümünü ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Halen Hipokrat yemininin de bir parçası olan Asklepios'un mitolojik kökenine ilişkin değişik hikâyeler vardır. Bu hikâyelerden birine göre, Asklepios Lapithler Kralı Phlegyas'ın kızı Koronis ile hastalıkları ve şifaları kontrol eden Apollon'un oğludur.[3] Asklepios'un bugün batı Anadolu bölgesinde bulunan en büyük ve en etkili tapınağı Pergamon'da (Bergama) inşa edilmiştir. Bu tapınak, Yunanistan'daki Epidauros tapınağına bağlı olarak MÖ 4. yüzyılda, Epidauros'taki tapınakta iyileşmiş olarak Pergamon'a dönen Arkhias adlı birisi tarafından kurulmuş ve ünü MS 2. yüzyılda doruğa çıkmıştır. Hastalarına hydroterapi yöntemiyle şifa dağıtan bu tapınağın şifalı su kaynağı, büyük bir ihtimalle bugün Bergama-İvrindi karayolu üzerinde bulunan, Paşa Hıcası olarak bilinen ve artık Yortanlı barajının tehdidi altındaki antik Allianoi kentidir (49.1).[4]

Burada söz konusu olan hasta, MS 2. yüzyılda batı Anadolu'da yaşamış ve hayatının büyük bir bölümünü o zamanın Smyrna'sında (İzmir'de) geçirmiş bir eskiçağ entelektüelidir. Tam adı Publius Aelius Aristides olan bu entelektüelin hayatına ait en önemli bilgiler, yakın çağdaşı Atinalı sofist Philostratos'un kaleminden günümüze ulaşmıştır.[5] Buna göre, Aristides, Roma'da İmparator Hadrianus'un tahta çıktığı 117 yılında, Mysia'da Hadrianutherae (bugün Balıkesir civarında olduğu düşünülen bir antik yerleşim) kentinde dünyaya gelmiştir. Babası bölgenin önde ge-

Asklepios'un bugünkü batı Anadolu bölgesindeki en büyük ve en etkili tapınağı, Pergamon'da (Bergama) inşa edilmiştir. Hastalarına hydroterapi yöntemiyle şifa dağıtan bu tapınağın şifalı su kaynağı, büyük bir ihtimalle bugün Bergama-İvrindi karayolu üzerinde bulunan, Paşa Hıcası olarak bilinen ve artık Yortanlı Barajı'nın tehdidi altındaki antik Allianoi kentidir.

len toprak sahiplerinden birisi olup, aynı zamanda civarda bulunan bir Zeus tapınağının da rahibiydi. Smyrna kentinin vatandaşlığına sahip olan Aristides'in ailesi, 123 yılında bir imtiyazla Roma vatandaşlığını da elde etmiştir. Bundan dolayı aile, Hadrianus'un ön adı olan Aelius'u almıştır. Dönemin en iyi eğitim imkânları kullanılarak yetiştirilen Aristides, önce Smyrna'da Alexander adlı bir hocanın yanında kalmış ve eğitiminin geri kalan kısmını yine Smyrna'da Antonius Polemo, Pergamon'da Claudius Aristocles ve Atina'da Herodes Atticus gibi devrinin en ünlü sofistlerinin derslerini izleyerek tamamlamıştır. Aristides her ne kadar Mysia'daki Hadrianutherae yakınlarında doğmuşsa da, Smyrna hayatında hep önemli bir yer tutmuştur. Hem eğitiminin temelinde hem de hatiplik kariyerinde burası onun esas kenti gibi olmuştur. Aristides'in Smyrna'ya yaptığı en önemli katkı, 178 yılında büyük bir deprem Smyrna'yı vurduğu zaman, devrin imparatoru Marcus Aurelius'a mektup yazarak kent için yüksek miktarda ödenek tahsisi sağlamasıdır. Aristides'in kısa biyografisini yazan Philostratos'un naklettiğine göre, mektubu okuyan imparator gözyaşlarını tutamamıştır.[6] Hatta Philostratos, "Smyrna'yı Aristides'in kurduğunu söylemek abartı olmayacaktır," diyerek, yardımın kent için hayati önemini vurgulamaktadır.

Eğitimini müteakip hatiplik mesleğini seçen Aristides, 141 yılında yine çağının en önemli eğitim merkezi olan Mısır'a gitti. Burada İskenderiye'yi kendisine merkez seçip, Nil Nehri boyunca gezilerine devam etti. Sağlığı, daha yirmi dört yaşındayken ilk kez bu Mısır seyahati sırasında bozulan Aristides, hem sağ salim yurduna döndüğü için şükranlarını sunmak, hem de hastalığına bir çare olur ümidiyle Mısır kökenli şifa tanrısı Serapis'e bir dua metni kaleme aldı.[7] Bu metin, günümüze kadar ulaşmış konuşma metinlerinin ilkidir. Eski hocaları Alexander ve Herodes'in de Roma'da bulunmasını kendisini üst sınıflara tanıştıracak bir avantaj olarak gören Aristides, muhtemelen aldığı bir davet üzerine 143 yılı sonlarında daha parlak bir hitabet kariyeri yakalamak amacıyla başkent Roma'ya gitti. Daha yola çıkmadan soğuk algınlığı, nefes darlığı ve kulak ağrısı gibi şikâyetleri olan Aristides, bu duruma kulak asmadan seyahatine başladı (48.60).[8] Ağır kış şartları dönemin seyahat güçlükleriyle birleşince, sağlıksız bir eskiçağlı için bu yolculuğun bedelinin hayli yüksek olacağı kuşkusuzdu. Yolculuğunun Trakya bölümü tam anlamıyla felaketti çünkü yağmur, ayaz ve aşırı soğuklar Meriç Nehri'nin donmasına yol açmış ve nehir, kırılan buzlardan açılan kanaldan güçlükle geçilebilmişti (48.61). Bu hava şartları Aristides'in nefes darlığının artmasına ve yüksek ateşe yol açmıştı. Roma'ya vardığı zaman bağırsakları şişmiş, kasları buz gibi soğumuş ve bütün vücudunda ortaya çıkan yoğun titreme nefesini tıkamıştı (48.62). Doktorlar, vücuttan atılması gereken zararlı iltihabı, kan çıkıncaya kadar iki gün boyunca elaterium[9] içirerek boşaltmaya çalıştılar (48.63). Bu tedavi yeterli gelmemiş olacak ki, nefes darlığı sorununu çözmek için göğüs kafesinden kasıklarına kadar kesikler açıldı. Bunun sonucunda müthiş bir uyuşma ve tarifsiz bir acı ortaya çıktı (48.63).

Hastalık, Aristides'in parlak kariyer hayalini geçici olarak suya düşürdü ve yazı Roma'da geçirip biraz toparlanınca, hemen Smyrna'ya döndü. Dönüş yolculuğu da bir felaket olan Aristides Smyrna'ya geldiği zaman her iki kulağı duymuyor ve ayağa kalkamıyordu (48.68). Smyrna'da doktorlar onu kentin önünden akan çayın yakınlarındaki sıcak su kaynaklarına gönderdiler.[10] Anlaşılan o ki, sadece günümüzde değil, eskiçağda da insanlar tedavi amacıyla kaplıcalara koşuyorlardı. Vücudun zehirli sıvılarını yakan ve kasların güçlenmesini sağlayan kükürtlü kaplıca sularının kötü huylu tümörleri de tedavi ettiği düşünülüyordu. Doktorların tavsiyesiyle gittiği bu kaplıcalar ve diğer doktor reçeteleri Aristides'i tedavi etmekte yetersiz kaldı. Tedavi amaçlı ilk dini deneyimlerine Mısır kökenli şifa tanrısı Serapis ile başlayan ve Smyrna yakınlarındaki Agemennon kaplıcalarında (Balçova

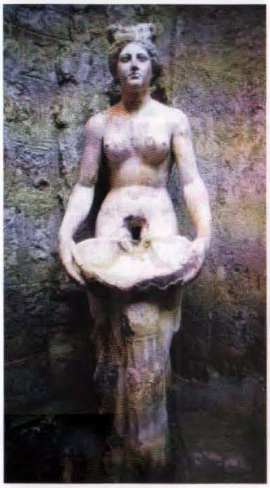

Allianoi kazılarında bulunan bir su perisi heykeli. Perinin vücudundan geçen suyun hastalara şifa olduğuna inanılıyordu.

civarında ?) çaresizlik ve depresyon içinde derdine derman arayan Aristides'in derdine derman başka bir yerden geldi. Bütünüyle umutsuzluğa kapıldığı bir anda, eskiçağ Yunan dünyasının en büyük şifa tanrısı Asklepios, Aristides'e rüyasında esinler göndermeye başladı.[11] Tanrı ona ilk kez göründüğünde, sıcak su kaynakifade etmektedir.[14] Rüyalar ve tanrısal esinler konusunda ilginç bir atıf da, sonradan Hıristiyanlığa dönen, 5. yüzyıl başlarında yaşamış olan Libyalı Synesius'tan gelir. Synesius, tanrısal mesajların rüyalar vasıtasıyla, efendi veya köle ayırt etmeksizin herkese açık olduğunu çünkü rüya görmek için herhangi bir alet ede-nı emretmişti ki, kış aylarında nehre veya denize dalmak ya da yağmur altında ıslanmak bunun dışındaydı. Hakikaten, bronşlarından rahatsız olan ve sürekli yüksek ateşi olan Aristides'in tuttuğu notlar arasındaki en heyecanlı hikâyeler onun banyo tecrübeleridir. Bir defasında, kışın ortasında soğuk kuzey rüzgârları

Aristides'in tuttuğu notlar arasındaki en heyecanlı hikâyeler, onun banyo tecrübeleridir. Bir defasında, kışın ortasında, nehir yatağındaki taşlar bile buzdan neredeyse birbirine yapışmışken, Asklepios ona nehre dalmasını emretti. Doktorları, dostları ve meraklı kalabalığın bakışları arasında vücudunu suya alıştırmaya bile ihtiyaç duymayan Aristides nehre dalıp yüzmeye başladı.

Şifa ve tedavi tanrısı Asklepios ve kutsal yılanı.

larında yalınayak yürümesini emretti ve bir süre sonra da Pergamon'daki tapınağa çağırdı (48.7). Aristides'in yaşadığı dönemde birçok hasta şifa bulmak için buraya geliyordu. Tanrı sadece Aristides gibi seçkinlere değil, aynı zamanda alt sınıf mensuplarına ve hatta Yunan-Roma dünyası için barbar kategorisinde olan insanlara bile rüyalarında görünüyordu.[12] Asklepios'tan aldığı ilk işaretleri şöyle not ediyor Aristides: "Bana yalınayak yürümemi emretti. Rüyamda sanki uyanıkmışım gibiydim. Rüyamda aldığım emri yerine getirdiğimde, 'Yüce Asklepios! Emrin yerine getirilmiştir,' diye haykırdım." Bu aşamadan sonra Aristides'in tedavi arayışının merkezinde artık bu ürülü şifa tanrısı Asklepios yer almıştır.

Rüyaları vasıtasıyla Tanrı Asklepios'a bağlanan Aristides bu tür deneyimlerinde yalnız değildi. Eskiçağ dünyasında rüyalar pek çok insanı yönlendiriyordu çünkü eskiçağ insanı rüyaların geçmişten ve gelecekten işaretler verdiğine inanıyor ve doğru bilginin bu işaretlerin yorumlanmasıyla oluşacağını düşünüyordu. Aristides'in çağdaşı Hıristiyan yazar Tertullianus, insanların çoğunun tanrısal bilgisini rüyalarına borçlu olduğunu belirtmektedir.[13] Aristides'in hem hemşerisi hem de çağdaşı ünlü doktor Galenos ise, rüyalarında aldığı tavsiyelere dayanarak pek çok hastayı kurtardığını

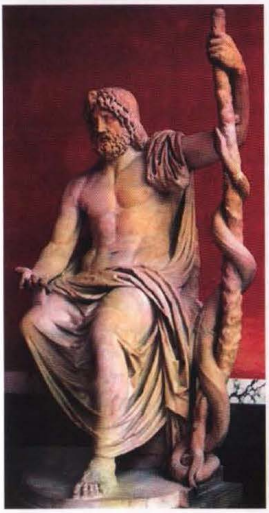

vata ihtiyaç olmadığı gibi, rüyaların herhangi bir masrafının da olmadığını ve uyumak yasaklanmadığı sürece, rüya görmenin yasaklanamayacağını yazmaktadır.[15]

Asklepios tapınağında iki yıl inzivaya çekilerek, tabiri caizse mecburi hizmete alınan Aristides'in, tanrının esinleriyle burada uyguladığı reçetenin temelinde, banyo ve beslenme alışkanlıklarının düzenlenmesi vardı. Bazen, gündüz aşırı oruç tutması emrediliyor ve besin olarak sadece süt içmesi öneriliyordu. Tanrı bir ara, Aristides'e beş yıl yıkanmamasıeserken ve nehir yatağındaki taşlar bile buzdan neredeyse birbirine yapışmışken, Asklepios ona nehre dalmasını emretti. Doktorları, dostları ve meraklı kalabalığın bakışları arasında vücudunu suya alıştırmaya bile ihtiyaç duymayan Aristides nehre dalıp yüzmeye başladı. Muhtemelen, aldığı esinin verdiği heyecan vücudunu fazlasıyla ısıtmıştı. Nehirden çıktığı zaman bütün derisi kıpkırmızıydı ve bedeni oldukça hafiflemişti. Etraftakiler dinsel bir coşku içinde "Asklepios büyüktür" diye bağrışıyordu (48.11). Oysa doktorlar böyle bir durum sonrasında Aristides'in vücudundan opisthotonus beklentisi içindeydiler. Opisthotonus'ta bütün vücut geriye doğru kıvrılır ve boynun bükülmesi görülürdü. Kutsal Sözler'deki bu tür notlarından anlıyoruz ki, Aristides her ne kadar Asklepios tapınağına kapanıyor ve tanrısal esinlere göre hareket ediyorsa da, doktor arkadaşlarıyla olan ilişkisini de sürdürüyordu.[16] Bir başka tedavi seansında, yazın Pergamon'da tapınakta burun ve göz akıntısı, damaklarında çok ağrılı bir yara ve mide sancılarından adeta hummaya tutulmuş gibi yatarken, tanrı ona dirseğinden kanının bir kısmını boşaltmasını emretti. Bu esnada Aristides o kadar çok kan akıttı ki, alnındaki damarları bile açıldı. Kanamanın tam ortasında, Tanrı Asklepios ona Kaikos Nehri'nde (bugün Bakır Çay) yıkanmasını emrettiği

zaman, Aristides emri tereddütsüzce yerine getirdiğini yazmaktadır. Bir defasında Smyrna'da, kış mevsiminde, yattığı odadan çıkamayacak kadar zayıflamış bir durumda yatarken, rüyasında tanrı ona üç defa yıkanmasını emretti. Yağmurdan sırılsıklam olduğu halde nehir kıyısına gelen Aristides, taş ve odun parçalarını sürükleyen şiddetli akıntıyı düşünmeden nehre daldı ve uzun süre keyifle yüzdü. Nehirden çıktığı zaman vücudu bekleneceği üzere ateş gibiydi. Dönüş yolunda tekrar şiddetli yağmurda ıslanan Aristides, böylece iki defa yağmurda bir defa da nehirde yıkanarak tanrının emrini yerine getirmişti (48.50-53). Öyle anlaşılıyor ki, bir hastalık hastası, yani hypocondriac olan Aristides sanki tedavi aramıyor, daha çok, Tanrı Asklepios ile kurduğu imtiyazlı irtibatı devam ettirmek istiyordu.[17] Çünkü rüyalarının akabinde emirleri yerine getirdiği zaman çok mutlu olduğunu belirtmektedir. Anlattığı rüyaların bazılarında çok korktuğunu da gizlemeyen Aristides, bir defasında rüyasında zehirlendiğini görüyor ve bunu şöyle anlatıyor: "Ertesi gün oruç tutmam emredildi ve bu emir aşağıdaki şekilde bildirildi. Rüyamda Smyrna'da idim. Düz ve görünür olan her şeyden şüpheliydim çünkü seyahat ettiğimin farkında değildim. Bana incir ikram edildi ve birden kâhin Korus ortaya çıktı ve incirde çabuk etki eden bir zehir olduğunu gösterdi. Bundan sonra, büsbütün şüphe içerisindeydim ve istekle istifra ettim ve aynı zamanda, ya bir de tamamen istifra edememişsem diye düşünüyordum. Daha sonra birisi, diğer incirlerde de zehir olduğunu söyledi ve niçin daha önce duymadım diye daha da heyecanlandım ve öfkelendim. Bunları gördükten sonra anladım ki, oruç tutmam emrediliyor. Fakat Tanrı Asklepios'a oruç tutmamı mı yoksa istifra etmemi mi kastettiğini sordum. Tekrar uyudum ve rüyamda Pergamon'daki tapınaktaydım. Yatıyordum. Theodotus içeri girdi ve oruçlu olduğumu söyledim. Fakat o, [durumumu] bildiğini gösterdi ve; 'yapılan bir sürü şeyden sonra hacamat (kan alma) uygulamasından vazgeçeceğini, çünkü böbreklerimde kötüleşme olduğunu ve orucun iltihap için yanlış yol olduğunu söyledi" (47.54-56).

Aristides'in Asklepios ile kurduğu irtibat sadece tedavi amaçlı direktiflerden ibaret değildi. Asklepios Aristides'e kariyerine ilişkin mesleki tavsiyelerde de bulunmaktaydı. Mesela bir keresinde rüyasında İskender'in anısına bir söylev vermesini emreder (50.49). Bir başka rüyasında ise, Aristides'in kulağına, Yunan dünyasının en büyük hatibi olarak kabul edilen Demosthenes'ten daha büyük bir hatip olduğunu fısıldamaktadır (50.19). Aristides rüyalarında sadece Asklepios ile değil, Mısır kökenli Tanrıça İsis ile de irtibat kuruyordu. Bir keresinde tanrıça, kendisine iki kaz kurban etmesini istemiş ve Aristides emri hemen yerine getirmişti (48.5-7; 49.49). Bu da gösteriyor ki, kompleks eskiçağ politeizminde bir tanrıya veya tanrıçaya bağlanmak diğerlerinden vazgeçmek anlamına gelmiyordu.

Aristides'in günümüze kalan eserleri arasında en çarpıcı olanı, yukarıda nakledilen birkaç hikâye ile birlikte toplam 130 rüyayı barındıran, günlükten çok gece notlarına benzeyen ve tedavi sürecinde Tanrı Asklepios ile kurduğu irtibatı anlattığı *Hieroi Logoi*'dir (Kutsal Sözler).[18] Tamamlanamamış altı kitaptan veya bölümden oluşan bu eserde, Aristides daha önce gün be gün not aldığı rüyalarını, iyileştikten yaklaşık yirmi yıl sonra Mysia'daki mülkünde temize çekmiştir. Aristides'in bu girişimi bir otobiyografi olmaktan çok, geçmişte Asklepios'tan gördüğü yardımı hatırlamak ve gelecekte de muhtemel bir hastalığı savuşturmak için yapılmış bir dua gibidir. Aristides'in anlattığına göre, rüyalarını not etme fikri de, yine rüyasında Asklepios tarafından salık verilmiş ve bunları ancak 160'lı yılların sonunda derleyip kitap haline getirebilmiştir (48.2). Hastalığı süresince yazı yazamayacak halde olduğu zamanlarda rüyalarını çevresindekilere not aldıran Aristides, bu eseri-

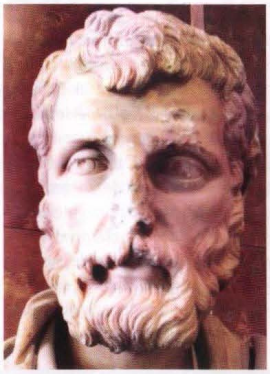

Aristides'in hocası ve İkinci Sofistler döneminin en önemli ismi Herodes Atticus.

Mısır'da şifa tanrısı Serapis'in büstü.

Eskiçağ insanı rüyaların geçmişten ve gelecekten işaretler verdiğine inanıyor ve doğru bilginin bu işaretlerin yorumlanmasıyla oluşacağını düşünüyordu. Libyalı Synesius, tanrısal mesajların rüyalar vasıtasıyla, efendi veya köle ayırt etmeksizin herkese açık olduğunu, çünkü rüya görmek için herhangi bir alet edevata ihtiyaç olmadığını yazmaktadır.

ne verdiği *Hieroi Logoi*, yani Kutsal Sözler adının bile Asklepios'tan esinlenme olduğunu belirtmektedir.[19] Aristides'in Asklepios ile ilişkisine dair kendi ifadelerinden başka hiçbir kaynağımız yok. Hatta biyografisini yazan Philostratos, Kutsal Sözler'den bahsetmesine rağmen, Aristides'in Asklepios ile kurduğu bağlantıya hiç değinmemektedir.

Tapınakta kaldığı süre içerisinde Yunan Roma dünyasının üst sınıflarından nevresthenia[20] hastalarıyla bir araya gelen Aristides (48.48), kısmen iyileştikten sonra, tanrının tavsiyesi ve buradaki arkadaşlarının da etkisiyle kamusal yaşamda hatipliğe geri dönmüştür. İyileştikten sonra aktif eğitim öğretim işlerinin yanı sıra idari görevler almaya da zorlanmış ama bir şekilde paçayı kurtarmayı başarmıştır. Döneminde yaygın olan söylev turlarına çıkan Aristides'in en önemli başarısı, imparatorluk ailesi mensuplarına verdiği, ünlü Romalılara söylevidir.[21] Aristides hastalıklı bünyesine rağmen, bir eskiçağlı için oldukça uzun sayılabilecek bir hayat yaşadıktan sonra, 180'li yılların başında ölmüştür.[22]

Sonuç olarak Aristides'ten geriye kalan *Hieroi Logoi*, eskiçağda yaşamış bir entelektüelin şifa arayışını ve kişisel dini deneyimlerini yansıtmasının yanı sıra, o dönemde geçerli ve çok yaygın olan tapınak tıbbı uygulamalarının ilginç örneklerini de aktarmaktadır. Eskiçağ insanının ruh dünyasını anlamak için özel bir örnek oluşturan Aristides'in deneyimleri, zengin veya fakir, entelektüel veya cahil fark etmeksizin o dönemin insanlarının gelenekle kurduğu bağı da göz önüne sermektedir. Batı dünyasında tıp tarihi çalışmalarında da önemli bir veri olarak kullanılan Aristides'in bu sıra dışı deneyimi, ülkemizde yapılan tıp tarihi çalışmalarında da kullanılabilir. Öte yandan, rüyalara dayalı bu tedavi biçimi, antikçağ tıbbının yetersizliğinin yanı sıra, tanrıların ve elbette özellikle tedavi tanrısı Asklepios'un o dönemdeki etkileyici gücünü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Hiç şüphesiz dert sahibi bir insanın belirsiz bir dünyada şifa verebilecek her şeye inanması için sadece eskiçağda değil, günümüzde de pek çok nedeni vardır. Son olarak şu söylenebilir ki, rüyalarını özenle yazarak muhafaza eden Aristides'in arzusu muhtemelen sadece tanrıları veya tanrıçaları yüceltmek değildi, bir hastalık hastası (hypocondriac) olarak, kendisinin seçilmişliğine vurgu yapmak, daha çok kendini yüceltmek peşindeydi.

TURHAN KAÇAR
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

BİBLİYOGRAFYA

P. Aelius Aristides, *The Complete Works vol. I. Orations I-XVI, with an Appendix Containing the Fragments and Inscriptions*, (Ing.çev. C.A. Behr) (Leiden 1986).

P. Aelius Aristides, *The Complete Works. vol. II. Orations XVII-LIII*, (Ing. çev. C.A. Behr)(Leiden 1981).

C.A. Behr, *Aelius Aristides and the Sacred Tales*, (Amsterdam 1968).

C. Bonner, "Some Phases of Religious Feeling in Later Paganism" *The Harvard Theological Review*, XXX/3 (1937), s. 119-140.

W. Burkert, *Greek Religion*, (Cambridge, Massachusetts 1985).

C. J. Cadoux, *Ilkçağ'da İzmir. Kentin En Eski Çağlarından İ.S. 324'e Kadar Tarihi*, (İstanbul 2003).

A. Cruse, *Roman Medicine*, (Stroud 2004).

E.R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, (Cambridge 1965).

A. J. Festugière, *Personal Religion among the Greeks* (Berkely & Los Angeles 1960).

R. Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, (İstanbul 1999).

W.A. Jayne, *The Healing Gods of Ancient Civilizations*, (New York 1962).

R.J. Littman & M.L. Littman, "Galen and the Antonine Plague" *The American Journal of Philology*, 94/3 (1973), s. 243-255.

L. N. Magner, *A History of Medicine*, (New York 1992).

S. M. Oberhelman, "Galen, On Diagnosis from Dreams," *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 38 (1983), s. 36-47.

Origen, *Against Celsus*, şurada: *The Ante-Nicene Fathers*, cilt IV, (Edinburgh 1994).

E.D. Philips, "A Hypochondriac and His God," *Greece & Rome*, XXI/61 (1952), s. 23-36.

Philostratus & Eunapius, *The Lives of the Sophists*, (Ing. Çev. W.C. Wright) (Loeb Classical Library Serisi), (Londra 1952).

Synesius, "De insomniis" (Rüyalar Üzerine), *Essays and Hymns of Synesius of Cyrene*, (Ing. Çev. A. Fitzgerald), cilt 2. (Oxford 1930).

Tertullian, "De Anima" (Ruh Üzerine), *Ante Nicene Fathers*, cilt 3, (Edinburgh 1993)

J.H. Waszink, *Tertullian De Anima mit Einleitung Übersetzung und Kommentar*, (Amsterdam 1933).

DİPNOTLAR

1 Jayne 1962. Geleneksel tıbbın hikâyesini anlatan bu eser, diğer yandan modern tıbbın materyalistleşmesini de eleştirmektedir.

2 Magner 1992, 80-86; Jackson 1999, 136; Cruse 2004, 107 vd.

3 Burkert, 1985, 214-15; Cruse 2004, 125-130.

4 Bu kente ilişkin tek araştırma raporu, halen buradaki arkeolojik araştırmaları yürüten A. Yaraş tarafından yayınlanmıştır. Bakınız: A. Yaraş, "Allianoi, Roma Devri," *Arkeo Atlas*, 1 (2002) s. 148-49.

5 Philostratus, *Lives of the Sophists*, 9 (Loeb serisi, W. C. Wright çevirisi s. 215-223)

6 Smyrna Mersiyesi olarak bilinen bu mektubun tam metni Behr edisyonunda bulunmaktadır. Behr 1981, 7-9. Philostratus, *Lives of the Sophists*, II.9, (Loebedlsyonu s. 215vd.).

7 Behr 1981, 261-68.

8 Bu metin içerisinde Aristides'in *Hieroi Logoi* (Kutsal Sözler) adlı eserine yapılan atıflar, C. A. Behr, 1981 edisyonunda yer aldığı şekliyle, parantez içinde bölüm ve pasaj numarası verilerek gösterilecektir.

9 Çok kuvvetli sürgün yapan, kanı temizleyen ve tansiyonu düşüren cucurbitacea familyasından ecballium elaterium dilimizde "acı kavun", "eşek hıyarı" veya "hıyarcık" olarak bilinmektedir. Kronik nefritte, üre yüksekliğinde, şişmanlıkta, siroz, yüksek tansiyon ve damar sertliğinde faydalı olduğu tartışılmaktadır. Elaterium'un açıklamasına dikkatimi çeken, Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden sayın Prof. Dr. Tamer Güneri'ye teşekkür ediyorum.

10 Bu çayın Meles/Halkapınar veya Kervan Köprüsü çayıolma ihtimaliüzerine bakınız: Cadoux 2003, 343.

11 MS 2. yüzyıl ortalarındaSmyrna'da da bir Asklepios tapınağı vardı. Bu tapınağın yeri bilinmemekle birlikte bugünkü Kemeraltı civarında bir yerlerde olduğu tahmin edilmektedir. Cadoux 2003.

12 Origen, *Against Celsus*, III 24; Dodds 1965, 45.

13 Tertullian, *De Anima*, 47.2; Dodds 1965, 38.

14 Galenos'un günümüze ulaşmış eserlerinden birisi de *De Dignotiane ex Insomniis* veya *Peri tês eryynêsên diagnôsês* (Rüyalardan Teşhisler Üzerine) başlığını taşımaktadır. Ayrıca bkz. Oberhelman, 1983, s. 36-47.

15 Synesius, *De Insomniis*, 8; Dodds 1965, 38.

16 Kutsal Sözler'de (mesela 49.8'de) Satyrus ve Theodotus adlı doktorlardan bahsetmektedir.

17 Hakikaten bu konu hakkında daha önceleri araştırma yapan bilim adamlarının (bunlar arasında Festugière özellikle önemli) ifade ettikleri gibi, Aristides tam olarak tedavi edilmek de istemiyordu, çünkü tedavi edilmek, onun elinden tanrısıyla irtibat kurma ayrıcalığının da alınması demekti. Bonner 1937, 124-131; Phillips 1952, 23-36; Festugière 1960, 86; Dodds 1965, 41.

18 Bu metinde Kutsal Sözler'in C.A. Behr tarafından yapılan İngilizce çevirisi kullanılmışur. Kutsal Sözler Behr tarafından ilk defa 1968'de yayınlanmış olmasına rağmen, 1981'de Aristides'in bütün eserleri arasındatekrar yayınlanmıştır.

19 Behr 1968, 116-130

20 Nevresthenia veya neurasthenia terimleri tıp dilinde yorgunluk, bunaltı, baş ağrısı, güçsüzlük, sınirağrısı (nevralji) gibi belirtilergösteren durumları adlandırmak için kullanılmaktadır.

21 Behr 1981, 73-97

22 Philostratus, Aristides'in 60 veya 70'li yaşlarına geldiğini not etmektedir *The Lives of the Sophists*, s. 223; Behr 1986, 5.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Ahmet Hamdi Başar'ın (Limancı Hamdi) hatıraları

Yakın tarihimizin ayrıntılarını keşfetmemizi sağlayacak olan Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, birçok tartışmaya yolaçan fikirleriyle de tanınan Ahmet Hamdi Başar'ın, nam-ı diğer Limancı Hamdi'nin ya da İktisatçı Hamdi'nin gözünden Atatürk'ü, İsmet Paşa'yı, İstanbul Ticaret Odası ile İstanbul Limanının millileşmesini, Altı Ok'u, Tek Parti Dönemi'ni, Menderes ve Bayar'ı, 27 Mayıs'ı, MBK'ni farklı yanlarıyla okumamızı sağlıyor. Ahmet Hamdi Başar'ın İkinci Meşrutiyet döneminden 27 Mayıs askeri darbesine uzanan süreçte Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gelişmelerine tanıklık etmiş, yaşanan bazı olayların içinde bizzat yer almış bir fikir ve eylem adamı olması, Murat Koraltürk tarafından hazırlanan kitabı daha da ilginç kılıyor. İki cilt halinde yayımlanan kitap, okuru Meşrutiyetten günümüze kadar uzanan demokrasi arayışları yolculuğuna çıkarıyor.

AHMET HAMDİ BAŞAR'IN HATIRALARI-1
MEŞRUTİYET, CUMHURİYET VE TEK PARTİ DÖNEMİ
"GAZİ BANA ÇOK KIZMIŞ..."

762 sayfa
ISBN 978-605-399-010-9

AHMET HAMDİ BAŞAR'IN HATIRALARI-2
DEMOKRASİYE GEÇİŞ, DP İKTİDARI VE 27 MAYIS
"YİNE HAYAL ALEMİNDE UÇUYORUM..."

730 sayfa
ISBN 978-605-399-011-9

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: 0212 311 50 00
Satış/Dağıtım Telefon: 0212 311 50 00 Fax: 0212 347 10 11
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

BİZANS HAYATININ BİLİNMEYEN BİR YÖNÜ

BİZANS EDEBİYATI

DR. EİRİNİ AFENTOULİDOU

Bizans edebiyatı, edebiyat tarihçileri ve Yunan dilinin uzmanları için bile büyük bir bilinmeyen olarak kalıyor. Bunun bir sebebi, dilin yol açtığı zorluklardır. Güzel sanatların aksine, edebiyatla uğraşmak özel bir dil aşinalığı gerektiriyor. Genel olarak eski dillerin eğitiminin gerilemesi, daha eski edebiyatların tanınmasını da etkilemiştir. İkinci bir sebep ise, zamanla beğenilerin değişmesidir. Büyük ölçüde retorikten etkilenen Bizans edebiyatı günümüz okuruna kuru, yapmacık ve gerçekten uzak gelir.

15. yüzyıldan bir elyazması. Monemvasia (Menekşe) metropoliti Arsenios Apostolis'in kitabın kendisine ait olduğunu belirttiği not, yazınanın üstünde yer alıyor.

Ulusal Kütüphane, Paris

ÇEVİREN: PERİ EFE

Bizans edebiyatı dil açısından nasıl tanımlanır? Kabaca, bu edebiyat Bizans'ta yazılmış metinleri içerir. Bizans'ın edebiyat dili ağırlıkla Yunancaydı. Yunanca, 6. yüzyıldan itibaren yönetim dili olarak da Latincenin yerini almıştı ama zaman zaman Bizans İmparatorluğu'nda başka dillerde metinler de kaleme alınıyordu: Süryanice, Koptça, Latince, İbranice, Roman dilleri ve eski Slavca. Öte yandan, Bizans idari bölgesinin dışında kalan yerlerde tamamen Bizans geleneği içinde yazılmış Yunanca metinler de vardır. Suriye, Filistin ve Mısır'daki kilise ve manastırlar Arap fethinden sonra da uzun bir süre boyunca Yunan dilindeki edebi üretimin önemli merkezleriydi. Bu yüzden bazı uzmanlar "ortaçağ Yunan edebiyatı" ifadesini "Bizans edebiyatı"na göre daha açıklayıcı buluyorlar.

İKİDİLLİLİK

Helenistik dönemde de, eğitim görmüş olanlar dönemin gündelik dili ile klasik yazarların dili arasındaki mesafenin farkındaydılar. Bu farkındalık, klasik olmayan dilsel biçimlerin hor görülmesine yol açıyordu. Yazarlar bir Demosthenes'in bir Thukidides'in dilinde yazma çabası gösteriyor, bunda farklı ölçülerde başarı sağlıyorlardı. Sözlükler, dilbilgisi el kitapları bu amaçla ortaya çıktı. Halk diliyle yüksek dil arasındaki mesafe, Bizans'a miras kalacak bir ikidilliliğe yol açtı. Bizans yazılarının çoğu yüksek dilde yazılmıştır ama ortaçağ Yunancası, bu dilde yazılan eserlerde de daima iz bırakmıştır. Yahudi-Hristiyan dünya görüşünün kabulü gibi faktörler eski kelimelerin yeni anlamlar kazanmasına veya eski Yunanca temel üzerinde yeni kelimelerin türetilmesine sebep olmuştur. Roma hukuk ve yönetim sistemi yoluyla birçok Latince kelime de Yunancaya geçmiştir.

19. yüzyıla kadar klasik filolojiden hareket eden dilbilimciler bu klasik olmayan izleri hor görüp, "Barbarizma" olarak kabul etmişlerdir. 19. yüzyılın sonundan itibaren, bilhassa Yunanistan'daki *katharevusa* (arı dil) ve *dimotiki* (halk dili) taraftarları arasındaki tartışma çerçevesinde durum tersine döndü. Halk diline ait unsurlar araştırılarak buna uygun metinler değerlendirildi; halk diliyle yazılmış olanlar arkaik dille yazılana göre daha "otantik" ve gerçeğe yakın olarak addedildi. Buna rağmen birkaç on yıldan beri halk dili ile yüksek dil arasında kurulan basitleştirici karşıtlığın aşılmasına çalışılıyor, bunun yerine üslup basamaklarından bahsediliyor. Bizanslı yazarlar daha "yüksek" ya da daha "aşağı" üslubu içeriğe, türe, hedef okura ve kişisel tercihlerine göre bilinçli olarak seçiyorlardı.

Skylitzes Matritensis Kodeks'inden bir minyatür. Ioannes Skylitzes'in (11. yüzyıl) 811-1057 arasını konu eden tarihsel eserini (Σύνοψις Ἱστοριῶν) aktaran kodeks, sayısız minyatürleriyle Bizans'taki gündelik yaşam için önemli bir kaynaktır.

Ulusal Kütüphane, Madrid

4. yüzyıl Mısır'ındaki çileciler hakkında kısa anekdotların bir araya getirilmesinden oluşan Lausaike Tarihi (Λαυσαϊκὴ ιστορία) buna bir örnektir. Önsöz klasik örneklere göre yazılmışken, metnin kendisi birçok halk dili unsuru taşıyan oldukça basit bir dille yazılmıştır. Bunun sebebi yazarın arkaik dilde yazamayacak, okurun da bu dili anlamayacak olması değil, metnin çilecilere uygun basit, özentisiz bir dünya izlenimi vermesi gereğidir.

Suriye, Filistin ve Mısır'daki kilise ve manastırlar Arap fethinden sonra da uzun bir süre boyunca Yunan dilindeki edebi üretimin önemli merkezleriydi. Bu yüzden bazı uzmanlar "ortaçağ Yunan edebiyatı" ifadesini "Bizans edebiyatı"na göre daha açıklayıcı buluyorlar.

RETORİK, GERÇEKLİKLE BAĞ

Bizans edebiyatı hakkında uzun süre bizzat Bizantinistlerce oluşturulan olumsuz yargıların bir faktörü, retoriğin her yerde hazır ve nazır olmasıdır. Konuşma sanatı olan retorik antik çağdan başlayarak gelişmiştir. Klasik antikitede retorik mahkeme önündeki kamuya açık konuşmalar, politik tartışmalar veya kutlamalarla ilişkiliydi. Retoriğin rolü antik şehirden Helenistik krallıklara, oradan da önce Roma, sonra da Bizans İmparatorluğu'na geçişte değişti. Mahkemelerde ya da politik amaçlarla kullanılmaktan çıkıp, bir anlamda bütün bir yazılı kültürü farklı derecelerde etkileyen dil ve üslup kurallarına dönüştü. Buna sözvarlığı, tını, sözdizimi ve metnin yapısına ait kurallar dahildi. Retorik, okul eğitiminin temel bir parçasıydı; bu eğitimin bir bölümü de saygın antik örneklerin taklidi olan mimesistir.

Orijinalliğe ve sanatsal özgürlüğe değer verilen bir çağda retorik ve mimesisin "tiranlığı" olumsuz olarak değerlendiriliyor, retorikten etkilenen eserler gerçeklikten uzak ve yapmacık bulunuyor. Aslında Bizans edebiyatının çoğu eseri böyledir, ama hepsi değil. Yapıtların doğduğu çağın estetik ölçüleri dikkate alınmalıdır; geçmiş çağların bütün sanat biçimleri için geçerlidir bu. Eski örneklerin taklidi, yazarların kendilerine ait deneyimleri ve izlenimleri aktarmadıklarının işareti değildir. Bu daha çok, yazarların eski eserlerde kendi deneyimlerini yeniden gördüklerini gösterir. Bunun bir örneği, 542 yılında Konstantinopolis'teki vebanın, tarihyazıcısı Prokopios tarafından anlatımıdır. Metnin bu parçası, İÖ 430'da Atina'daki veba salgınının Thukidides tarafından hikâye edilmesine dayanır. Prokopios'un anlatımı orijinal gelmediğinden, uzun süre inandırıcı da bulunmamıştır. Daha yeni bilgilere göre ise bu yargı haksızdır: Betimlemenin inanılırlığı üçüncü kaynaklar tarafından onaylanmıştır, ne de olsa veba semptomları yaklaşık bin yıl içinde değişmiş değildir!

Bunun dışında, retoriğin damgasını taşıyan eserler -her edebi eser gibi- yazarın, çevresinin ve döneminin değerler sisteminin bir aynasıdır. İmparatorlara yapılan övgü konuşmaları buna bir örnek oluşturur. Övgü abartılmış olsa bile, ki bu hep böyledir, bu konuşmalar dönemin siyasi ideolojisi ve bir imparatorun ideal resmi için önemli bir tanıklıktır.

Aşağıda, Bizanslıların yüksek dilli ve halk dilindeki edebiyatlarının köşe taşlarından söz edeceğim.

YÜKSEK DİLDEKİ EDEBİYAT

Tarihyazıcılığı

Tarihyazımına yalnızca bir bilgi kaynağıolarakdeğil,edebiyattürüolarak edinen ve yeni yorumlar getiren tarih eseri yoktur. Yazar, sıklıkla politik olarak bulunduğu önemli konumdan dolayı kaynaklara yakındır, böylelikle ilişkileri ve olayların sebeplerini araştırmaya çalışır. Anna Komnene'nin "Aleksias"ı (Αλεξίας) ünlü bir historiografik eserdir. Anna eserinde, babası İmparator I. Aleksios'un (1081-1118) tahtta olduğu dönemi anlatır. Taraf gir üslubuna karşın, tarihçi edebi açıdan yüksek bir eser yaratmış ve I. Haçlı Seferi için önemli bir kaynak sunmuştur.

Dünyanın yaratılışından (en geçerli Bizans hesaplamasına göre 10 5508/9) söz konusu zamana kadarki dönemi işleyen kroniklerin hedeflediği okursa daha az titizdir. Kroniklerin içeriğini mucizeler, tuhaflıklar, anekdotlar, basit ama canlı tasvirler oluşturur. Bazıları manzum olarak yazılmıştır.

Retorik konuşma sanatı

Bizans'ta retoriğin en iyi gelişti-

Hiçbir zaman yayımlanması düşünülmemiş ve tesadüfen korunmuş olan Mısır papirüslerinden farklı olarak. Bizans mektupları yazarları veya çevreleri tarafından bilinçli bir şekilde yayımlanmıştır. Bu yüzden, bu mektuplarda gündelik hayattan çok az bahsedilir ve özel hayatın müstehcen ayrıntılarından kesinlikle söz edilmez.

Ioannes Klimakos (579 civarı-649 civarı), Sinai manastırında keşiş olan Klimakos, Cennete Merdiven (κλίμαξ θείας ανόδου) adlı en önemli eserinde bir keşişin izlediği yolu anlatmıştır. Halk dilinde yazılan eser keşişler arasında sevilmiştir.

11. yy, Vatikan, Cod.gr.394

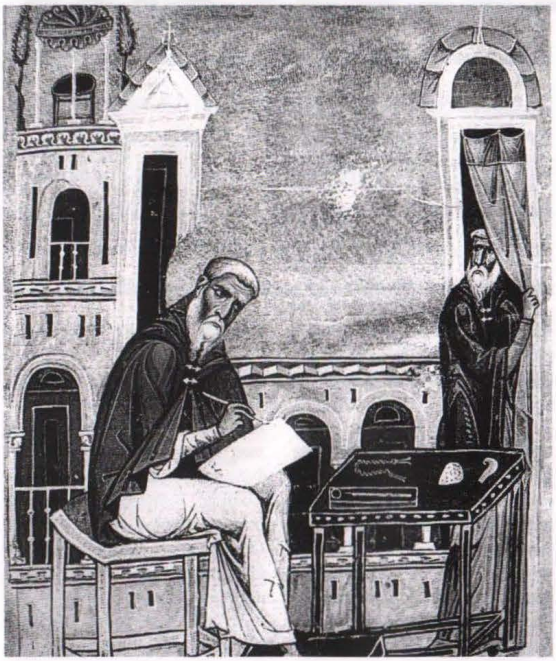

da bakılır. Bizantinistik, Bizans'taki tarih konulu eserleri iki türe ayırır: Historiografi ve *hronografi* (yıllıklar). Bunlar arasındaki sınır çoğunlukla esnektir. Historiografi, şeklen antik örneklere dayanır. Bulunduğu dönemi ve/veya yakın geçmişi içeren sınırlı bir zaman dilimini inceler. Uzak geçmişi bilimsel olarak konu

ği alan, değişik sebeplerle yapılan konuşmalardır. Bunlar doğum, vaftiz, düğün gibi sevinçli ailevi sebeplerle askeri ve -Bizans için tipik olan- diplomatik zaferler gibi devlet olayları için yapılan kutlama konuşmalarıdır. İmparatoru ya da üst düzey görevlileri, azizleri, şehirleri vs. öven konuşmalar da kutlama konuşmaları arasında sayılabilir. Bununla; şehirleri, sanat eserlerini, hayvanları vs. anlatan ekfrasis akrabadır. Retorik; ölüm, askeri yenilgiler, doğal afetler vs. gibi üzücü ailevi veya siyasi durumlarda da teselli edici bir işlev görür.

Nesneleri duruma göre olumlu ya da olumsuz gösteren retoriğin olanakları birçok âlimi büyülemiş ve onları retorik konuşmaların parodilerini yazmaya yöneltmiştir. Örneğin Mihael Psellos'un (1018-1078) "Kele Övgü"sü (Εγκώμιον φαλάκρας) ya da Synesios'un (370 civarı-412'den sonra) "Bite Övgü"sü (Ψύλλης εγκώμιον) gibi.

Epistolografi

Hiçbir zaman yayımlanması düşünülmemiş ve tesadüfen korunmuş olan Mısır papirüslerinden farklı olarak, Bizans mektupları yazarları veya çevreleri tarafından bilinçli bir şekilde yayımlanmıştır. Bu yüzden, bu mektuplarda gündelik hayata çok az yer verilir ve Bizanslıların özel hayatlarının müstehcen ayrıntıların-

dan kesinlikle söz edilmez. Yazarlar ancak edebi olarak iddialı mektuplarını bir araya getirmiş, sıklıkla da özel ve kendi dönemleri için gündelik olan şeyleri dışarda bırakmış, sadece önsöz gibi retoriğin damgasını taşıyan bölümleri yayımlamışlardır. Eğer yazarlar devlet veya kilise görevlileri ise, bu mektuplar tarihçiler için önemi olan politikaya ait bilgiler içerir. Edebi olarak ise mektuplar yazardan yazara farklılık gösterir: Bazıları gösterişsiz ve kuru, bazıları ise abartılarla dolu ve bizim beğenimiz için tatsız dalkavukluklardır. Ama çoğunlukla canlıdırlar ve belli bir mizah duygusuyla yazılmışlardır. Bu özellikler, dönemin retorik öğretisine göre mektubun üslup güzelliğinin gerekleri arasındaydı.

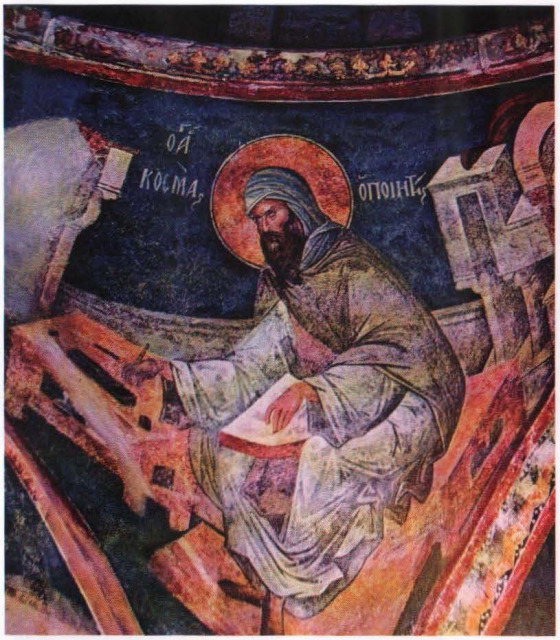

Rum Ortodoks kilisesinin en önemli ilahi yazarlarından olan Aziz Kosmas (8. yy), himnografi türünün bir diğer çok önemli ismi Dımışk'lı İoannes'le kardeştir.

Kariye Müzesi, ayrıntı.

Romanlar

12. yüzyılda bazı Bizanslı yazarlar geç dönem antik roman geleneğini tekrar canlandırdılar. Niketas Eugenianos'un "Drosilla ve Harikles" (Δρόσυλλα και Χαρικλής) adlı romanı buna bir örnek oluşturur. Romanın öyküsü aşağı yukarı şöyledir: İki âşık, Drosilla ve Harikles esir düşerler ve köle olarak satılırlar. Drosilla'nın efendisi genç köleye âşık olur, Harikles'in efendisi de Harikles'e. Bu iki genç, efendilerinin tutkularından yararlanırlar. Bir düşman saldırısında efendileri ölür ve genç çift şehirden kaçar ama mutlu son için henüz erkendir. Drosilla bir kazada denize düşer, kaybolur. Harikles onun ölmüş olduğunu düşünür ama Drosilla kıyıya ulaşmayı başarır. Sonunda rüyalarının yardımıyla iki âşık birbirlerini bulur ve hayatlarının kalanını mutlu geçirirler.

Hagiografi

Bu tip romanlar, ortalamanın üstünde eğitimli olan üst sınıf tarafından okunan Bizans eğlence edebiyatının küçük bir bölümünü oluşturur.

Macera, doğaüstü olaylar ve anekdotlarla dolu aziz hikâyeleri çok okunuyordu. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında takibe uğrayıp "martir" olanların hikâyeleri çok popülerdi. İlikâyeler hem popüler hem de kurgusal kişilerle ilgiliydi: Aziz Georgios, Azize Barbara, Azize Paraskevi vs. Bu hikâyelerin tipik teması şöyleydi: Genellikle çok genç ve hoş bir Hıristiyan, yargıcın, genellikle de bizzat imparatorun önüne çıkarılır. Gencin iddiaları etkileyicidir ama yargıcı ikna edemez. Yargıç gence para, mücehver, pahalı giyisiler, imparatorun kızı ya da oğluyla evlenme gibi okuyucunun hayalini kurmuş olabileceği şeyleri vaat eder ama o hepsini geri çevirir. Bunu, oldukça ayrıntılı tasvir edilen işkence sahnesi izler ama o, mucize ile tekrar iyileşir. Bu arada seyirciler binlerle din değiştirip Hıristiyan olur. Sonunda, suçlanan gencin kafası kesilir ve martir olur. Bu hikâyelerdeki abartılar, resmi kilisenin de şüphesini uyandırmıştır. Genellikle hastalıktan iyileşme konusundaki mucizelerin tasviri de yaygındır. İyileşenler çoğunlukla özdeşleşme figürü olabilecek basit insanlardır.

Hagiografi ile yalnızca basit yazarların ilgilendiği gibi bir izlenime kapılmamak gerekir. Hemen her Bizanslı yazar martirlerin, aziz keşişlerin veya piskoposların hayat hikâyelerini yazıp onlara övgüler düzmüşlerdir, tabii ki farklı düzeylerde.

Şiir

Düzyazı ve nazım arasındaki sınır, Bizans'ta yeniçağdakine göre daha az belirgindir. Şiirin büyük bölümü düzyazıdaki retorik konuşmayla benzer bir içeriğe sahiptir ve aynı teknikler kullanılır. Saray şiiri, örneğin, konu açısından düzyazıdaki retorik konuşmalardan tamamen farklı değildir. Bazı kronikler de manzumdur. Ayrıca eğitim amaçlı şiirler vs. de vardır.

Eski Yunanca şiir prozodiktir, yani değişik kalıplara göre uzun ve kısa hecelerin birbirini izlemesine dayanır. Yunanca, geç dönem antikitede yavaş yavaş prozodiyi kaybetmeye başladı. Yeni dil duygusu açısından vurgulama, yani vurgulu ve vurgusuz hecelerin birbirini izlemesi önemliydi, ancak âlimler, ölçü duyulmasa da eski prozodi kurallarına göre yazmaya devam ettiler. Eğitim görmüşlerin şiirlerinde vurgu kuralları prozodi kurallarına paralel olarak yavaş yavaş gelişti. Yani mısralar prozodiye göre "doğru"ydu, ama vurgudan dolayı da bir ritimleri vardı.

Köse'nin (Σπανός) Venedik baskısının kapağı.

Leiden Üniversite kütüphanesi

Antik ölçüden başka yeni ölçüler de gelişti, ancak bu süreç yavaştı. Kökenleri hakkında hâlâ ilginç araştırma sonuçları geliyor. En popüler vezin, Stihos Politikos "Politikos stihos" (Στίχος πολιτικός)* olarak bilinen ve 20. yüzyıla kadar halk şiirinde baskın olan 15 heceli vezindi. Bu hece ölçüsü Bizanslı âlimlerin hor gördüğü bir ölçü değildi: Yaklaşık 10. yüzyıldan beri bu vezin salonlara girdi, kabîl-i takdim oldu ve saray şiirinde de kullanıldı.

Epigramlar

Bizans'ta şiirin en yaygın biçimi, epigramlardır. *Epigram*lar, aslen taşa ve başka nesnelere yazılan şiirlerdir. Bizans'ta *epigram*lar diğer nesnelerin yanı sıra metalden yapılmış ayin eşyalarına kakıldı, boyayla tahta ikonlara ve duvarlara yazıldı, kumaşlara işlendi. *Epigram* ismi, bir kitapta yer alan kısa şiirler için de kullanılıyordu. Tarih konulu şiirlerle kıyaslandığında, şairlerin *epigram*larda kişisel düşünce ve izlenimlerini aktardıkları görülür. En becerikli *epigram* yazarları kendilerini kısa mısralarla ifade etmek için cesur, yerini bulan ve çok katmanlı bir deyimleme kullanırlar, bu da Bizans dil kullanımının gereksiz gevezelik klişesiyle çelişir.

Himnografi

Bizans edebiyatının en uzun süre yaşayan parçası, kuşkusuz *himnografi*dir. Ortodoks âdetlerin tutucu karakterinden dolayı eski ilahiler söylenmekle beraber, bugüne kadar eski örnekler baz alınarak yeni ilahiler de yazılmıştır. Biçim olarak *himnografi* eski Yunanca değil, İbranice ve özellikle Süryanice örneklere dayanır.

Melodiler o kadar ünlüdür ki, bekleneceği üzere yansılamalar oluşmuştur. En tanınmışı, Köse'nin (Σπανός)** ayinidir. Bu, bir ayini en küçük detayına kadar taklit eden çok sert bir metindir. Modern okur için, bazı Bizanslıların böylesi bir "din inkârına" dayalı mizaha izin vermeleri şaşırtıcıdır. Son zamanlarda araştırmacıların ilgisini çeken Bizans'ta utanç hisinin bizimkinden farklı olduğunu söylememiz gerekir. Bizim için gayet doğal olan şeyler karşısında Bizanslıların yüzü kızarırken, uygunsuz bulduğumuz şeylere yaklaşımları ise sorunsuzdur.

HALK EDEBİYATI

Bugün halk dilinde yazılmış en ünlü eser, Basileos Digenis Akritis'in (Βασίλειος Διγενὴς Ακρίτης) hikâyeleridir. Nesir ya da manzum halde değişik biçimlerde bugüne kadar gelen bu hikâyeler, 10. yüzyıl Anadolu'sundaki sınır bölgelerinde Yunanca ve Arapça söylenen şarkılara ve sözlü hikâyelere dayanır. Digenis ismi "iki soylu" anlamına gelir ve din değiştirmiş bir Arap emiri ile bir Bizanslı soylunun oğlu olmasından kaynaklanır. Akritai, sınırı korumak koşuluyla bu bölgelerde toprak sahibi olan askerlerdir. Özgürlüklerine düşkünlükleri ve yasalara her zaman sadık olmamalarıyla tanınırlar. Daha önceki yayınlarda Digenis Akritis'in hikâyesi Yunan milli kimliğinin başlangıcını oluşturan bir destan olarak kabul ediliyordu. Bunun, metnin karakteriyle ilgisi çok azdır. Digenis devletin düşmanına karşı değil, haydutlara ve vahşi hayvanlara karşı savaşır, bu da imparatora ya da imparatorluğa duyduğu sadakatten değil, kişisel hırsından dolayıdır.

Geç dönem Bizans'ında, batıdaki örnekleri temel alan romanlar da yazılmıştır. Kimileri Yunan antikitesinden esinlenmiştir (örn; Shakespeare'in Pericles, Prince of Tyre için de örnek olan Tiros'lu Apollonios'un hikâyesi) kimi de dönemin batı Avrupa'sında geçer (Fransızca Floire et Blancheflor adlı örnekten kaynaklanan âşık çift Florios ve Platzia Flori'nin hikâyesi gibi).

SONSÖZ

Bu yazıda, sırasıyla Bizans edebiyatının bazı yönlerini biçimlerin çeşitliliği, etkileri ve sosyal işlevleri içinde göstermeye çalıştım. Bu öyle bir alan ki, ya çok az biliniyor ya da donukluğu ve anlamsız gevezeliği hakkında belirsiz tahayyüller söz konusu. Ama daha yakından baktığında, insan ilk başta edindiği izlenimin aksine çok da yabancı olmayan, tamamen renkli bir dünya keşfediyor. Hatta eski edebiyatları, örneğin Osmanlı edebiyatını tanıyanların bir bağlantı noktası bulmaları da mümkün.

EİRİNİ AFENTOULİDOU
VİYANA ÜNİVERSİTESİ BİZANTİNİSTİK BÖLÜMÜ
PERİ EFE
VİYANA ÜNİVERSİTESİ NEOGRAZİSTİK BÖLÜMÜ

KAYNAKÇA

* Bu vezindeki Politikos kelimesinin Konstantinopolis'i mi kastettiği, kelimenin "din dışı, sivil" anlamından mı kullanıldığı, yoksa genel, herkes için kullanılan bir vezne mi işaret ettiği halen tartışmalıdır

Kazhdan, A. ve diğerleri, *A History of Byzantine Literature, 650-850*, Atina 1999.

Kazhdan, A. ve diğerleri, *A History of Byzantine Literature, 850-1000*, Atina 2006

Rosenqvist, J.O., *Die byzantinische Literatur vom 6. Jahrhundert bis zum Fall Konstantinopels 1453* (Almanca çevirisi), Berlin 2007. Bysantinsk Litteratur från 500-talet till Konstantinopels Fall 1453

Hunger, H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Münih 1978

Beck, H.-G., *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, Münih 1971

Beck, H.-G., *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, Münih 1977 (2. baskı)

Hans Eideneier, Spanos, *Eine byzantinische Satire in der Form einer Parodie*, Walter de Gruyter, Berlin 1977

ÇEVİRENİN NOTU

** 14. ya da 15. yüzyılda Konstantinopolis'te yazıldığı düşünülen bu metin, yazarının hangi çevrelerden olduğu tahmin edilebilmekle beraber anonimdir

TÜYAP Uluslararası Fuarlar

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla

İZMİR FUARI İZFAŞ

13. İZMİR KİTAP FUARI

19 - 27 NİSAN 2008

Uluslararası İzmir Fuar Alanı

www.izmirkitapfuari.com

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

TÜYAP İZMİR: Atatürk Cad. No: 230/7
I. Kordon Alsancak - İzmir
Tel: (0-232) 464 92 01 - 464 26 39
Faks: (0-232) 444 39 83
E-posta: tuyapizmir@tuyap.com.tr

İstanbul Fuar Alanı ve Merkez Ofis:
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E5 Karayolu,
Gürpınar Kavşağı 34522 Beylikdüzü, Büyükçekmece, İstanbul
Telefon: 90(212) 886 6 886 (Pbx)
Faks: 90(212) 886 6 698
Internet: www.tuyap.com.tr

E-posta:
Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Tanıtım-Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE İHRACAT BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

SURAIYA FAROQHI İLE

OSMANLI SINIRLARINDA GEZİNTİ

SALİH ÖZBARAN

Suraiya Faroqhi'nin kıyaslayabilen bir araştırıcılık çabası içine girdiğini sanıyorum; Türkiye'de ve başka ülkelerde yakaladığı deneyimleriyle, yardımcı bilim ve sanat kollarının sağladığı olanakları kullanarak Osmanlı tarihi üstüne yaptığı çalışmalarıyla bu alana büyük yenilikler getirdiğini zannediyorum. Ve şimdi onun, Türkçeye çevrilmiş yeni, daha önceleri yayınladıklarını adeta çerçeveye alan, tamamlayan ve genişleten bir kitabıyla karşı karşıyayız; her zaman tarihçiliğin evrensel ölçülerinde gezinebilmiş olan bir tarihçinin bilgeliği ile yüz yüzeyiz.

Bu yazımda, Suraiya Faroqhi'nin (bundan sonra Süreyya Faruki veya sadece Faruki olarak anacağım kendisini), aslı 2004 yılında İngilizce olarak yayınlanan ve üç yılın ardından *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya* (Kitap Yayınevi, Eylül 2007) adıyla çıkan bir çalışmasını dile getireceğim. Önce onun Osmanlı tarihçiliğinde nerede durduğunu, nasıl bir katkısı bulunduğunu, aslında dünya tarihçiliğinin nerelerinde gezindiğini birkaç cümleyle belirlemeye çalışacağım. Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinde belirli yerleri bulunan, öncü rolleri olan Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalcık gibi tarihçilerin açtıkları ufuklardan sonra, Mustafa Akdağ, Tayip Gökbilgin, Şerafettin Turan, Cengiz Orhonlu, Mübahat Kütükoğlu, Mehmet Genç gibi tarihçilerin belirledikleri yeni alanlarla birlikte ve onlardan sonra burada adlarını sayamayacağım nice bilgin kişilerin gayretleriyle geliştirilmeye çalışılan tarihçiliğin, Süreyya Faruki ile nerelere getirildiğini kısaca saptamaya gayret ederken, bu son çalışmasının önderliğinde Osmanlı sınırlarında dolaşmayı deneyeceğim.

1988 yılında *Tarih ve Toplum* dergisinde (sayı 57), "Toplum Tarihine Doğru" başlığı altında yazdığım bir yazıda Faruki'nin Ankara ve Kayseri ile ilgili bir kitabını tanıtmıştım. Daha önce, 1984 yılında Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan (Türkçesi: *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İçev. Neyyir Kalaycıoğlu İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993) kitabından sonra çıkan bu eseri üzerine yazarın el attığı şu konuları dile getirmiştim: Ankara ve Kayseri'de Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlar arasındaki ilişkiler ile ilgili ipuçları; şehir toplumunda kadınların yeri; Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun değişme hızı; daha doğrusu değişmemiş olarak nitelendirilen bir toplumda bu değişimin temposunun ve yönünün tespiti; 1600 yılından itibaren 300 yıl çöküş içinde kaldığı varsayılan Anadolu şehirlerinin buna nasıl dayandığı.

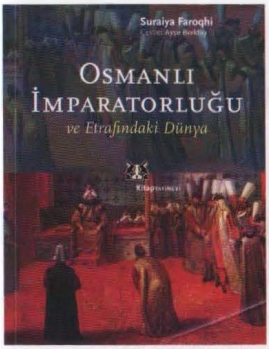

O günlerden bu yana -tabii ki daha önceki yıllarda yapılanlarla birlikte- Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalar epeyce yol aldı; özellikle Barkan ve İnalcık'ın açmaya çalıştıkları bu alanın günümüzdeki görüntüsüne ulaşıncaya kadar geçen evrelerde rol alan kimi tarihçiler içinde şüphesiz ki Faruki'nin esaslı bir yeri vardır. O sadece merkezi eyaletlerdeki Osmanlı kentlerinin evriminin tasviriyle yetinmedi; 1980'li yıllarda, İzmir'de Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihi üzerine dersler verirken imdadıma yetişen, kırsal kesim üstüne yaptığı çalışmalarla da göz doldurdu; rehber sayılabilecek araştırmalara imza attı. Kendisinden önceki tarihçilerin ortaya koydukları ve genellikle Osmanlı tarihine kaynak sağlayan resmi metinlerin ayrıntılara giren yorumlarını yaptı; temel ihtiyaç maddelerinin üretimini ve kurumlarını dile getirmeye çalışırken tarih öğrencilerini toplumsal yaşamla daha yakından tanıştırdı; ticari hayatı Anadolu'nun

Bütün resimler Suraiya Faroqhi'nin *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya* kitabından alınmıştır

dar sınırlarında gezindirdiği kadar, ona deniz ve okyanus ufuklarında yolculuk ettirdi. (Yıllar sonra Türkçeye aktarılan bu makaleler *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı* İçev. Emine Sonnur Özcan, Ankara: Doğubatı 2006] ve *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* [çev. Gül Çağalı Güven ve Özgür Türesoy, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003] başlıkları altında Türkçe yayınlanmıştır). Faruki, ayrıca, Osmanlı Imparatorluğu'nda Hacc'ı ele aldığı kitabında (Türkçesi: *Hacılar ve Sultanlar (1517-1683)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995) Hacc'ın -dinsel bakış açıları dışında- nasıl sosyal, ekonomik ve politik öğelerle işlenebileceğinin güzel bir örneğini verdi. Genellikle bazı seyahatnamelerin ve İstanbul'daki sultan fermanları kayıtlarının önderliğinde hac yol ve kervanlarının, iletişimin, yiyecek ve içeceğin, Hicaz'ın kutsal kentlerinde gerekli finansın, oralardaki inşaatların, dolayısıyla imparatorluğun bu kutsal yöre için sahiplendiği meşruiyetinin yansımalarını saptamaya

Padişahın mektubunu taşıyan Berlin'deki Osmanlı elçiliği kâtibi, 1763 sonrası.

Im Lichte des Halbmonds, Das Abendland und der türkische Orient (Dresden und Bonn: Staatliche Kunstsammlungen und Kunst- und Austellunghalle der Bundesrepublik Deutschland, 1995) adlı sergi kataloğundan, reprodüksyon

Köprülü, Barkan ve İnalcık gibi tarihçilerin açtıkları ufuklardan sonra, Akdağ, Gökbilgin, Turan, Orhonlu, M. Kütükoğlu, M. Genç gibi tarihçilerin belirledikleri yeni alanlarla birlikte ve nice bilgin kişilerin gayretleriyle geliştirilmeye çalışılan tarihçiliğin Süreyya Faruki ile nerelere getirildiğini kısaca saptamaya gayret ederken, bu son çalışmasının önderliğinde Osmanlı sınırlarında dolaşmayı deneyeceğim.

çalıştı. (Onun sosyal tarih konularındaki diğer çalışmalarını burada dile getirmiyorum.)

Fransız Annales tarih okulunun benimsediği yaklaşımları, başka bir deyişle, 20. yüzyıla kadar sürüklenip gelen anlayışların dışına çıkıp, özellikle sosyoekonomik konular ve kültürel benlikler olmak üzere ekonominin, coğrafyanın, edebiyatın, antropolojinin, psikolojinin kapsayabildiği meseleleri de benimseyen bir okulun ilkelerini Osmanlı Imparatorluğu'nda uygulama alanına sokmaya çalışanların başında gelen bir tarihçi olarak sayabileceğim Süreyya Faruki'nin, 1995 yılında Almanca olarak kaleme aldığı ve 1997 yılında da Türkçeye tercüme edilen (*Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997) kitabında konu ettiği ve genellikle akademik disiplinden yoksun birileri tarafından yansıtılmaya çalışılmış olan gündelik yaşam, benim şahsen "sahici" bir tarihçiden hep beklediğim bir girişim olmuştur ve Faruki bu işe bir yönüyle öncülük etmiştir. Osmanlı tarihinin gündelik yaşama indirgenmiş ve kaynakları kıt mevzularını işlemek doğal olarak hiç de kolay olamazdı; eksiklikler, erken genellemeler, bazı önyargılar kaçınılmazdı; gündelik yaşamda yer tutan kalabalıklara ait yaşantıların daha net görülebileceği bir eser yaratmak, hele hele kaynaklarının hiç cömert davranmadığı böyle bir konuyu işlemek bilgi kadar cesaret, yöntem kadar basiret gerektirirdi. Ancak Türkiye'de denemeleri yok denecek kadar az olan bir alanda böyle bir girişimin Faruki tarafından yapılmış olması, buna cesaret edilmesi çok önemli bir çaba sayılmalıdır. Daha önce ortaya koyduğu çalışmalar bunun isabetli olduğunu

Kasımpaşa'da donanma tersanesi, 1784-1800.

Gravür, Antoine Ignace Melling, Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore

Bir yeniçeriyle Avrupalı esiri. Vasat kalitede İznik çinisi. Tabaktaki yazı Yunancadır, 1699.

Tabak, Munih'teki Volkerkunde Müzesi'ne aittir

gösteriyordu; zira insanlar arası iletişim ağlarını, devletin dışındaki toplumsal dinamiği, komşu ziyaretlerinde dikkat edilmesi gereken nezaket kurallarını, yemeklerin hazırlanışını, çocukların yetiştirilmelerini ve benzeri sorunları, daha önce tarihçilerin pek girmedikleri labirentlerde dolaştırarak hazırlamaya çalıştığı böyle bir kitap sonradan -Alman meraklılar ve okuyucular için hazırlanmış olsa da- pek çok araştırıcıya örnek olmuş, öğrencilerin sosyokültürel alana doğru dikkatlerini çekmek isteyen bir deneme olarak tarihçilikte önemli yerini almıştır.

Tüm bu çabaların ardından Faruki, 1999 yılında Cambridge Üniversitesi'nce yayımlanan ve 2001 yılında *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları) başlığı altında Türkçeleştirilen kitabıyla da Osmanlı tarihçiliğindeki yetkinliğini, adeta, kanıtladı; hiç de "ihraç edilebilecek türden fikirler" olarak görmediği yaklaşımları, yani cumhuriyetin erken dönemlerindeki Osmanlı reddiyesi ile 1980'den sonraki içselleştirmeyi dile getirirken şunları hatırlatma gereği duydu:

"Ömer Lütfi Barkan gibi tarihçiler Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru mirasçısı olarak konumlandırıyorlardı. İsmail Hami Danişmend gibi daha uç fikirleri olan bazı tarihçiler ise işi 15. ve 16. yüzyılların devşirme devlet görevlilerini suçlamaya kadar vardırdı. Devşirmelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun milli bir Türk devleti olarak işlemesini engelledikleri gibi kanıtlanamayacak ve anakronik bir sav ileri sürdü... Ama 1980'den sonra nostalji kültürünün çeşitli biçimlerinin ortaya çıkmasıyla, Türk tarihçileri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu 'mazideki güzel günler'in sembolü olarak görme eğilimi yaygınlaştı. Türkiye'deki kamuoyunda da benzer bir his hâkim."

FARUKİ İLE OSMANLI ÇEVRESİNDE GEZİNTİ

Şimdi de Süreyya Faruki'nin *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya* (çev. Ayşe Berktay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007) adlı kitabıyla karşı karşıyayız; Osmanlı kaynaklarının hiç de cömert olmadığı dış dünyaya bakmaya çalışan kitapla; "sınır" tarihçiliğinin biraz daha fazla işlenmeye başladığı bir zamanda ortaya çıkan bir çalışmayla. Kaynak sıkıntısının yanında, çağımızdaki Türk tarihçilerin Osmanlı sınırları içinde kalan konuların dışına çıkma cesareti ve yeteneğini nadiren gösterdikleri düşünüldüğünde, böyle bir girişimin açabileceği ufuklar kolayca anlaşılabilir. Yazarın da ifade ettiği gibi, Hıristiyan "kâfir"lerin veya "ra-

Osmanlıcılık modası

Osmanlı yağma ediliyor, şu günlerde, yıllarda; moda oldu nasılsa. Ancak bu moda, Osmanlı'ya olan ve normal seyrinde beklenebilecek bir ilgiden, akademik tarihçiliğin kuralları içinde ortaya çıkıp gelişen ve daha geniş ufuklarda dolaşarak dünya tarihçiliğine ortaklık iddiasıyla boy gösteren bir aşama olmaktan ziyade, "pax ottomana" formülü içine sokuşturulmuş, şu sıralar Türkiye Cumhuriyeti iktidarını ellerinde bulundurانların da teşvikkâr tutumlarından kaynaklanan ve adeta "özlem" edebiyatı akımına büründürülen bir hamlenin yakıştırdığı bir moda. Tehlikeli olan da bu; tarihçiliği icra edenler için ve ondan medet umanlar politikacılar, öğrenciler ve popüler anlamda beklentileri olanlar için bir tehlike. Bir yandan 1999 yılında Osmanlı'nın 700. kuruluş yılı kutlamaları çerçevesinde ivme kazandı böyle bir akım; bir yandan da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ve onun 2002'de ve sonrasında kurduğu hükümetlerin toplumun din duygularına hitaplarında işe yaradı; nice cumhuriyet hükümetlerinin üstünden atlayıp Osmanlı'ya ulaşma yolları arandı; "empati" ile öyle tarih bilinci edindirme yöntemleri denendi ki, devlet erkânının

"saray-i hümayûn"u canlandırmaya yeltenen tutumlarından, "medeniyet buluşmaları"ndaki arabuluculuk meziyeti gösterilerinden tutunuz da, tesettürün Osmanlı iştihasıyla kullanımına, düğünlerde şaşaalı manzaralara kadar geçmişe dönmeyi özendiren yaklaşımları kamçılayan bir tarihyazım ve görsel sanat takdimi haline getirildi. Bir bakıma, tarihçilik kendi meşruiyeti ve keşifleri içinden fışkıran atılımların ve evrimlerin yakaladığı gelişmelerle değil; politik, sosyal, ekonomik ve ideolojik dürtülerin yönlendirdiği politikalara takılan gidişatın peşinden giderek sadece günlük mesajlar çıkarma zorunluluğunu duydu. "Ne olursa olsun Osmanlı olsun" düsturuyla "ölü mazi" canlandırılmak istendi. Tarihçiliğin kendi sanat, zanaat ve kuramlarının ortaya koymaya çalıştığı ve hiçbir zaman gerilerine düşmeyi tasavvur etmediği süreçlerini içeren yaklaşım tarzları tersine işletilir oldu. Tarih anlamsızlaştı, istismar edildi; politikacının ve menfaat çetelerinin beklentilerine merhem olan çirkin bir yazım ve söylem edebiyatına dönüştürülmek istendi; "post-modernizm"in eğirip büktüğü ve gövde tanımadığı yaklaşımlar dahi kenarda kaldı; belirli ölçüde de amacına ulaştı. Güzelim sanat eserleri eşli'ğinde dahi sevimsizleştirildi tarih. Oysa, arşivlerden ve başka kaynaklardan çıkarılan verilerin, başka dillerde yayınlanan Osmanlı'ya ilişkin araştırmaların hızla Türkçeye tercümelerinin sayıları son 15-20 yılda artmasına, taşra üniversitelerinde kurulan tarih bölümlerinde incelenen ve öğretilen konuların çeşitlenmesine karşın, tarihçilik merkezi kaldı, aranan/özlenen Osmanlı damgasıyı'dı. Türk tarihçiliği dışa açılma sorununda ilerlemeler kaydetti şüphesiz, eski çağlardaki kültürlerin yansıtılmalarında hareketlilik kazandı belki; ancak Osmanlı tarihçiliği, zihinsel kapalılığını büyük ölçüde sürdürdü birçok üniversitede ve taşrada; "biz" sıfatının gerektirdiği sahiplenme ile "başka"sını tanımayan övgülü ve süslü edebiyattan vazgeç(e)medi. Halbuki bu bilimsel/sanatsal bilgi dalı, yazıldığı/kayda alındığı, hatta imgelendirildiği dönemden itibaren geriye doğru bakarken, yakın olsun uzak olsun, geçmişi canlandırmayı değil, onu irdelemeyi esas alır kendine; ne milliyetçiliğe ne dinsel bağlara ne de uluslararası sermayenin (dikkat, evrensel olguların yönlendirdiği ölçüleri yok sayan) gücüne esir olur. Cumhuriyeti aşıp Osmanlı yapılanmasına özendirme yolunu seçmez.

Tarihçi, içinde bulunduğu sürecin insanıdır; o süreçten bakar geçmiş yıllara, yüzyıllara; çünkü yaşadığı dönemin geriye dönüşü olmayan bir dönem olduğunu bilir; Osmanlı minyatürünü oradan izler, Selimiye Camii'ne oradan bakar; Osmanlı tarih kroniklerini, arşiv kaynaklarını oradan okur, savaşı ve günlük yaşamı oralardan belirler. Yorumlar, zevk alır, eleştirir tarihçi; ancak gerek Türkiye'nin cumhuriyet deneyimlerini, gerekse dünyanın son yüzyıl içinde tanık olduğu olayları/olguları yok saymaz; nostalji içine girebilir; ama geçmişi yeniden yaratamaz, geri getiremez.

Bu Osmanlıcılık hevesiyle yazıp konuşanların bazen farkında olmadan sözcülüğünü yapan, güya kayıp yılları, yüzyılları yeniden keşfeden, dolayısıyla geçmişin incelenmesinde onunla barışık olunmayı -sanki tarihçi düşmanmış, tarihçilik de mazideki olayları yeniden yaşatan bir bilgi dalı imiş gibi- öğütleyip tarihçilik şampiyonluğuna oynayanların da dahli büyük oldu bu gidişatta. Onlar iktidarın propagandası için geçmişin hammaddesini -bilinçli ya da tesadüfen- yaratma girişimlerinde bulundular; tarihi, Osmanlı için övgü edebiyatına dönüştürürken, iktidarın güya liberal düşünce kalıbına, din merhemini sürmeye olanak sağlayacak öğeleri yerleştirmeye çalıştılar, kasten veya cahilce. Bir asır önce biten Osmanlı egemenliğinin teferruatı "o anlı/şanlı günler"in özlemini süren -nedense "anlı/şanlı" bir sosyal, ekonomik hayat, gündelik yaşam vb. konuları işlemeyen- bir edebiyata dönüşürken, tarihçilik mesleği -bu özlemin zorlamasıyla- hiç de hak etmediği yöntemlerle ele alınır olmaya başlandı. Hanedanı sona erdiren ve Türkiye Cumhuriyeti'ni var eden süreci yok sayanlar, var saydıklarında da onu kazaya uğramış addedenler ve "Osmanlı'dan sonra tufan" düsturunu tarihçiliğin amentüsüne uyarlayanlar çıktı ortaya. Erken cumhuriyetin kurumsallaşmasındaki "hata ve sevaplar"ın irdelenmesi kadar doğal olan yaklaşımları bir tarihçi olarak reddetmek ve yok saymak gibi bir garabette bulunmak istemem; ancak 2000'li yıllarda bile yakalayamadıkları insanlığın ve hukukun hesabını Mustafa Kemal Atatürk döneminden sormak gibi bir anakronik şaşkınlığının örneklerini verenleri anlayamadığımı, bu bağlamda Osmanlı'nın son iki yüzyıldaki kazanımlarından söz ettiklerinde bile, yaşanılan geri kalmışlığın vebalini kısa yoldan tamamen cumhuriyetin erken dönemine yükleme insafsızlığını gösteren "müverrih"lerin ve "magazinci"lerin niyetlerini hiç takdir etmediğimi, hatta kınadığımı, bu arada, belirtmeliyim.

Tarih son yıllarda bir "öç alma" edebiyatına dönüştü sanki. Tarihin, tarihçiliğin yargıçları fazlasıyla türeyivérdi; daha doğrusu hiçbir zaman kaybolmayan özlemin iyice depreşmesine yol açıldı; bu tavırlarıyla da, güya, Osmanlı egemenliğinden ayrılan ülkelerin yaşadıkları perişanlık ve Türkiye Cumhuriyeti'nin alaşağı ettiği değer yargıları dile getirildi. Tarih, akademisyenliğin göstergeleriyle değil, yeni dünya düzeni kurmak isteyen sermayenin üstten komutlarıyla ve sadece "Tevarih-i Âl-i Osman" canlandırılmasıyla yapılır olmaya başladı. "Tarih Okulları"nı'n ortaya koyduğu aşamalar yerle bir edildi adeta. Türkiye dışındaki bazı "oryantalist" akademisyenlerin andığım modaya uygun olarak verdikleri ürünlerle birlikte, Osmanlı imgesini güncel sorunlar içine derederek geçmişin versiyonlarını resmeden politikacı ve edebiyatçıların amatörce yaptıkları "anakronik keşif"leriyle bezendi. Osmanlı'nın "Ortadoğu"da yerleştiği alan ve uzandığı "serhad", günümüzdeki ABD yayılmasının getirileriyle ve bunun paralelinde Osmanlı'ya övgüyle eşdeğer kabul edildi medya tellalları tarafından. Tarihçiliğin onca gelişme ve çabaları hiçe sayıldı adeta. Bir zamanlar Avrupa-merkezciliğin ve oryantalizmin kendi ekseninde oynattığı, ayrı kategoriler içinde ve başkalaştırarak değerlendirdiği ve doğal olarak da eleştirilere hedef olan Osmanlı'ya yönelik anlayış, şimdilerde tam tersi bir görüntü içine girdi, övgülü tarihçiliğin merkezi haline getirildi - ne yazık ki, "oksidentalizm"in gereğini yapamadan, başka bir ifadeyle söylersem, "Batı"yı gözlem altına alan incelemeleri yaratamadan; Avrupa, ABD ve başka ülke ve toplumların tarihine yönelik akademik çalışmalarda söz sahibi olamadan! Bu arada "medya" çoğu zaman tüy dikti bu gidişata. Sıradan bir meraklı kişi de, tarih bilgisindeki açlığını ve bir şeyler öğrenme arzusunu, iletişim araçlarının pompaladığı tarih versiyonuyla baş başa kalarak gidermeye çalıştı (Türkiye'de oynayan Brezilyalı ünlü futbolcu Roberto Carlos'a padişah giysisi kuşandıran ve o görüntüyü yayan anlayış hoş görülebilir, "ne var bunda" denilebilir; hatta Osmanlı sultanının imgesini Carlos'ta yaratmanın gurur verici bir şey olduğunu söyleyenler anlayışla karşılanabilir. Ne var ki, tüm bunların 21. yüzyılda hız alan ve yukarıda tanımlamaya çalıştığım tarih bilinci yeşertmesine besin kaynağı yapılabileceği de gözden kaçırılır). Ancak, tarihçiliğin son 40-50 yılı içinde, dünya boyutunda, tanık olduğu gelişmeleri, hatta 19. yüzyılda dahi parıltıları görünen açılımları silip atmak hiç de kolay olamazdı. Kısa yoldan, politik ve ideolojik kestirmeyle ortaya atılan metinler ve söylemler, uzun süreçlerin arkasında kümelenmiş yorucu çalışmaların önünü kesemezdi. Kimi tarihçiler Osmanlı geçmişini incelerken ve onu yorumlarken, yukarıda andığım pompalanmış havaya girmediler; girmemekle kalmadılar, gerek Türklye'de, gerekse dünya genişliğinde tarihçilik adına müstesna işler yaptılar. Suraiya Faroqhi'nin, işte böyle bir tarihçi olmaya gayret ettiğini düşünüyorum.

fizi", "mülhid", "zındık" sayılan Şiilerin iç dünyalarına ait gerekli rapor ve kitapların yokluğu ya da sınırlılığı, burada ele alınan konu kadar, Osmanlı Imparatorluğu'nun dünyevi ilgisinin açıklanmasına da engel çıkarmaktadır.

Yazar, "revaçtaolan, imparatorluk ile gayrimüslim dünya arasındaki dini temellere dayalı zıtlıkları ve Osmanlı dünya görüşünde dinin sahip olduğu belirleyici yeri vurgulamak" istiyor; Islamiyetin etkili rolünü, tabii ki, reddetmiyor, ancak padişahların ve Osmanlı seçkinlerinin siyaset oyunlarının "şeriata gün be gün gönderme yapma ihtiyacı duyulmadan geliştirilmiş ve uygulamaya sokulmuş" olduğunu açıklıyor; Sasani, dört halife dönemi ve Bizans idari kültürlerinin dolaylı mirasçıları niteliğindeki konumlarını dile getiriyor. Dolayısıyla, "Darülislam" ve "Darülharb" ülke ve imparatorluklarının aralarındaki kesin ve keskin çizgilerin dışına çıkarak ve Osmanlı yönetimine haraç ödedikleri için Islam dünyasının parçaları sayılan hükümdarlıkların merkezle olan ilişkilerini esas alarak, hatta temasların Istanbul ile sınır boyları arasında, bir ticaret merkezinde, bir elçi konağında ya da bir konsoloslukta veyahut fazla insanın yaşamadığı engebeli ve güya "sınır taşlarıyla" işaretlenmiş bölgelerde gerçekleşen bir "dış dünya" kategorisi belirtmek istiyor:

"Burada benimsediğimiz 'dış dünya' kategorisi, Osmanlı vakanüvisleri tarafından kabul edilmiş iki kategoriyi de içine almaktadır. Osmanlılar muhtemelen bir tarafta Istanbul'daki padışahın üstün konumunu tanıyan Islam âleminden, öteki tarafta da 'Darülharb'in çeşitli hükümdarlarının hâkimiyet alanlarından söz ederlerdi. 'Iran sorunu' ise iki imparatorluk arasındaki çatışmalar dışında, diplomatik bir şekilde askıda bırakılmış olabilir."

Faruki daha geniş sınırlarda, özellikle Hıristiyan dünya ile, onun temsilcileriyle karşılaştığı hasımları yansıtırken de uzun vadede, en azından belli Hıristiyan Avrupa devletlerinin seçkinleriyle kurulan yakın ilişkileri konu ediyor; her iki tarafın da çıkarına istikrarlı düzenlemelerin sürekli savaş haline yeğlendiği durumlar yaratılmış olabileceğini düşünüyor; özellikle de pragmatizmi gündemdeki yerine oturtuyor. Yazar daha da ileri gidiyor ve sözü edilen dünyalarda yaşayan halkların arasındaki ilişkilerin düşünülenden çok fazla olduğunu savunuyor, bu kadar kesin konuşabiliyor: "16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılar ile Fransızlar, hatta Habsburg imparatorlarının tebaası arasındaki mesafenin, kendilerinin düşünmüş olabileceğinden daha az olduğunu iddia ediyorum."

Faruki, "hükümranlık ve tebaa"ya ilişkin bölümde imparatorluk sınırlarındaki genişleme ve onları korumaya ait düşüncelerini -tabii ki simgesel sayılması lazım gelen- 1560, 1639, 1718 ve 1774 tarihleri arasındaki gelişmeleri irdeleyerek bir dizi "zihinsel resim" çizmeye çalışıyor; mantıklı sayılabilecek böyle bir yaklaşımı uygulayarak dış dünya ile siyasal, askeri ve kültürel ilişkilerde farklı görüntüleri saptamak istiyor; verilen tarihlerin önünde ve ardında çok daha geniş zamanları kapsaması gerektiğini de önemle kaydediyor. (Tabii, Osmanlı'yı imparatorluk statüsünde ele alıp, verilen tarihlerden daha erken veya daha geç dönemlerin dile getirilmemesi, dile getirildiğinde de sınırlı kalınması sorgulamaya değer.)

Yazar, önemli sayılabilecek bir konuda, yani Osmanlıların dünya ekonomisinin ne zaman bir parçası haline geldikleri konusunda, Immanuel Wallerstein'in teorisine karşı olarak, süreci daha sonraki zamanlara yaklaştırıyor ve 17. yüzyıl sonlarında -en azından İzmir'i esas alarak- o yönde bir değişimin başlamış olduğunu savunuyor; dolayısıyla, Osmanlıların dışarıdaki dünya ile -İstanbul'u besleyen taşranın dışarısındakilerle- ilişkilerinin ekonomik bakımdan arttığını vurguluyor. 17. ve 18. yüzyıllarda "Osmanlı siyasal seçkinlerinin 16. yüzyıldakilere kıyasla yabancıların müdahalesine daha açık olduklarını" kabul ediyor; ancak "geçirgen sınırlar" olgusunun daha eski dönemlerden de bilinen bir şey olduğunu belirtme gereğini duyuyor. "Kâfir" devletlerle aynı anda başa çıkmanın olanaksızlığından dolayı onlarla tek tek ittifaklar kurmalarını ve mutabakatlar oluşturmalarını Osmanlı pragmatizmine bağlıyor. Avrupa siyaset sistemiyle böyle bir çakışmanın, sultanların ve siyaset sınıflarının İslam yurdunu genişletmek ve sınırları korumak için giriştikleri önemli bir politika olduğunu, şeriatın böyle ittifakları geçici saymasına rağmen, Avrupa siyaset sistemine benzerliğini dile getiriyor.

Faruki, imparatorluğun sınır bölgelerindeki himaye edilen bağımlı prensliklerbeylikler üstünde dururken,

Osmanlı tarihinin gündelik yaşama indirgenmiş ve kaynakları kıt mevzularını işlemek kolay olamazdı: eksiklikler, erken genellemeler, bazı önyargılar kaçınılmazdı; gündelik yaşamda yer tutan kalabalıklara ait yaşantıların daha net görülebileceği bir eser yaratmak, bilgi kadar cesaret, yöntem kadar basiret gerektirirdi. Böyle bir girişimin Faruki tarafından yapılmış olması, çok önemli bir çaba sayılmalıdır.

Halil İnalcık'ın yarım yüzyıl önce yazdığı ve tarihçilikte çığır açtığına inanılan bir makalesinden hareket ediyor, yani yeni fethedilen topraklara yerli ve seçkinlerin vali tayin edilebildikleri görüşünü onaylıyor; ancak bunu kimi haller için değiştirme gereğini duyuyor:

"Bağımsız veya az çok özerk bir prensliğin/beyliğin hiç kurulmayıp, fetihten hemen sonra dolaysız Osmanlı denetiminin kurulduğu örnekler de vardır. Buna karşılık, bir kez padişah tarafından tanındıktan sonra, asla merkezden yönetilen bir vilayete dönüştürülmeyen, yüzyıllarca bağımlı fakat özerk bir varlık sürdüren prensliklerin/beyliklerin de örnekleri vardı."

Kuzey Afrika'daki bölgeler, bu arada imparatorluk ekonomisinde çok önemli bir yeri bulunan Mısır, ona göre, çok şaşırtıcı örnekler oluşturmaktadır. Daha da ilginç bulduğu bir bölge Suriye'dir: O yörelerde "kimi gerçek birer kale olan müstahkem konutlarda yaşayan soylu aileler" bulunmaktadır; ve yazar Osmanlı merkezinin çöllere açılan ve hac yollarında bulunan bir bölgesini yüzyılı aşan bir süre için yerel seçkinlerin Osmanlı adına denetim altına alabilmiş olmalarına dikkat çekmektedir. Hacc'ın hamileri olarak meşruiyet üslenen Osmanlı yönetiminin Hicaz'a akıttığı kaynak ya da orduya ve İstanbul'a yiyecek sağlayan veyahut Frenk ülkelerine ve Adriyatik Denizi'ne açılan bir kapı ve vergi kaynağı olan Dubrovnik, hatırı sayılır haraç ve bu arada merkezi besleyen yiyecek ve hammadde sağlayan Boğdan, Faruki'nin sınır bölgelerindeki durumu yansıtması için çizdiği resmin parçalarıdır.

Süreyya Faruki'nin başka bir başlık altında değindiği bir konu da sınırda savaşan Osmanlı üstünedir; daha doğrusu son yıllarda savaşı konu eden birçok tarihçinin verilerinden hareketle, Osmanlı etrafındaki dünyayı, yani Budapeşte'den Basra'ya, Kırım'dan Yemen'e, kuzey Afrika'ya uzanan ve gerek merkeze, gerekse yerel bütçelere ağır bedeller ödetmiş olan, bu arada da sivil halkın çıkarlarını göz ardı eden savaş olgusuyla ilgilidir. Devasa bir imparatorluğun "zaferden zafere" koşan kahramanlık ve fetih öyküleriyle doldurulmuş tarihçiliğin dışına çıkarak, giderek daha fazla nakit paraya ihtiyaç gösteren ve timarlı sipahilerden ziyade tüfenk taşıyan askerlerle yayılma ve savunma stratejisi gerektiren sınır boylarını inceliyor. Sıradan sınır çatışması olarak ya da gerçek savaşın başlangıcı olarak görülebileceği varsayılan baskınların yer aldığı "gri bölge"leri dile getirdiği kadar, Macar arkeologların Osmanlı istihkâmlarında yapmış oldukları kazılarda ortaya çıkardıkları İznik işi çanak çömlek parçalarının tarihçiye sunduğu tanıklığı belirtmesi, kitabının yansıttığı açılımı sergiliyor.

Faruki'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi biriminin sınırları dışındaki dünya ile olan ilişkisini açıklarken başlık açtığı bir konu da esirler, köleler, bunların çalıştırılmaları ve fidye ödeyerek ya da başka yollarla kurtulmalarına ilişkindir. Toplumsal bir kategori olarak nitelediği böyle bir konu hakkında kaynak sıkıntısının ve çok geç başlayan ilginin üstünde durmakta, onu "kara deliğe" düşmüş addederek böyle bir boşluğun doldurulması gereğine vurgu yapmaktadır. Gerçekten bu kategoriye dahil ettiği ve çoğunlukla korsan baskınlarında alınmış insanların yollarda çektikleri ıstırap, kadırga ve tersanelerde gördükleri işler, her an kaçıp kurtulma duyguları ve gaddarlığın yanında onlara karşı gösterilen hayırseverlik ve ev hizmetlileri olarak kullanılmaları, Osmanlı sınırlarının şeffaf unsurları olarak dile getirilmektedir. Bulunabilecek yeni kaynaklarla ya da mevcut kaynakların bu konuya eğilen bir gözle incelenmeleriyle tarihçiliğin daha da ilerleyeceğini sanıyorum.

Süreyya Faruki'nin Osmanlı İmparatorluğu ve çevresindeki dünya ile kurduğu ilişkilerde en önemli öğelerden birisi de ticaretin yol açtığı tanışıklıklardır; yazar da bu konu üstünde önemle durmaktadır. Ancak kitap, hakkında yeterince literatür bulunmayan ve imparatorluk dışına giden Osmanlı uyruğunda olan tacirlerden ziyade, imparatorluğa gelen yabancı tacirleri dile getirmektedir. Osmanlı egemenliğinde bulunan ve Hint Okyanusu'na açılan eyaletlere büyük gemilerle gelip baharat, drog, çivit, kereste, basma ve pamuklu Hint kumaşları satan Hintli tacirler; İran ipek ticaretinde büyük rolleri bulunan Ermeniler; Osmanlı yönetiminin ileri gelenlerinin ihtiyaç duydukları kürkü Moskova taraflarından getirenler; Osmanlı el ürünlerini Polonya'ya taşıyanlar; Akdeniz dünyasından çeşitli ticaret mallarını Osmanlı topraklarına taşıyan Venedikli, Fransız, İngiliz veya Hollandalı tacirler: Bütün bunların özellikle savaş zamanları dışında gerek sınırda, gerekse içerilerde yarattıkları ortam. Aynı zamanda bunlara paralel olarak, daha doğru bir ifadeyle dış ticareti sınırlayan, daha açıkçası Osmanlı yönetimi, saray, devlet ve bölge seçkinlerinin ihtiyaçlarını veya yiyecek ve hammaddeleri karşılamaya yönelik tedbirler -ya da külçe altın ve gümüşün elden çıkmaması için alınan önlemler- dışında pek varlık gösteremeyen bir Osmanlı ticaret

Ahmed Resmi'nin geçit alayıyla Berlin'e girişi, 1763.

Staatsbibliothek - Preussischer Kulturbesitz Berlin'e ait gravür.

politikası. Sadece gümrük gelirlerine dayalı olarak elde edilmiş vergi kaynaklarının o denli belirleyici olmadığı bir ticaret politikasından kaynaklanan bilgi eksiklikleri, şüphesiz, Faruki'yi de bilgilenmesinde sınırlı bırakmış olmalı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çevresindeki ülke ve toplumlarla kurduğu ilişkinin çok önemli unsurlarından biri de hacılar idi; bunlar da Fas ve Hindistan gibi ülkelerden Mekke'ye giden Müslüman, Irak'taki mabedleri ziyaret eden İran Şiileri ve kutsal saydıkları Kudüs gibi mekânlara gelen Hıristiyan ve Yahudiler idi. "Aynada silik bir görüntü gibi" saydığı ve Osmanlılar tarafından yazılmış olan kıt kaynaklara karşı Avrupalıların yazdığı seyahatname türündeki eserlerin -çoğu zaman tekrar içermesine ve yerli halkın yabancı ziyaretçilere nasıl baktıklarını pek yansıtmamış olmalarına rağmen- değerleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kullanılabilecek kaynakların sayısı, özellikle henüz tarih literatürüne pek geçememiş pek azı yayınlanabilmiş kaynaklar -örneğin Osmanlı egemenliğindeki toprakları güney bölgelerinden aşıp geçen Portekizli elçi, görevli ya da din adamının oralardaki intibalarını kaleme aldıkları yapıtlar- düşünüldüğünde izlenimler, imgeler ve bilgilendirmeler artacaktır. Faruki'nin bu bağlamda yansıttığı sınırlı tanıklıklar ise de, konuya getirdiği boyutlar bakımından değerlidir.

Kitabın can alıcı bölümlerinden biri, banagöre, Osmanlıların 16.-18. yüzyıllarda kendi ülkelerinin, yani "memalik-i mahrusa"nın dışında kalan dünya ile ilgili olarak edindikleri ve ürettikleri bilgi kaynaklarına ait olanıdır. 21. yüzyıl başlarını ikmal ettiğimiz bu günlerde, Türkiye dışındaki dünyaya ilişkin tarih inceleme ve öğretiminin çok dar kalmış sınırları düşünüldüğünde, böyle bir konu başlığı daha da önem kazanmaktadır. Faruki, şöyle bağlamış bu soruna ilişkin sözlerini:

"Askeri cesaret ve beceri ile diplomatik 'güç' gösterilerinden başka bir şeye önem vermeyen daha önceki kuşaklardan araştırmacılar bu tür düşüncelere genellikle dudak bükmüştür. Ancak bizim durumumuzda öncelikler farklıdır. Zira biz Osmanlı padişahlarının, siyasal seçkinlerin fiilen parçası olmasa bile genellikle onlara yakın olan bir kısım tebaasının Osmanlı diyarı dışındaki 'muadilleri' ile nasıl bir etkileşim içinde olduklarıyla ilgileniyoruz. Böyle bir iletişimin gerçekleşmesi için gerekli ön koşullar yaratılmak zorundaydı: Kâtip Çelebi, Ahmed Resmi, Adiamantos Korias ve Ebubekir Râtip, hepsi çok farklı tarzlarıyla bu çaba içinde yer aldılar."

Şüphesiz bu doğru bir saptamadır; ancak yanlış izlenim vermemelidir. İster bir değişimin göstergesi olarak benimsenen elçiliklerden Habsburg, İspanyol, Rus ya da İran devlet ve imparatorluklarına ilişkin gelen bilgiler, ister Seydi (ya da Seyyidi) Ali Reis gibi denizcilerin yansıttığı malumat, kimi zaman özgün kimi zaman gereksiz bilgilendirmelere rağmen, Osmanlıların dış dünyaya karşı merak ve öğrenme eksikliği, özellikle Avrupa'da daha 15. yüzyılda kurulan şark çalışmaları kurumlarına ve onları besleyen bilgi kaynaklarına alternatif müesseselerin yokluğu unutulmamalı; Faruki'nin değindiği çok belirli ve özel kişilerin gayretleri bizi şaşırtmamalıdır. Asırlar boyu kurumsallaşamamış ve günümüzde dahi "Batı"dan kopyalanan haberlerden ibaret kalan pek sınırlı "dış dünya" bilgilerimizin, kitaba konu olan yüzyıllarda var olanlar üzerine yapılabilecek detaylı araştırmaların, yazarın böyle geniş çerçeveli kitabında zikretmediği -ancak bildiğinden emin olduğum- çalışmaların, hatta günün birinde ortaya çıkabileceğini umut ettiğimiz mehazların, ışık kaynağı olabileceği ümidini taşıyabiliriz. Lakin Osmanlıların dış dünya ile kurdukları ilişkilerin ya da "gayrihi" kategorisine dahil ettikleri başka devlet ve toplumların yetersiz bir edebiyatla yansıtılmış olduğunu görmezlikten gelmek -örneğin Evliya Çelebi'nin "egzotik" anlatım tarzı içinde yer alan Hollanda hakkındaki bilgilerinin "ağyar"ı kurtardığını sanmak ya da Seydi Ali Reis'in Hindistan geçişinde aldırmadığı yapıları, âdetleri, doğayı yok sayarak Osmanlı şanını ve İstanbul'u veya sultanı vurgulamasını normal karşılamak- hoşgörülü bir tarihçinin dahi kabulleneceği türden bir şey olamayacağı düşüncesini ortadan kaldırmaz.

Faruki'nin bu eseri üstüne eksik literatür saptama ya da yanlış belirleme gibi bir serüven içine girmekten kaçındım; tüm bunları sıralamak en mükemmel bir araştırma veya el kitabı için dahi yapılabilir. Böyle bir şey düşünmedim, hep kitabın durduğu yere baktım ve takdir ettim. Ancak burada değinmekten kendimi alamayacağım husus, miladi tarihlerin yanına -üstelik Hıristiyan veya Batı dünyasına ilişkin olayların tarihlenmesinde bile- hicri tarihlerin yerleştirilmiş olmasıdır. Öylesine sık, hatta her miladi tarih kullanımında yapılan bu tekrarın, kitabın okunma akışını bozduğunu ve gereksiz bulduğumu belirtmeliyim.

Osmanlı elçisi Mehmed Efendi'nin, oğlu Hüseyin'le Polonya Kralı Augustus'un sarayına yaptığı ziyaret.

Im Lichte des Halbmonds. Das Abendland und der türkische Orient (Dresden und Bonn; Staatliche Kunstsammlungen und Kunst- und Austellunghalle der Bundesrepublik Deutschland,1995) adlı sergi kataloğundan, reprodüksyon.

BİRKAÇ EK CÜMLE

Süreyya Faruki, Osmanlı İmparatorluğu üstüne yapılan çalışmaların ve bu imparatorluğa ilişkin bilgi kaynaklarının dünya boyutlarında yankılan-

masını sağlayan bir tarihçi olmuştur. Tarihçilik, eğer dar zamanlı ve çok dar coğrafyayı seslendirmedeki etki kadar çok geniş ölçeklerde bir şeyler ifade etmeyi gerektiriyorsa, "mikro" ile "makro" buluşmasını öngörüyorsa ve ileri sürülen bilgi kümeleri ve kuramlar başka ülke ve toplumlar için -benzer ya da zıt- önem kazanıyorsa; ister Kayseri'nin 17. yüzyıldaki evlerinin sosyal statülerine, Anadolu ve Rumeli'deki kentlere ve 16-17. yüzyıllardaki ziraat, ticaret ve gıda üretimi durumlarına ait saptamaları içersin, ister Osmanlı merkezinden çok uzaklarda, sınır boylarındaki yapılanma ve bunlara paralel olarak Hacc'ın ve onun kervanlarının sosyal konumlarıyla alakalı bilgilendirmelere ait kavramlarda gezinsin, görevini yerine getiriyor demektir. Faruki bu görevi yerine getirmiş tarihçilerin çok önemli isimlerinden biridir.

Osmanlı tarihi üstüne uzman olanlardan kimileri, Faruki'nin tarihçiliğini "süratli", "aceleci" olarak değerlendirilebilirler; uzun vadeye hitap eden konular üstüne yaptığı genellemeleri tam yerine oturmuş olarak görmeyebilirler. Bu düşüncede olanların bazıları haklı da olabilir; tüm bunların değerlendirilmeleri gerekir. Kimi tarihçiler, buldukları kanıtları günün geçerli sayılabilecek teorilerine göre yorumlar, bir şeyler yayınlarlar; kimileriyse, delillerini ve geçer akça sayılan teorilerini saklamaya alır. Bernard Lewis'in kulaklarımda kalan tavsiyesinde değindiği üzere, tarihçilerin inceleme sonuçlarını fazla bekletmelerine gerek yoktur, bulgularını -geçici dahi olsa- rafa kaldırmalarının bir anlamı yoktur; sonradan yeni yayınlarla gereken düzeltme ve eklemeleri yapabilirler. Cengiz Orhonlu'nun bizlere söylediklerinden anımsadığım bir tavsiye ise, tarihçilerin, verilerinin "pişmesini" beklemeleri, ama zamanı gelince de yayınlamaları yolundadır. (Bu arada ifade etmeliyim ki, yakından tanıma imkânı bulduğum Orhonlu'nun pek fazla beklemeye tahammülü yoktu; keşfettiklerini çabucak tarihçilik dünyasına aktarmış, belki de kısa ömrünün gerektirdiği işi yapmıştı.)

Tarihçilik, şüphesiz bir "şüphe" bilimidir; şüphelenmek ise -eğer dogmalara sığınılmıyorsa- sonsuza kadar sürecek olan bir yaklaşımdır; bu nedenle de, çok sağlam olduğuna kanaat getirilen bir tarih metninin bile bir başkası tarafından eleştirilebileceği veya bazı bakımlardan çürütülebileceği kaçınılmazdır. Bu eleştiri yeni tanıklıklara dayanılarak yapılabileceği gibi, yaklaşımların geçersizlikleri üzerinden de gerçekleştirilebilir. Nereden ve nereye bakılırsa bakılsın, tarihçiliğe kesin bir formül üretmek zordur, hatta olanaksız.

Kimi tarihçiler buldukları kanıtları, günün geçerli sayılabilecek teorilerine göre yorumlar, bir şeyler yayınlarlar; kimileriyse, delillerini ve geçer akça sayılan teorilerini saklamaya alır. Bernard Lewis'in kulaklarımda kalan tavsiyesinde değindiği üzere, tarihçilerin inceleme sonuçlarını fazla bekletmelerine gerek yoktur, sonradan yeni yayınlarla gereken düzeltme ve eklemeleri yapabilirler.

Öyle ya da böyle, Süreyya Faruki şu ana kadar ürettikleriyle Osmanlı tarihi üzerine çalışanların -üstelik sayıları şimdiye kadar hiç tanık olunmamış derecede artan tarihçilerin- en üst katında yer alanlar arasına girmiştir. Yazarın, "o kadim hikmet"ler olarak hatırlattığı anlayış tarzlarının dışına çıktığı kesin; onun dünyevi tarihçiliğinde belki "düzen" ve "sistem" eksikliği olabilir; işlediği dönem ve coğrafyalara ilişkin önerilerinde hızla edinilmiş bilgilerin aktarımlarında gedikler bulunabilir; hangi tarihçide bulunmamış ki! (Buraya hemen eklemeliyim: Ben yeni kaynak ve araştırmalara dayanan çalışmaların Osmanlı tarihine aktarılmaları, dile getirilmeleri veya eleştirilmeleri hususunda onun kadar takipçi bir tarihçiye çok az rastladım.) Ancak unutmamak gereklidir ki, tarih kitapları hitap ettikleri kitle ile de çok ilgilidir; kuramlar ve ayrıntılar buna göre ayarlanır genellikle; Faruki de, her iki halde, bu kural çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kendisi, son yıllarda/on yıllarda ortaya konan araştırmaların getirilerinden haberdar etti bizleri, ufuklarımızı açtı; katı ekonomik, siyasal ve askeri saptamalarla "yumuşak" dediği anlayışlar arasındaki alışverişi gözler önüne sermeye çalıştı. Osmanlı araştırmalarını, tam da revaçta olan gereksiz böbürlenmelerden ve özlem dünyasından çıkarıp rayına oturtma gayreti içinde oldu. En azından o "takım" içinde bulunmadı. Osmanlı tarihçiliği şanslıdır onun gibi bir tarihçiye sahip olmaktan. Ben her zaman yararlandım onun sergilediği açılımlardan.

Yazıda geçen bir cümleyle bitireyim sözlerimi: "Osmanlı yağma ediliyor şu günlerde, yıllarda; moda oldu nasılsa." Onu dedikodudan, gereksiz övgüden kurtarmaya çalışan, cumhuriyet düşmanlığı aşılamayan, evrensel ölçüler içinde irdelemeye gayret eden tarihçiler de var; Süreyya Faruki bu kategoride duruyor. Osmanlı tarihinde enine boyuna dolaşabiliyor; "Osmanlı tarihi" ile uğraşmasına rağmen, onunla aynı çağları paylaşan başka ülke, imparatorluk ve toplumların tarihlerinde gezinmesini çok iyi biliyor; disiplinler arasında bağlantıyı sağlıyor. Durum tespiti ve yorum yaparken gereksiz methiyelere, böbürlenmelere ya da yermelere girmiyor; tarihçiliğin son incelemelerinde belirlenen farklı yorum ve yaklaşımları yakalayabiliyor; kendi açıklamalarını öne sürüyor. Süreyya Faruki tarihçilik icra ediyor.

SALİH ÖZBARAN
EMEKLİ TARİH PROFESÖRÜ

Alo telefon

Resimli Roman, bu ay telefona odaklandı.
Cep telefonu çağında hükmü kalmadı diye ikinci plana itilen baba yadigârı telefona elbette. Oysa telefon eski arkadaşımız, omuzdaşımız ve hatta baş belamız... Hep birlikte onunla tanıştığımız günlere gidip sesleniyoruz: Alo telefon...

İstanbul'da ilk telefon

İstanbul'a telefonun geliş tarihi aslında oldukça erkendir; 1881. Dünyada telefonun icat edildiği tarih olarak, Alexander Graham Bell'in, yardımcısı Thomas Watson ile telefon görüşmesini yaptığı gün olan 10 Mart 1876'nın kabul edildiğini düşündüğümüzde, sadece beş yıllık bir gecikme. İstanbul'da belki de daha eski bir tarihte, Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki özel daresinde bir telefon tesisatı kurulduğu söylenirse de, elde bunu kanıtlayacak bir bilgi bulunmamaktadır.
Ama araştırmacılar genellikle 1881 yılında Soğukçeşme'deki eski telgrafhane binası ile Yeni Camı Postahanesi arasına çekilen hattı, ülkemizdeki ilk telefon hattı olarak kabul ederler. Bu tarihten sonra İstanbul'daki bazı kurumlar arasında, çok sınırlı sayıda da olsa bazı hatlar kurulduğu bilinmektedir. Ama olumlu anılar bu kadarla sınırlı. Sonrası büyük bir sessizlik. Telefon haberleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tarihten sonra gelişememesinin nedeni, Sultan II. Abdülhamid'in, birçok yeni icat gibi telefondan da pek hoşlanmamasından kaynaklanır. Bu ilk dönemde sözü edilen sınırlı sayıdaki hat da, 16 Ağustos 1886 tarihinde (Galata Liman İdaresi ile Kılyos'taki tahlisiye servisi arasındaki hat dışında) padişahın emriyle kaldırılmıştır. Bu yasaklama, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılına kadar sürer.

Ve "telefon yasağı" kaldırılır

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra telefon konusundaki yasak kaldırılmış, fakat Posta ve Telgraf Nezareti telefonu hükümet tekelinde kabul ettiğinden, kimseye ruhsat verilmemiştir. İlk icraat, Meşrutiyet hükümetinin Fransa'dan ithal ettiği 50 hatlık bir santralı, inşası yeni tamamlanmış olan Sirkeci'deki Büyük Postahane'ye monte ettirmesi olur.

Herkesin kullanabileceği telefon santrallarının kurulması ise iki yıl sonra, yani 1911'de çıkarılan kanunla gerçekleşebildi. Aynı yıl, en uygun öneriyi getiren İngiliz işadamı Herbert Lows Webbe tarafından "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi" adlı şirket kuruldu. Daha sonra İstanbul Telefon Şirketi adını alacak olan kuruluşun ana sermayesi İngiliz, Fransız ve Amerikalı işadamlarına aitti. Kullanılan teknoloji Amerikan Western Electric markasını taşıyordu. Bu şirket Yeşilköy'den Rumeli Kavağı'na, Pendik'ten Anadolu Kavağı'na kadar telefon santral ve şebekelerini kurma ve işletme imtiyazını elde etmişti. Şirket 6400 hatlık Beyoğlu, 9600 hatlık Tahtakale ve 2000 hatlık Kadıköy santrallarını ancak üç yıl sonra, 28 Şubat 1914 tarihinde faaliyete geçirdi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, İzmir'de Eyüp Sabri müessesesinin çıkardığı katalogda geniş bir bölüm telefon konusuna ayrılmıştı. Bu bölümde değişik telefon cihazları, aparatları, santralları vb. satışa sunuluyordu.

Telefon nasıl kullanılır?

İstanbul Telefon Şirketi'nin abonelerine yönelik ilk yayını, Fransızca ve Türkçe basılan "Telefon Kitabı" olur. Kitabın birinci bölümünde abonelere telefonun nasıl kullanılacağı öğretilir. Kısaltarak ve günümüz diline yaklaştırarak aktaralım.

1. Alıcıyı (rêcepteur) kulağınıza getirir getirmez, önce merkezin ismi, sonra talep olunan numarayı vermek için hazır olunuz. Alıcıyı kulağınızın pek yakınında tutunuz ve alışılagelen bir şiveyle konuşunuz.

2. Merkezi davet için alıcıyı yerinden çıkarınız. Kulağınıza koyunuz. Haberleşme memuresi işaretinize "numarayı lütfen" diyerek cevap verecektir. Hatların önünü almak ve zaman kaybetmemek için numaralar bölgelere taksim olunmuştur. Numarayı söyledikten sonra haberleşme memuresi onu nasıl tekrar edecek diye dinleyin. Doğru tekrar ederse, "evet" veya "peki" deyiniz. Doğru olarak tekrar etmezse, "hayır" deyiniz ve numarayı tekrar isteyiniz.

3. Aradığınız numara ile ilişki kurulunca kadar veya haberleşme memuresi size numaranın "meşgul" olduğunu söyleyene veya "cevap yok" diyene kadar alıcıyı kulağınızda tutunuz ve aletin yanında durunuz.

4. Görüşme tamamlanmadıkça alıcıyı yerine koymayınız ve aletin başından ayrılmayınız. Görüşme biter bitmez alıcıyı yerine koyunuz. Yoksa tersi durumda, merkeze doğru olmayan bir işaret vermiş olursunuz.

5. Alıcıyı yerinden almak ve isminizi hemen vermek suretiyle davetlere derhal cevap veriniz. İlan etmekten başka bir faydası olmayan "halo" kelimesiyle başlamayınız. Hattın diğer ucundaki muhatabınız zaten sizi dinliyor. Telefonunuz çaldığı zaman derhal cevap veriniz. Bunu yapmazsanız, sizinle konuşmak isteyen kişiye "cevap yok" denilecek ve görüşme kesilecektir.

6. Görüşmenin bitiminde zorluk ve gecikme olduğu durumlarda, alıcının asılı bulunduğu çengeli yukardan aşağıya hafifçe tahrik ederek, haberleşme memuresinin dikkatini çekebilirsiniz. Bu sırada alıcıyı kulağınızda tutacaksınız.

7. Haberleşme memurlarıyla görüşmeye girişilmemesi abonelerden bilhassa rica olunur. İstenilen malumat, görevde bulunan başmemurdan alınabilir.

"Telefon kılavuzu": reklam yaptırmak için en müessir vasıta

Bugün

Bütün Avrupa ve Amerikada Bayanlar yalnız krem (Metamorfoz) kullanıyorlar. Çünkü bu krem çilleri ve sivilceleri çabuk geçirmekle şöhret bulmuştur.

◆●◆

– Nereye telefon ediyorsunuz?.
– Eczaneye... Bir kavanoz krem Metamorfoz istiyorum...

Telefon, beraberinde önemli bir yayın da (ve aynı zamanda bir reklam mecrası) getirdi: Telefon rehberi. 1983 yılında 40. baskısı yayınlanan İstanbul Telefon Rehberi'ni (bu tarihten sonra bir Altın Rehber çıktıysa da, bu girişimin arkası gelmedi) dünden bugüne kuşbakışı bir hızla da olsa gözden geçirmeye çalışalım. En eski rehbere ve en çok aboneli şebekeye sahip olması, İstanbul'u seçmemizin nedeni.

Görebildiğimiz en eski İstanbul Telefon Rehberi (daha doğrusu kılavuzu, çünkü ilk baskılarda "rehber" yerine "kılavuz" olarak adlandırılıyordu) 1916 tarihini taşıyor ve 5. baskı olduğu belirtiliyor. Şebekenin sadece bir yıl önce çalışmaya başladığını düşünürsek, bu kısa süre içinde 5 baskı yapmasını, abone sayısının hızla artmasına ve rehberin aranan bir yayın haline gelmesine bağlayabiliriz. Sunuş yazısında, 1000'in üzerinde aboneye sahip olduğunu belirten İstanbul Telefon Şirketi, reklamlarla ilgili bilgi vermek için ayrı bir sayfa ayırmış. İki dilde yayınlanan 1916 rehberinde, numara aralarında "verilecek" küçük ilanlar dışında tam, yarım ya da çeyrek sayfa ilanlar için ayrı bir tarife belirlenmiş. Buna göre iki dilde (yani iki ayrı bölümde birden) yayınlanacak tam sayfa bir ilan için 5 lira ödemek gerekiyor. Bu fiyat yarım sayfa için 3, çeyrek sayfa için ise 2 liraya düşüyor.

1932 yılında 19. baskısı yayınlanan İstanbul Telefon Rehberi iyice kalınlaşmıştır. Rehberin artık yeni bir olgu olduğunun farkında olan şirket, reklamlar için ne denli önemli bir yayın olduğunu ispat etmek üzere büyük bir gayret içine girmiş, tam sayfa reklamlarla rehberin bu konudaki gücünü kanıtlamaya çalışmaktadır. Örneğin bir sayfada, "İşbu rehberde neşrettireceğiniz ilândan gayet iyi neticeler istihsal edeceksiniz," dendikten sonra şöyle devam ediliyordu: "İşbu satırları okunmakta bulunmaklığınız, ilânın neşrindeki kıymetin bir ispatı değil midir?" Değineceğimiz son rehber ise dört yıl sonrasına, 1936 yılına ait. İstanbul Telefon Müdürlüğü tarafından yayınlanan bu kılavuz (adı nedense yeniden "kılavuz"a dönüştürülmüş) 22. baskı ibaresini taşıyor. Abone sayısının 11.000 civarında olduğu belirtildikten sonra, kılavuza verilecek ilanların önemi şöyle vurgulanıyor: "Telefon Kılavuzu, reklam yaptırmak için en müessir vasıtalardan birini teşkil eder. Çünkü, bütün telefon abonelerine, şehirler ve milletler idarelerine tevzi olunur. Her gün, her dakika abonelerin elinde bulunur. Her daim, yeni aboneler tevzi edilmekte ve bi suretle yenisi basılıncaya kadar reklam itibariyle kıymeti her gün artmaktadır."

1939-40, İstanbul Telefon Rehberi'nde telefonun yararlarını açıklayan bir ilan.

Yeni Hayat Adamına Yeni Adabı Muaşeret

Telefonun toplumsal yaşamımızda yer almasıyla birlikte, nasıl kullanılacağı konusu da gündeme gelmeye başladı. Bu konuyla ilk ilgilenenler, muaşeret bilgisi veren kitaplar oldu. 1932 tarihli ve Muhittin Dalkılıç'ın kaleme aldığı "Yeni Hayat Adamına Yeni Adabı Muaşeret" kitabında "Telefon" başlıklı özel bir bölüm vardır. Bölüm, "Telefonda Rıayet Edilecek Hususlar"ı anlatarak başlar. Kitaba göre bu konudaki genel kurallar şunlardır:

"Telefonda daima en kısa ve en kestirme konuşulur.

Telefonda uzun uzadıya hal ve hatır sormak kabalıktır.

Telefonda yüksek sesle konuşmak kabalıktır

Hususi ikametgah telefonu müstesna olmak üzere iş yerlerine (yurt, daire ve yazıhane) sırf hal ve hatır sormak için telefon etmek caiz değildir."

Bölümün ikinci ara başlığı, "Nelere Dikkat Edilmeli?" konusunu irdeler. Ama kitabın telefonla konuşma olayına en büyük katkıları, "Telefonda Hususî Haller" bölümünde ortaya çıkar: "Telefonla izdivaç (evlilik), nikâh gibi merasime davet etmek ayıptır. Bu gibi haller için mutlaka davetiye göndermek şarttır. Telefonla davet, kendisinin hususî davetiye gönderilmeğe lâyık görülmediği hissini hasıl edeceği için bir hakaret teşkil eder Asla, telefonda ölüm haberi vermeyiniz. Ne kadar mahirane hareket ederseniz edinız, telefonla verilen ölüm haberi son derece müheyyiç (heyecanlandırıcı) olur. Muhatabınızın hayatını tehlikeye koyar. Çünkü telefon, kara haber vermek için evvelâ haleti ruhiyenin hazırlanması lüzumunu temin etmeğe asla müsait değildir."

Bu bölümün en ilginç satırları ise kadınlara hangi durumlarda telefon edilemeyeceğini öğretiyor! "İş ve vazife sahibi kadınlara, işlerinde telefon etmek caiz değildir. Zira, muhatabınızı hemen daima iş arkadaşları ve amirleri karşısında müşkül vaziyette bırakmış olursunuz.

Kocalı bir kadına evinde telefon

etmeniz hem tehlikeli, hem ayıptır. Eğer münasebetiniz temiz bir samimiyetten ibaretse, kadının evvelâ kocasile bir dakıka görüşmek ve zevcesi (eşi) ıle görüşmek delâletini (iznini) istemek nezâket ıcabıdır. Bu suretle, zevcine, zevcesıyle gayrı meşru bir kur yapmakta olduğunuz şüphesini vermemış de olursunuz. Eğer hanımefendî ile münasebetiniz âşıkane ise zevcı yanında telefon etmenin tehlikelerini her halde anlamış bırı olmanız lâzım gelir!"

"Abdi Bey Ankara'dadır..."

Elli yıl öncesine gidelim. *Hayat* dergisinin açıkladığına göre, İstanbul'da 40 kişiye bir telefon düşer ve çalışan telefon sayısı 61239'dur. Telefonlarda bir günde 30 milyon kelimelik konuşma yapılır. En çok aranan numara 01'dir. Günde 15 bin kişi 01'e telefon etmekte, konuşacağı kimsenin telefon numarasını sormaktadır. O günlerde 01'den en çok sorulan, Kömür Tevzii'in telefon numarasıdır (kış hazırlıkları yapılıyor belli ki). Sıfırlı diğer numaralardan 02, arıza bildirmek içindir. Günde 200-300 kişi bu numarayı arar. 03 ve 06, şehirlerarasıdır. Günde 7000 kişi burayı arayıp, konuşmak istediği şehirlerarası numarayı verir ve beklemeye başlar. 04, fono-telgraf servisidir. Buraya telefonla telgraf yazdırılır. 05, eskiden saat ayarını verirmiş ama saat bozulduğu için bu servis kaldırılmış. 07 ise o günlerde yeni başlayan bir servis; telesekreter. Tatildeyseniz bunu Telefon İdaresi'ne bildiriyorsunuz. Biri sizi aradığında bu servis karşısına çıkıyor ve sizin mesajınızı okuyor. Örneğin şöyle bir mesaj, "Abdi bey Ankara'dadır, ayın otuzunda dönecek..." Bedeli ayda 60 lira... Dergiye göre çok da ucuz.. (*Hayat* 25 Eylül 1959).

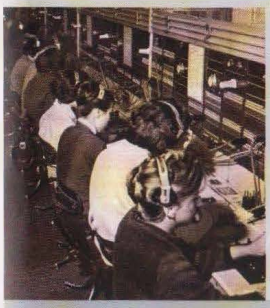

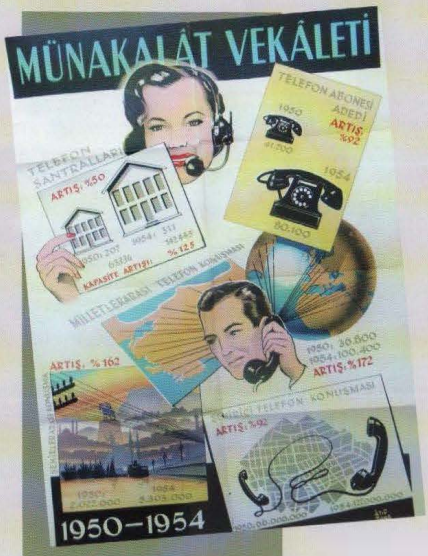

Atıf Tuna'nın hazırladığı afiş, 1950-54 yılları arasında telefon alanındaki gelişmeleri gösteriyor.

OSMANLI'DA ASAYİŞ, SUÇ VE CEZA
18.-20. YÜZYILLAR

Derleyenler

NOÉMI LÉVY
ALEXANDRE TOUMARKINE

ISBN 978-975-333-215-6

238 Sayfa

17,00YTL

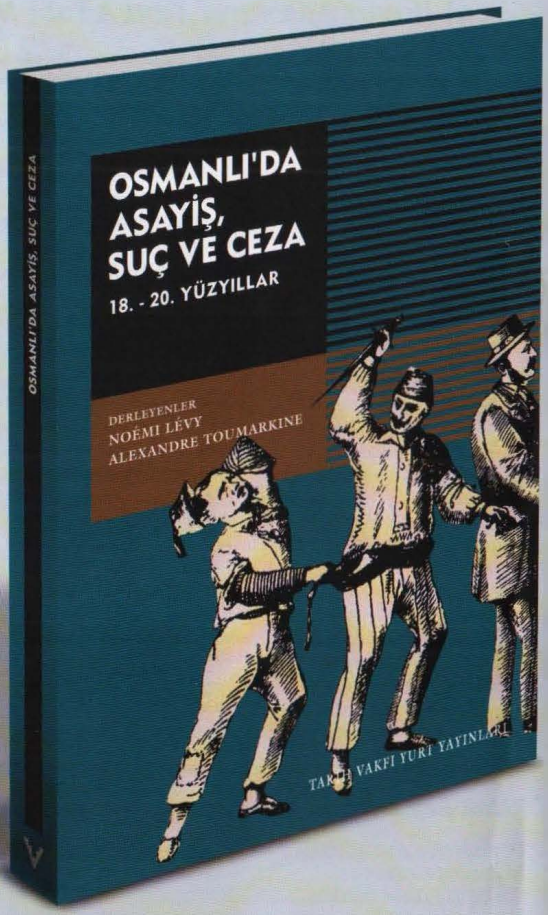

Tarihyazımının uzun süre ihmal ettiği, Osmanlı İmparatorluğu'nda asayiş konusu, birkaç yıldır tepeden tırnağa yenilenme içinde. Ortak bir çalışmanın ürünü olan bu yapıt, gelişmekte olan bir araştırma alanına katkıda bulunmayı amaçlıyor. Kitapta yer alan incelemeler iki yaklaşıma öncelik veriyor. İncelemelerin bir kısmı suç, kamu düzeni ve hapishaneler konulu tarihyazımını ele alırken bu konuları uygun bir kavramsal çerçeveye yerleştirmek için zengin Anglosakson ve Fransız literatürünün eleştirel gözle okunmasının önemini gündeme getiriyor. Tarihyazımının kendisine yönelik bu eleştirel metinlerin ardından, 18.-20. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelmiş bir dizi vaka inceleniyor. Bu incelemeler, çeşitli kaynaklardan hareketle, Osmanlı başkentindeki suç, asayişin sağlanması ve imparatorluğun hapishane sistemindeki dönüşümü konularını tartışıyor. Böylece, bu kitap tarihyazımının bu alanına ait farklı bakış açılarının zengin bir panoramasını sunuyor. Ayrıca Osmanlı toplumsal ve siyasal tarihinin çok az bilgi sahibi olduğumuz bu alanındaki araştırmaların çoğalmasının önemini vurguluyor.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Oğlak 2008'e başlarken...

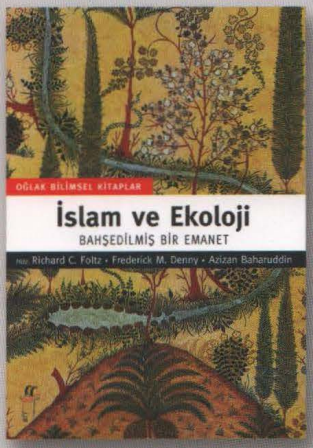

Tarihteki Yetmiş Büyük Yolculuk

Haz. Robin Hanbury-Tenison

Tarihçilerden, seyyahlardan ve kâşiflerden oluşan uzman bir ekip ilk atalarımızın Afrika'dan göçünden, uzaya son yolculuklara kadar insanlığın en olağanüstü yetmiş yolculuğunu anlatıyor.

İslam ve Ekoloji

Bahşedilmiş Bir Emanet

Haz. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny, Azizan Baharuddin

İslam ve Ekoloji kitabı, dine ve ekolojiye ilişkin çağdaş anlayışımızdaki can alıcı boşluk üzerinde duran bir dizinin kitapları arasında yer alıyor. Bu dizi Harvard Üniversitesi Dünya Dinlerini Araştırma Merkezi'nde üç yıl boyunca yürütülen araştırmaların bir sonucudur.

Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği

Yerli Siyaset Üzerine Bir Araştırma

Jenny B. White

Jenny B. White'ın günümüz İstanbul'unun etnografyasına dönük çalışması, sıradan insanların gözünden İslamcı kitle seferberliğinin çerçevesini ortaya koyuyor.
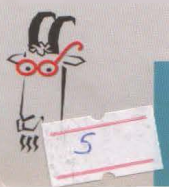
Bütün seçkin kitapçılarda ve Zambak sokak 21 Beyoğlu adresinde.